

Eila Tuominen  
Raili Hyrkkänen

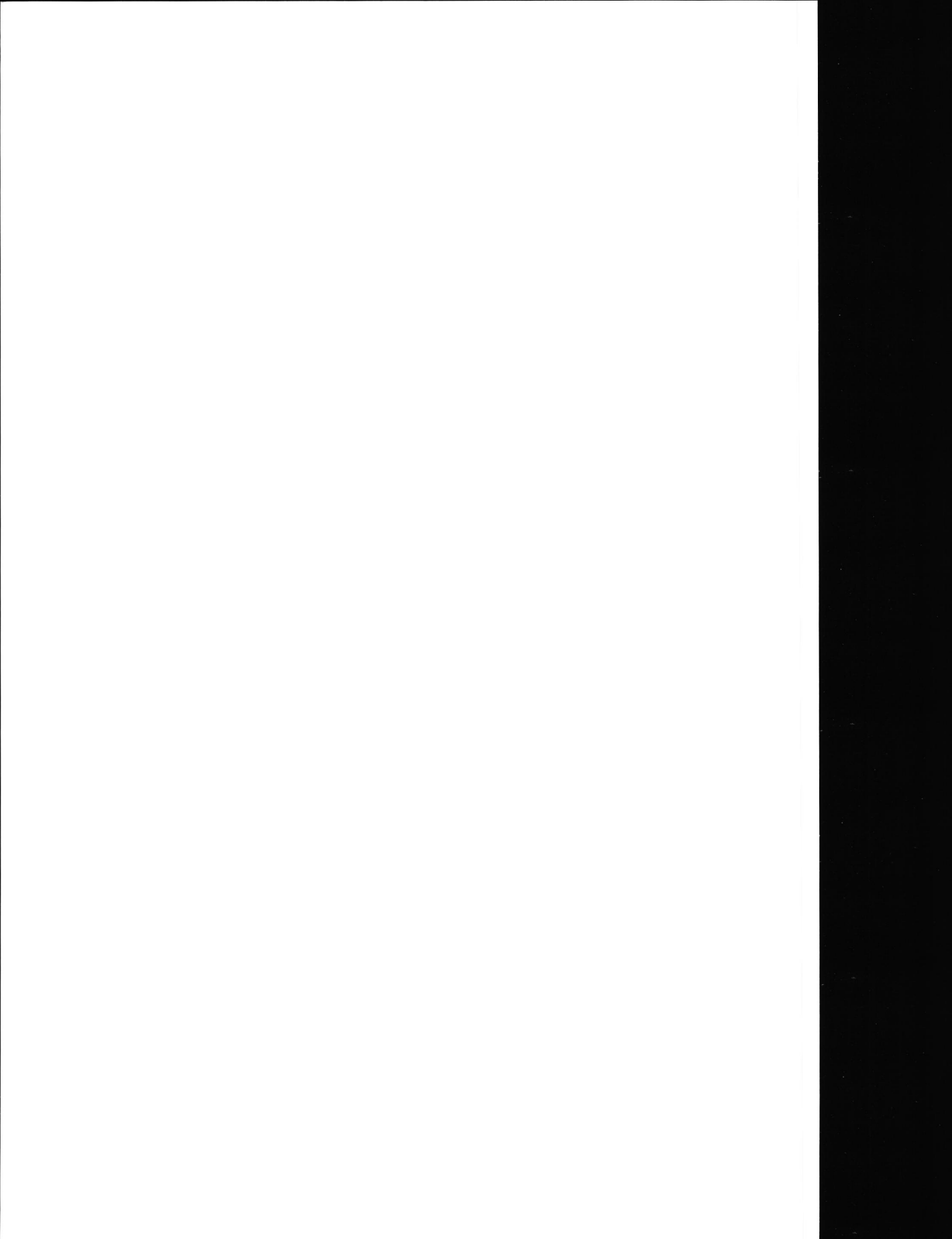


# Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan murroksessa

Eläketurvakeskuksen  
raportteja 1998:12

**r**aportteja

1998





Eila Tuominen  
Raili Hyrkkänen



# **Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan murroksessa**

Hakapaino Oy  
Helsinki 1998  
ISBN 952-9639-58-9  
ISSN 1238-5948



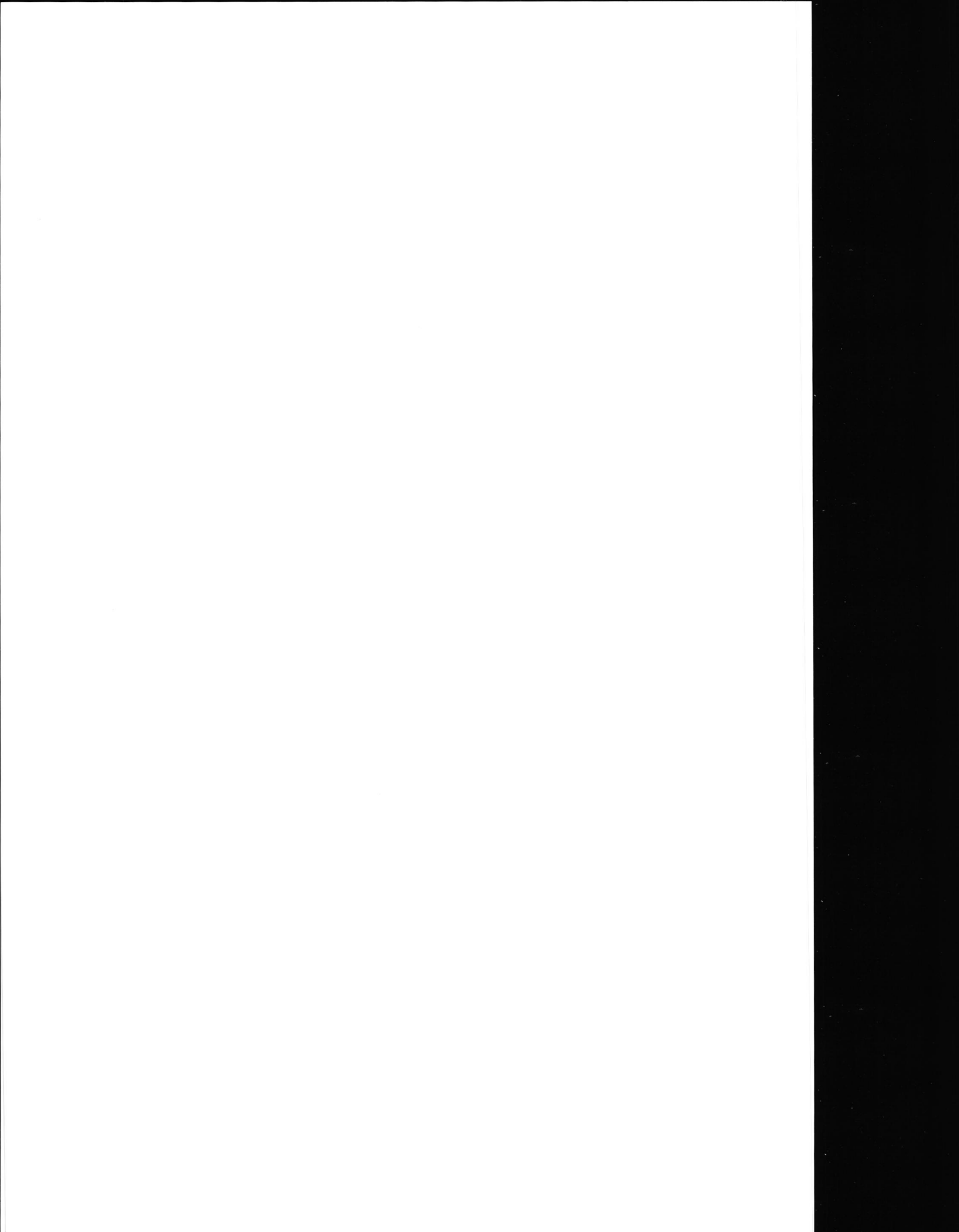
**ELÄKETURVAKESKUS**  
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

00065 ELÄKETURVAKESKUS  
Puh. (09) 1511, Faksi (09) 148 1172

00065 PENSIONSSKYDDSCENTRALEN  
Tfn (09) 1511, Fax (09) 148 1172  
FIN-00065 Eläketurvakeskus Finland  
Tel. +358 9 1511, Fax +358 9 148 1172









# SISÄLTÖ

1. Projektin taustaa .....	7
2. Työyhteiskunta jälkiteollisessa murroksessa.....	9
2.1. Työyhteiskunnan käsitteestä ja merkityksistä	9
2.2. Palkkatyöyhteiskunnan kehityspiirteitä	10
2.3. Keskustelu työstä jälkiteollisessa yhteiskunnassa	16
2.3.1. Hyvinvointivaltio työyhteiskunnan murroksessa	17
2.3.2. Työyhteiskunnan kriisistä	22
2.3.3. Työstä tietoyhteiskunnassa	26
2.3.4. Työelämän uusista arvoista	31
2.4. Työelämän eurooppalaisia muutossuuntia	35
2.5. Työelämän murros Suomessa	48
2.6. Yhteenveto	54
3. Työyhteiskunnan muutos, työurat ja eläketurva .....	57
3.1. Työuranäkökulma sosiaalitieteen tutkimuksissa	57
3.1.1. Työura eläketutkimuksen kohteena	63
3.2. Teoreettinen viitekehys	66
3.2.1. Elämänkulku ja työura, käsitteellinen tarkastelu	66
3.2.2. Yhteiskunnan modernisoituminen ja elämänkulun kolmivaiheisuus	68
3.3. Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan muutoksessa	73
3.3.1. Työuraa haurastuttavista ja vahvistavista tekijöistä	78
4. Jatkotutkimuksen tarpeet .....	95
Kirjallisuus.....	99





# 1. PROJEKTIN TAUSTAA

Suomen työmarkkinajärjestelmä on ollut kohtuullisen vakaa aina 1990-luvulle saakka. Korkea työhön osallistuvuus, vähäinen työttömyys ja pitkäaikaistyöttömyyden marginaalinen osuus ovat olleet leimallisia järjestelmän toiminnalle aina 1990-luvun alkuun asti. Tuolloin lama toi Suomeen työllisyyskriisin, jossa työttömyys kohosi muutamassa vuodessa Euroopan matalimpien maiden tasolta kärkimaiden joukkoon.

Keskustelu työyhteiskunnan kriisistä käynnistyi Suomessa jo niinkin varhain kuin 1980-luvun alussa, vaikka työllisyystilanne oli koko viime vuosikymmenen ajan merkittävästi parempi kuin Länsi-Euroopassa keskimäärin (Employment in Europe 1996, 33). Reaalista pohjaa keskustelu on saanut vasta tällä vuosikymmenellä, kun korkea työttömyys, valtion velkaantuneisuus ja taloudellisen kasvun hidas käynnistyminen ovat synnyttäneet yhteiskunnallisia jännitteitä ja ideologisia siirtymiä pois valtiokeskisuudesta ja hyvinvointivaltiojärjestelmän laajentamisesta sen supistamiseen.

Tieteen ja myös politiikan piirissä<sup>1</sup> vallitseva näkemys on, ettei viime vuosikymmenten täystyöllisyyteen, muutaman prosenttiyksikön työttömyystasoon todennäköisesti enää päästä. Uhkana on työttömyyden jääminen pysyvästi lamaa edeltänyttä korkeammalle tasolle kuten Länsi-Euroopassa on käynyt jo öljykriisin jälkeisen laman seurauksena (Pehkonen 1997, 2-11, Employment in Europe 1996, 30). Merkillepantavaa viime vuosien kehityksessä onkin se, ettei talouden elpyminen ole kohentanut työllisyyttä odotetulla tavalla. Taloudelliset ennusteet eivät ripeästä talouskasvusta huolimatta lupaa työttömyyden radikaalia alenemista lyhyellä aikavälillä (Rantala 1997, Vartia ja Ylä-Anttila 1997). Tätä kirjoitettaessa

<sup>1</sup> Täystyöllisyys on ollut valtiovallan julkituoma tavoite hyvinvointimaissa niin myös Suomessa (esim. Tulevaisuusvaliokunnan mietintö N:o 1/1994, 48). Viime aikoina näkemykset kasvuvetoisesta työllisyydestä ovat kuitenkin tulleet aikaisempaa varovaisemmiksi (Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, 1997, 111-114).

talouskasvu on tosin alkanut vauhdittaa työllisyyden kehitystä niin, että työttömyys alenee viime vuosia nopeammin.

Makrotason analyysinä työmarkkinoiden murroksesta on kohtalaisen paljon, kun sen sijaan tieteellistä kiinnostusta työelämän muutosten yksilötason analyysiin eläke- ja muun toimeentuloturvan näkökulmasta on ollut muutosten merkittävyys huomioon ottaen vähän.



## 2. TYÖYHTEISKUNTA JÄLKI- TEOLLISESSA MURROKSESSA

### 2.1. Työyhteiskunnan käsitteestä ja merkityksistä

*Työyhteiskunnan käsitteellä* tarkoitetaan yleensä teollistunutta yhteiskuntaa kehittyneessä muodossaan. Sosiologishistoriallinen käsite liittyy modernin palkkatyöyhteiskunnan ja siihen liittyvien instituutioiden kehitykseen. Palkkatyöyhteiskunnan keskeisenä instituutiona on niin kutsuttu normaalityö, kokopäiväinen, pysyvä, usein vanhuuseläkeikään asti kestävä työsuhde. Tieteellisessä keskustelussa työyhteiskunnalla pyritään ilmentämään ennen muuta palkkatyön hallitsevaa roolia yhteiskunnassa ja ihmisten elämässä (Aho 1988, 29).

Moderni elämäntapa on keskittynyt ansiotyöhön ja valtaosaltaan palkkatyöhön, jota leimaa työelämän suhteiden oikeudellinen ja sopimuksellinen säättely. Työyhteiskunnalle ominainen piirre onkin säännösin toteutettu yhteiskunnan laaja interventio palkkatyötä koskeviin suhteisiin. Tätä ilmentää esimerkiksi työnantajan ja työntekijän aseman ja heidän oikeuksiensa ja velvoitteidensa tarkka määrittely, työolosuhteiden valvonta ja työajan tiukka kontrolli. Yhteiskunnan interventio ulottuu sosiaalivakuutuksen kautta koskemaan myös ansiotyön aukkotilanteita. Hyvinvointivaltio antaa legitiimit oikeudet toimeentuloon silloin, kun sairaus, työkyvyttömyys, työttömyys tai vanhuus ovat esteenä työssä käymiselle ja työstä toimeentulon hankkimiselle. Työyhteiskunnalla on kytkentänsä yksilöiden elämän eri alueisiin. Ansiotyö jaksottaa elämänkulun, säätelee ajankäytön, antaa toimeentulon ja perustan sosiaaliturvalle, määrittelee yksilön sosiaalisen aseman ja identiteetin (Julkunen 1997, 44-45).

Nykyistä yhteiskuntaa tarkastellaan usein työllisyysjärjestelmän ja työmarkkinamallin käsitteiden avulla. Kun työyhteiskunnan käsitteellä kuvataan teollistuneen palkkatyöyhteiskunnan kehitystä laajasti, työmarkkinamallin tai työllisyysjärjestelmän käsitteillä analysoidaan työyhteiskunnan spesifiä kehitystä, kuten työmarkkinasuhteiden ja korporatistisen neuvottelujärjestelmän kehitystä ja toimintaa (esim. Kauppinen 1992). Näitä kä-

sitteitä käytetään kuitenkin lähes samassa merkityksessä kuin työyhteiskunnan käsitettä, sillä *työllisyysjärjestelmällä* tarkoitetaan talouden, politiikan, työmarkkinoiden, koulutus- ja sosiaaliturvajärjestelmien ja perherakenteen muodostamaa laajaa kokonaisuutta (Koistinen 1997, 3, Julkunen 1997, 44-45, Nätti 1996, 76). Samoin *työmarkkinamallissa* tuotantorakennetta, työmarkkinoita, sosiaaliturvaa ja julkisten palvelujen järjestelmää ja verotusta tarkastellaan toiminnallisena kokonaisuutena, jossa eri lohkot ovat keskinäisessä riippuvuussuhteessa (Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, osa II, 1997, 95). Tämänkaltaista työllisyysjärjestelmän laajaa tulkintaa on käytetty muun muassa EU:n teettämässä selvityksissä ja tutkimuksissa. Käsitteellä ei kuitenkaan ole täysin vakiintunutta merkitystä (Nieminen 1994, 28).

Työyhteiskunnan viitekehikossa - tai näkökulman painotuksesta riippuen hyvinvointivaltiollisin käsittein - voidaan yhtäältä tutkia makrotasolla yhteiskunnan sosiaalisten rakenteiden kehitystä ja niiden keskinäisiä sidoksia, ja toisaalta tarkastella mikrotasolla yksilöiden elämänkulun jäsentymistä, työssäkäymisen ja tulonsiirtojen merkitystä eri elämänvaiheissa ja näissä tapahtuneita kohorteittaisia muutoksia. Kiinnostusta jälkimmäiseen aihepiiriin on ollut vähemmän. Samoin suhteellisen vähän on tutkimusta, jossa nämä kaksi tasoa yhdistyvät niin, että yksilöiden elämäntulkua ja työurien muutosta analysoidaan osana yhteiskunnan modernisaatiota ja työmarkkinoiden rakenteellisia muutoksia.

Työyhteiskunnan muutosprosessia, eli palkkatyöyhteiskunnan syntymistä ja muuttumista jälkiteolliseksi tietoyhteiskunnaksi tarkastellaan seuraavassa aikaisemman tutkimuksen ja muutoksesta käydyn tieteellisen keskustelun valossa (luvut 2.2 ja 2.3). Empiiristen tutkimusten ja tilastojen avulla kuvataan sitä, miten työelämän murros ilmenee parin viime vuosikymmenen aikana Suomessa ja muualla Euroopassa, lähinnä EU-maissa (luvut 2.4 ja 2.5).

## **2.2. Palkkatyöyhteiskunnan kehityspiirteitä**

Sosiologishistoriallisissa tarkasteluissa työvoiman käytön muuttumisesta orjatyöstä maaorjuudeksi, vapaiksi maatyöläisiksi ja lopulta palkkatyöläisiksi piiryy esiin tuotannon ja työn radikaali muutos. Prosessissa on Heikki Lehtosen (1983) mukaan nähtävissä kolme merkittävää työvoiman käytön muutosvaihetta, joista tässä huomio kohdistuu viimeisimpään,

1800-luvulla alkaneeseen palkkatyön laajenemisen kauteen. Euroopassa tämä merkitsi palkkatyön kehittymistä yleiseksi työvoiman käytön muodoksi. Palkkatyö on siten ollut ihmiskunnan historiassa merkittävää vasta muutaman sukupolven ajan.

Palkkatyön juuret ulottuvat Euroopassa aina 1100-luvulle saakka. Feodaalisen yhteiskuntamuodon sisään alkoi tuolloin syntyä rajoitettuja palkkatyön saarekkeitä lähinnä kaupunkeihin. Vähitellen myös maaseudulla alkoi ilmetä työvoiman eriytymistä niin, että elinkelvottomien pientilojen väestä tulee päivätyöläisiä vauraammille tiloille. Palkkatyö oli kuitenkin harvinaista 1800-luvulle saakka. Vasta tehdasteollisuuden yleistyminen synnytti nykyaikaisen työelämän, ja tuottava työ siirtyi laajassa mitassa perhetalouksien ulkopuolelle (Lehtonen 1983).

Palkkatyön yleistyminen 1800-luvulla ilmentää samalla teollisuus-  
pääoman kauden alkamista, kun taas varhaisempi palkkatyö liittyi rahatalouden elpymiseen ja kauppapääoman kauden vaiheisiin (emt., 205). Teollistuminen ja laajemminkin yhteiskunnan modernisoituminen ja kaupungistuminen merkitsi tuotanto- ja kulutusrakenteen muuttumista traditionaalisesta moderniksi. Tämä näkyi juuri palkkatyöväestön kasvuna ja itsenäisen tuottajäväestön, erityisesti maatalousväestön osuuden supistumisena.

Seuraavassa kiinnitetään päähuomio palkkatyön kehityksen myöhempisiin vaiheisiin. Tässä muutosprosessissa - palkkatyöyhteiskunnan kehityksessä varhaisesta kypsään muotoonsa - piirtyvät esiin ne modernille työyhteiskunnalle ominaiset työnteon muodot, jotka muun muassa loivat pohjan sosiaaliturvajärjestelmien kehittymiselle. Merkillepantavaa on, että sosiaaliturva oli toisaalta tärkeä edellytys palkkatyöyhteiskunnan kypsään vaiheeseen siirtymisessä (Aho 1988, 65-80). Hyvinvointivaltion synty on siten erottamaton osa modernin palkkatyöyhteiskunnan historiaa.

Palkkatyöyhteiskunnan varhaisvaihe jatkui Euroopassa pitkälle maailmansotien väliseen aikaan saakka. Tuolloin huomattava osa työtätekevistä väestöstä eli monimuotoisen toimeentulostrategian varassa. Vakinaisia työpaikkoja oli vähän ja työttömyyskaudet kuuluivat normaaliin elämään, elettiin tilapäistöiden, omavaraistuotannon ja erilaisen pienimuotoisen myyntiin tarkoitetun tuotannon varassa. Toimeentulo ei riippunut pelkästään palkkatulosta, joten väestö eli ainakin osaksi palkkatyön ulkopuolella. Traditionaalinen sektori toimikin työvoimareservinä ja esiintyi rinnan modernin teollis-markkinataloudellisen sektorin kanssa, elettiin paljolti sekä omavaraistalouteen että palkkatyöhön perustuvan duaalitalouden piirissä (emt.).



Vasta toisen maailmansodan jälkeinen nopean taloudellisen kasvun kausi laajensi merkittävästi teollista sektoria. Tämä veti työmarkkinoille traditionaalisen sektorin väestöä ja poisti suureksi osaksi työvoimareservin. Teollisuuden nopea laajeneminen ratkaisi siten potentiaalisen työttömyysongelman. Hyvinvointivaltion kehittyminen laajensi puolestaan julkista sektoria ja lisäsi osaltaan työllisyyttä.

Kaiken kaikkiaan hyvinvointivaltiollinen yhteiskuntapolitiikka modernisoi traditionaalista sektoria, kun tarvetta palkkatyötä korvaaviin toimeentulostrategioihin ei enää ollut aikaisemmassa määrin. Palkkatyön yleistyminen viime vuosisadan lopulta lähtien synnytti tarvetta työ- ja sosiaalilainsäädännölle luoden kasvualustan hyvinvointivaltiollisille järjestelyille. Legitiimin perustein työväestö sai oikeuden sosiaaliturvaetuuksiin. Traditionaalisen sektorin ylläpitämä työvoimareservi integroitui palkkatyön yhteiskuntaan ja duaalitalous hävisi (emt.).

Huomionarvoista työyhteiskunnan muutosprosessissa on se, että palkkatyölle ja työn ulkopuoliselle ajalle muodostuivat selkeästi toisensa poissulkevat sosiaaliset ja oikeudelliset statukset. Kun työ siirtyi kodin ulkopuolelle tehdashalleihin ja työaika tarkasti valvottiin, *työaika ja -paikka eriytyivät työn ulkopuolisesta ajasta ja paikasta*. Traditionaalisisessa yhteisössä sitä vastoin tuotanto, uusintaminen ja muut tehtävät liittyivät yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, jolloin työntekeminen ja muut toimet lomituivat ja yhdistyivät toisiinsa. Palkkatyön yleistyessä kotitaloudet pienenevät ydinperheiksi ja niissä tehtävä työ muuttui "tuottamattomaksi kotityöksi" (Aho 1988, 39-41). Ansiotyön erkaantuminen kotityöstä ja vapaaajasta niin käsitteellisesti kuin käytännössäkin mahdollisti palkkatyösidonnaisen sosiaaliturvan kehittämisen.

Edellä kuvattu muutosprosessi ajoittuu pääasiassa toisen maailmansodan jälkeiseen niin kutsuttuun fordistiseen kehitysvaiheeseen. Tätä vaihetta pidetään modernin palkkatyöyhteiskunnan synnyssä merkittävänä. Tuotanto keskitettiin suuriin tehtaisiin ja suhteellisen halpojen kestokulutustavaroiden massavalmistus yleistyi. Samanaikaisesti työvoiman tarve kasvoi, palkkatyö yleistyi ja työväestön kulutusmahdollisuudet kohosivat. *Elinikäisestä kokopäivätyöstä* muodostui ajallinen ja järjestelyllinen normi, joka yhtäältä kehittyi yrityksissä työvoiman yleiseksi käyttötavaksi ja toisaalta toimi yksilön elämänkulun jäsentäjänä (Esping-Andersen 1996a, 74-76). Tämä muutos yhdistyneenä eläkejärjestelmien kehittymiseen institutionalisoi "normaalielämänkulun", joka jakautuu kolmeen vaiheeseen, lapsuuteen/nuoruuteen, aktiiviseen työikään ja vanhuuteen (Kohli 1985,3).

*Normaalityöuran malliksi muodostui alun pitäen miespuolisen työntekijän kokopäivätyö*. Palkkatyöyhteiskunnan järjestyksen mukaan kodin

ulkopuolisessa työssä on mies, kun taas vaimon odotettiin omistautuvan kokoaikaisesti lasten ja perheen huoltamiselle. Tähän työnjakoon liittyen miehille tulee maksaa palkkaa, joka riittää perheen elatukseen niin, että vaimo voi keskittyä kodin ja lasten hoitamiseen. Yhden ansaitsijan perhemalli ja siihen liittyvä perhepalkkaperiaate institutionalisoitui erityisesti Manner-Euroopassa. Ammattiliitot taistelivat siten valtaosaltaan miesten hallussa olevien työpaikkojen pysyvyyden ja perhepalkan puolesta. Tätä taustaa vasten on Gøsta Esping-Andersenin (1996a, 74-75) mukaan ymmärrettävissä näiden maiden sosiaaliturvan suhteellisen korkea ansioihin suhteutettu korvaavuustaso.

Kun toisen maailmansodan jälkeisenä nopean taloudellisen kasvun kaudella saavutettiin *suhteellinen täystyöllisyys* - jopa työvoimapula 1960-luvulla - se ratkaistiin Keski-Euroopan maissa tuomalla työvoimaa periferiamaiden liikaväestöstä, eikä niinkään vetämällä naisia työmarkkinoille. Manner-Euroopassa naisten ansiotyö alkoi yleistyä vasta 1980-luvulla, kun sen sijaan Skandinaviassa ja Pohjois-Amerikassa naisten työvoimaosuudet alkoivat nousta jo 1960-luvulla (Esping-Andersen 1996a, 75-76). Naisten työvoimaosuuksissa on Euroopassa edelleenkin maiden välillä merkittäviä eroja, vaikka naisten työssäkäynti on yleistynyt kaikissa maissa (Employment in Europe 1996, 23; Jacobs ym. 1991, 47-49).

Työelämään osallistumisesta tuli kehittyneessä palkkatyön yhteiskunnassa normaalia, osallistumattomuudesta taas poikkeavaa. *Modernissa palkkatyöyhteiskunnassa työttömyys onkin ohimenevä tila*, joka hoidetaan niin sosiaalipoliittisia kuin työvoimapoliittisiakin tavoitteita palvelevalla työttömyysvakuutuksella.

Pitkään näytti siltä, että työttömyysongelma on kokonaan poistunut. Viime sotien jälkeinen suotuisa työllisyyskehitys jatkui vuosikymmenien ajan, Skandinaviassa lähes 40 vuoden ajan. Pitkään kestänyt teollistumisen aika Länsi-Euroopassa saavutti käännekohtansa 1970-luvulla. Nopean taloudellisen kasvun ja korkean työllisyyden "kultainen aikakausi" päättyi 1970-luvun puolivälissä ölykriisin myötä lamaan. Tätä vaihetta voidaan pitää vedenjakajana teollistumisen historiassa. Teollisuudessa toimivan väestön osuus alkoi vähitellen hiipua (Therborn 1995, 58-59, 71). Samoihin aikoihin käynnistyi tieteellinen keskustelu työyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion kriisistä. Yhteiskuntien kehityksen katsottiin tulleen uuteen, jälkiteolliseen vaiheeseen.

Euroopan maiden kehitys agraarisista teollisiksi valtioiksi on kuitenkin ollut hyvin eriaikaista. Toisen maailmansodan kynnyksellä eurooppalaiset valtiot olivat enimmäkseen maatalousvaltaisia Englantia ja lähinnä Belgiaa, Saksaa, Hollantia ja Sveitsiä lukuun ottamatta. Teollistuminen



tapahtui suhteellisen myöhään, vasta 1950-luvulla Ranskassa ja Italiassa, ja 1960-luvulla Suomessa, Espanjassa ja Irlannissa, ja niinkin myöhään kuin 1980-luvulla Kreikassa. Agraarisen väestön osuus oli tällöin alle puolet työvoimasta (Therborn 1995, 66-67).

Vaikka teollistuminen tapahtui Euroopassa eriaikaisesti, yhteinen piirre usealle maalle oli kehityksen eteneminen agraarisesta yhteiskunnasta teollisen yhteiskunnan kautta palveluyhteiskuntaan. Göran Therbornin (1995, 68-69) mukaan tämä oli tyypillistä nimenomaan eurooppalaiselle kehitykselle, jonka kärjessä olivat siis Britannia, Belgia, Sveitsi ja Saksa. Sitä vastoin monessa Euroopan ulkopuolisessa maassa siirryttiin maatalousyhteiskunnasta suoraan palveluyhteiskuntaan kuten Australiasa, Uudessa-Seelannissa, Japanissa ja USA:ssa. Näissä maissa teollisuuden piirissä työskentelevien osuus ei missään vaiheessa ylittänyt selvästi maatalouden piirissä ja palveluissa työskentelevien osuutta.

Myös Euroopassa on maita, joissa siirtyminen maatalousyhteiskunnasta palveluyhteiskuntaan tapahtui ilman selvää teollista vaihetta, eli huomattavaa teollisen valmistuksen piirissä toimivien osuutta, kuten Hollannissa, Irlannissa, Kreikassa ja Espanjassa. Teollisuus- ja palvelusektorit laajenivat näissä maissa samanaikaisesti. Teollisuuden piirissä työskentelevien osuus ei liioin Suomessa, Norjassa eikä Tanskassa ollut missään vaiheessa selvästi muilla sektoreilla toimivien osuutta suurempi (Therborn 1995, 67-69). Teollisen tuotannon piiriin kuuluvien työntekijöiden osuudella mitattuna Suomi muuttui agraariyhteiskunnasta teolliseksi ja palveluyhteiskunnaksi 1960-luvun alussa. Tuolloin palveluelinkeinot työllistivät jo yhtä paljon kuin jalostustuotanto (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997, Kuviot ja taulukot, 25).

Edellä kuvattu *muutos traditionaalisesta moderniksi yhteiskunnaksi* tapahtui Suomessa myöhemmin kuin monessa muussa Euroopan maassa ja tavattoman nopeasti. Yhteiskunnan modernisoituminen tapahtui pääosin toisen maailmansodan jälkeisenä voimakkaan taloudellisen kasvun aikana. Sodan jälkeistä teollistumista vauhditti Suomessa jälleenrakentaminen ja osaltaan sotakorvauksiin liittyvä tuotanto. 1950-luvulta aina 1970-luvun alkuun kestäneen "suuren muuton" aikana talouden rakenneuudistus oli nopeaa. Suomalaisten kaupunkilaistuminen ja palkkatyöhön siirtyminen oli tänä aikana ripeää (Aho 1988, 90-91). Palkkatyöhön siirtymistä helpotti se, että työvoimalle asetetut koulutustarvot olivat pitkään melko vaatimattomia.

Sodan jälkeistä aikaa aina 1960-luvun alkuun saakka Pertti Alasuutari (1996, 105-106) kutsuu moraalitalouden vaiheeksi. Tähän ajanjaksoon liittyi kansalaisten yhteenkuuluvuuden ja yhteisvastuun tunteen kohottami-

nen. Kansakuntaa pyrittiin pitämään koossa vetoamalla eettisiin periaatteisiin kuten yhteisvastuuseen. Tätä ajanjaksona luotiin myös pohjaa suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamiselle. 1950-luvulla sen rakentaminen keskittyi sosiaalisiin peruspalveluihin ja vähimmäisturvan takaaviin sosiaalietuuksiin (kansaneläke ja lapsilisät).

1960-alussa alkoi niin kutsuttu suunnittelutalouden vaihe, joka voimistui vuosikymmenen loppua kohti. Yhteiskunnassa vallitsi voimakas usko siihen, että yhteiskunnalliset ongelmat voitiin ratkaista tieteeseen perustuvalla suunnittelulla ja organisoinnilla (Alasuutari 1996, 108-111). Tänä aikana työmarkkinajärjestelmästä tuli yhteiskuntakorporatistinen, kaiken kattava sopimusjärjestelmä, jossa valta jakautui hallituksen ja työmarkkinaosapuolten kesken (Kauppinen 1992, 285-286). Työmarkkinoiden keskitetty sopimusjärjestelmä näkyi selvimmin tulopolitiikassa, keskitetyissä hinta- ja palkkasopimuksissa. Kattavilla sopimuksilla järjestettiin paitsi työelämän suhteet ratkaistiin laajasti myös sosiaali- ja eläketurvakysymykset (Salminen 1993). Sosiaalipolitiikkaa koskevissa näkemyksissä tapahtuikin tänä aikana ratkaiseva muutos: kansantulon kartuttaminen asetettiin yhteiskuntapolitiikan kokoavaksi tavoitteeksi, jossa sosiaalipolitiikka nähtiin taloudellisen kasvun ja rakennemuutoksen edistäjänä (Hellsten 1993, 337, 485-486). Sosiaalipoliittisen tulontasauksen katsottiin osaltaan edistävän taloudellista kasvua. Talouspolitiikka oli kasvuhakuisia.

Hyvinvointivaltion intensiivisen kehittämisen kausi ajoittuu Suomessa tähän ajanjaksoon ja erityisesti 1960-luvun alusta 1970-luvun alkupuolelle (emt.). 1960-luvun alussa luotiin keskeiset sosiaalivakuutusjärjestelmät, ja 1970-luvulla sosiaalivakuutusjärjestelmiä kehitettiin edelleen ja täydennettiin muun muassa työttömyysvakuutuksella. 1970-luvulla ryhdyttiin voimakkaasti parantamaan myös hyvinvointipalveluita.

Hyvinvointivaltion laajeneminen ja erityisesti palveluiden kehittäminen edisti naisten palkkatyöhön siirtymistä tarjoamalla yhtäältä työpaikkoja ja järjestämällä toisaalta päivähoitopalveluja niitä tarvitseville. Muista Pohjoismaista ja myös useista muista Euroopan maista eroava piirre oli se, että naiset tulivat Suomessa palkkatyöhön varhemmin ja nimenomaan kokoaikatyöhön (Haavio-Mannila ja Kari 1979, 10-14). Selvä ero Suomen ja muiden Pohjoismaiden kehityksessä on muun muassa siinä, että julkisen sektorin tarjosi runsaasti osa-aikatyötä muissa Pohjoismaissa. Julkisella sektorilla työskentelevien naisten osuus onkin ollut muissa Pohjoismaissa merkittävästi suurempi kuin Suomessa (Alestalo 1991, 21-22).

1980-luvun alkupuolella alkoi kilpailutalouden vaihe, jolloin markkinat, tehokkuus, kilpailu ja yksilö alkoivat painottua aikaisempaa enem-

män. Vaikutteita saatiin lähinnä USA:sta ja Englannista (Alasuutari 1996, 112-115). Yhteiskunnallista muutosta vauhditti Itä-Euroopan sosialististen järjestelmien luhistuminen 1980-luvun lopussa sekä kohta sen jälkeen alkanut maailmanlaajuinen lama. Muutospaine kohdistui voimakkaana elinkeinoelämän rakenteisiin ja työmarkkinoiden käytäntöihin.

Työttömyyden kasvu massatyöttömyydeksi ja sen poikkeuksellisen hidas lieveneminen talouden kääntyessä nousuun merkitsi muutosta aikaisempiin kehitystrendeihin. Joidenkin arvioiden mukaan 1990-luvulla on Suomessa tultu ”työpaikattoman kasvun” vaiheeseen, mikä on leimannut Manner-Euroopan taloudellista kehitystä jo 1980-luvulla (vrt. Esping-Andersen 1996a, 78-81). Talouden nopeasta kasvusta huolimatta työllisyys on kuitenkin kohentunut hitaasti. Taloudellista kehitystä koskevassa analyysissä kasvun ja työllisyyden suhteen onkin tulkittu muuttuneen niin, että kansantuotteen kasvun kriittinen raja työttömyyden alenemiselle on Suomessa kohonnut 3,8 prosenttiin. Vasta tämän rajan jälkeen kasvu selvästi lisää työllisyyttä (Skog ja Räisänen 1997). 1990-luvun kehitystä tarkastellaan lähemmin luvussa 2.5.

### **2.3. Keskustelu työstä jälkiteollisessa yhteiskunnassa**

Palkkatyöhön liittyvät taloudelliset ja sosiaalipoliittiset rakenteet ovat olleet olemassa historiallisesti vain lyhyen ajanjakson, kun jo ennustetaan nykyisenlaisen työyhteiskunnan hajoamista ja palkkatyön loppumista. Yhteiskuntatieteen piirissä on vallalla näkemys, että elämme poikkeuksellisen syvällisen kriisin tai ainakin perustavan murroksen aikaa, jolle vetää vertoja vain nykyisen työyhteiskunnan synnyttänyt teollinen vallankumous runsas sata vuotta sitten. Erik Allardtin (1994,9) mukaan viime vuosikymmenen vaihde edustaakin monessa mielessä teollistuvan yhteiskunnan loppua ja uuden vaiheen alkamista.

Tähänastististen trendien ennustetaan siis päättyvän ja väistyvän uusien kehityskulkujen tieltä. Muutosta kuvataan siirtymisenä teollistumisen synnyttämästä *modernista yhteiskunnasta postfordistiseen tai jälkiteolliseen yhteiskuntaan*. Muutoksen eri vaiheita voi olla vaikea erottaa. Teolliselle ja jälkiteolliselle yhteiskunnalle ominaiset piirteet voivat esiintyä rinnakkain. Joka tapauksessa kehitys on ollut hyvin eriaikaista eri maissa.



Kansainvälisessä keskustelussa 1970-luvun lopun jälkeistä aikaa tarkastellaan usein uutena kehitysvaiheena, *jälkimodernina tai postmodernina aikana*, joka eroaa laadullisesti aikaisemmasta vaiheesta. Kysymys on yhteiskuntien uudesta modernisoitumisaallost. Keskeistä muutoksesta on markkinoiden globaalistuminen ja talouden rakenteiden uudelleen muotoutuminen. Muun muassa näistä teemoista on olemassa laaja tieteellinen kirjallisuus.

Seuraavassa tukeudutaan pääasiassa aikaisempiin analyyseihin työyhteiskunnan kriisiä ja tulevaisuutta koskevasta tieteellisestä keskustelusta, jota onkin analysoitu kohtalaisen paljon suomalaisen yhteiskuntatieteen piirissä (esim. Aho 1988, Eräsaari ja Rahkonen 1995 ja Rahkonen 1992, 1996, Julkunen 1987, Julkunen ja Nätti 1994, 1997, Kasvio 1994). Näiden ohessa keskitytään muutamaa valikoituun ulkomaiseen tutkimukseen ja tätä keskustelua koskevaan tieteelliseen analyysiin. Tarkasteluja on kevennetty teemoittamalla työyhteiskunnan muutoksista käytyä keskustelua. Aineiston ja näkökulmien runsauden vuoksi kutakin teemaa käsitellään lyhyesti.

### *2.3.1. Hyvinvointivaltio työyhteiskunnan murroksessa*

Hyvinvointivaltiolliset järjestelmät on luotu yhteiskunnassa, jossa vallitsevia ovat ns. normaalityösuhteet: verrattain homogeenisessa palkansajayhteiskunnassa väestö jakautuu yhtäältä säännöllistä ja kokopäiväistä ansiotyötä tekevään aktiiviväestöön ja toisaalta (enenevästi ansioperusteista) sosiaaliturvaa nauttivaan passiiviväestöön. Lähtökohtana on ollut mahdollisimman monen työkykyisen osallistuminen tuotantoon ja palkkatyöhön, siis täystyöllisyys. Sosiaaliturvajärjestelmä perustui olettamukselle talouden jatkuvasta, ei-inflatorisesta kasvusta ja sen tuomasta täystyöllisyydestä. Tämänkaltaisen hyvinvointivaltiollisen järjestyksen perustat ovat parin viime vuosikymmenen aikaisen talouskehityksen ja kasvavan työttömyyden myötä oleellisesti heikentyneet.

Viimeaikainen keskustelu fokusoituu globalisaatioon ja sen vaikutuksiin kansallisvaltioiden toimintaan. Globalisaatiolla selitetään työllisyyskriisiä ja tulkitaan kansallisten hyvinvointiprojektien ajautumista umpikujaan. Erityisesti taloustieteilijöiden kritiikin ytimenä on hyvinvointivaltion haitallisuus kansainvälisen kilpailukykyyn kannalta. Keskustelua käydään yleisemminkin siitä, onko globaalien talouden vallitessa kansallisvaltioilla mah-

dollisuuksia itsenäisiin ratkaisuihin vai kaventaako globalisaatio hallitusten toimintavaltaa muun muassa sosiaaliturvaa koskevilla ratkaisuisa.

Post-fordistinen tulkinta argumentoi laajasti sen näkemyksen puolesta, että kansainvälistyminen ja talouden globaalistuminen vähentää kansallisvaltion merkitystä kulttuurin ja politiikan keskipisteenä. Peter Taylor-Goobyn (1997) viimeaikaiseen kirjallisuuteen perustuvan analyysin mukaan mitään yksimielisyyttä globalisaation vaikutuksista kansallisvaltioiden toimintaan ei kuitenkaan näytä olevan. Näkemys globaalin talouden pakottavasta voimasta ei ole tieteen piirissä kiistaton (vrt. Julkunen ja Nätti 1997, 14-15). Taylor-Goobyn (1997, 188-190) mukaan teollisen tuotannon uudelleen järjestyminen globaalistuvassa taloudessa ei välttämättä merkitse valtion merkityksen vähenemistä. Kansallisvaltiot voivat reagoida kilpailun paineisiin eri tavoin.

Myös Gøsta Esping-Andersen (1996) argumentoi viimeaikaisissa kirjoituksissaan sen näkemyksen puolesta, että kehitys jatkossakin tuottaa erilaisia hyvinvointivaltiollisia ratkaisuja niille ominaisine työmarkkinamalleineen. Esimerkiksi taloudellisen modernisoitumisen yhteen keskeiseen ongelmaan, ammattitaidottoman työvoiman kysynnän voimakkaaseen laskuun hyvinvointivaltioiregiimit ovat reagoineet eri tavoin (Esping-Andersen 1996a, 77). Ongelmia on pyritty ratkaisemaan valitsemalla erilaisia sopeutumisteitä aivan samoin kuin hyvinvointivaltioiden rakentamisessa on päädytty erilaisiin hyvinvointimalleihin. Paljon keskustelua ja kiistelyäkin herättäneessä Esping-Andersenin (1990) yhteiskuntien erilaistumista koskevassa analyysissä on tarkasteltu kolmea erilaista hyvinvointivaltiomallia, liberaalia, konservatiivis-korporatistista ja sosiaalidemokraattista regiimiä.

Yleisesti ottaen liberaalit regiimit ovat suosineet säännöstelyä purkavaa, markkinaehtoista politiikkaa. Anglosaksisissa maissa joustavuutta on haettu muun muassa poistamalla työllistymiskynnyksiä, karsimalla jäykkyyttä tuovaa lainsäädäntöä, lieventämällä sopimusehtoja, kaventamalla sosiaaliturvaa ym. (Esping-Andersen 1996, 15-18). Tällä uusliberaalilla politiikalla työttömyys on saatu kääntymään laskuun, ei kuitenkaan ilman haittoja. Säännöstelyä purkavaa politiikkaa harjoittaneissa Yhdysvalloissa ja Britanniassa palkkatason on todettu laskeneen, tuloerojen kasvaneen ja myös köyhyyden lisääntyneen (vrt. Julkunen ja Nätti 1997, 26-28).

Sosiaalidemokraattisten regiimien osalta Esping-Andersen (1996, 10-15) viittaa erityisesti Ruotsin kehitykseen, jossa työllisyyskriisiin on reagoitu aktiivisella työvoimapolitiikalla. Taloudellisten muutosten tuomiin haasteisiin on vastattu kehittämällä ihmisten työmarkkinavalmiuksia koulutuksella, kuntoutuksella ja tukityöllistämällä. Selvimmin tätä sosiaalis-



ten investointien linjaa on noudatettu Pohjoismaista juuri Ruotsissa, jossa myös laaja julkinen sektori on työllistänyt väkeä ja hillinnyt siten työvoiman tarjontaa. Sosiaalidemokraattiset regiimit ovat tavoitelleet korkean työllisyyden ja universaalin sosiaaliturvan säilyttämistä (emt.). Suomessa sen sijaan sosiaaliturvaa on uudistettu kannustavuutta lisäävin muutoksin ja työvoimapolitiikan linjaksi on omaksuttu aktiivisen työnhaun edistäminen (Julkunen 1998, 181-182).

Manner-Euroopan korporatiivisten regiimien keskeinen strategia on ollut työvoiman tarjonnan rajoittaminen kannustamalla miespuolisia työntekijöitä siirtymään varhaiseläkkeille samanaikaisesti, kun naisia on kannustettu pysymään pois työmarkkinoilta (Esping-Andersen 1996, 18-20, 68 ja 1996a, 77). Manner-Euroopan maat ovat siten pyrkineet säilyttämään työllisyysjärjestelmänsä rakenteet vahvistamalla työssä olevan ja muun väestön välistä jyrkkää jakoa.

Esping-Andersenin (1996a, 66-68) pohdinnan lopputulema on, että pahimpaan kriisiin ovat joutuneet manner-eurooppalaisen sopeutumistien, eli tulonsiirtojen tukeman työvoiman vähentämislinjan valinneet maat. Lyhyellä aikavälillä vaikutukset esimerkiksi tuotannon tehostumisen kautta voivat olla suotuisia, mutta pitkällä ajanjaksolla trendi on ongelmallinen. Huoltosuhte kasvaa, työvoimakustannukset nousevat, mikä hillitsee työllisyyden kasvua ja vastaavasti kannustaa itsensä työllistämiseen ja informaalisen sektorin kasvuun.

Muun muassa näiden trendien tarkastelu osoittaa kehityksen problematisoitumisen Euroopassa. Työvoimaosuudet ovat pitkällä ajanjaksolla laskeneet Manner-Euroopan maissa<sup>2</sup>, kun taas Ruotsissa työvoimaosuus on pysynyt korkeana ja esimerkiksi Yhdysvalloissa nousut. Työllisyyden kehitys Euroopassa on ylipäänsä ollut Yhdysvaltojen kehitykseen verrattuna heikkoa varsinkin palvelualoilla, joilla työllisyyden kasvu pitkällä ajanjaksolla on ollut alle puolta vähäisempää kuin Yhdysvalloissa (Esping-Andersen 1996a, 76-80, ks. myös Therborn 1995, 57-58). Talouden hidaskasvu Euroopassa on hidastanut työllisyystilanteen kohenemistä. Ongel-

2 Työvoimaosuuden laskuun Manner-Euroopassa on merkittävästi vaikuttanut miesten varhainen eläkkeelle siirtyminen. Vaikka naisten työvoimaosuudet ovat nousseet Manner-Euroopassa 1980-luvun puolivälistä lähtien (mm. Saksassa ja Hollannissa), miesten työvoimaosuudet ovat vastaavasti pienentyneet voimakkaasti. Esimerkiksi ajanjaksona 1960 - 1985 miesten työvoimaosuudet ovat laskeneet 15-20 prosenttia Saksassa, Hollannissa ja Belgiassa ja Italiassa (Esping-Andersen 1996, 76-78).

maksi on muodostunut pysyväisluonteinen suurtyöttömyys, ja erityisesti pitkäaikaistyöttömyyden ja nuorisotyöttömyyden laajuus useassa Euroopan maassa (Esping-Andersen 1996a, 77-79).

Hyvinvointivaltioiden ongelmana ei ole yksistään muuttuvat määrälliset suhteet aktiivi- ja passiiviväestön välillä, vaan myös normaalityösuhteen ja sen varaan rakennetun homogeenisen palkansaajajayhteiskunnan vähittäinen hajoaminen ja työsuhteiden lisääntyvä epätyypillistyminen. Työmarkkinoilta vaaditaan yhä enemmän joustavuutta, jossa hyvinvointivaltiollisten järjestelmien rooli on kuitenkin pulmallinen. Esping-Andersen (1996a, 68, 78-81) päätyy analyysissään siihen, että erityisesti Manner-Euroopan maiden hyvinvointivaltiolliset järjestelmät ovat omiaan jäykistämään työmarkkinarakenteita. Ne ovat siis jäykempiä reagoimaan työmarkkinoiden joustavuuden vaatimuksiin. Osaltaan tähän on syynä se, että perhepalkka-ajatteluun perustuvalla hyvinvointimallilla on sisäänrakennettu tendenssi ylläpitää jyrkkää jakoa työmarkkinoilla toimivien ja niiden ulkopuolella olevien välillä. Tämä taas on ristiriidassa työmarkkinoiden joustavuuspyrkimysten samoin kuin naisten työmarkkinatoiveiden kanssa. Naiset hakeutuvat yhä yleisemmin ansiotyöhön, mikä alkoikin voimistua Manner-Euroopan maissa 1980-luvulla eli Skandinavian maita selvästi myöhemmin. Pohjoismaissa tendenssi oli voimakas jo 1960-luvulla (Esping-Andersen 1996a, 68, 79-80).

Niinpä joustavuutta haetaan vaihtoehtoisista työllistämistavoista. Tämä ilmenee muun muassa siinä, että palkkatyötä siirretään yrittäjyydeksi ja informaaliset työsuhteet yleistyvät. Joustavuuden lisäämisellä on tähdätty nimenomaan työvoimakustannusten alentamiseen. Tästä syystä kehitys voi johtaa myös harmaan työllisyyden kasvuun. Ongelman laajuudesta ja muutoksen suunnasta saatavat tiedot ovat kuitenkin hataria (emt., 81, Kohli ja Rein 1991, 23-24).

Taloustieteen näkökulmasta hyvinvointivaltiolliset järjestelmät ja niiden suomat etuudet aiheuttavat työmarkkinoiden jäykkyyttä. Anteliaan sosiaaliturvan arvioidaan synnyttävän etuuskien kysyntää ja talouden tehokkaan toiminnan kannalta haitallista tukiriippuvuutta. Puhutaan eettisen onnenkaupan (moral-hazard) tyyppisestä käyttäytymisestä, jonka tarkoituksena on maksimoida hyvinvointivaltiollisista järjestelmistä saatavaa etuutta. Mikrotaloudellisessa tutkimuksessa hyvinvointivaltiokritiikki pohjautuu paljolti insentiivejä koskevaan tutkimukseen. Työtä koskevat päätökset eivät riipu pelkästään yksilön omasta elämäntilanteesta tai mahdollisuuksista saada ansiotyötä, vaan myös toimeentuloturvajärjestelmiin liittyvistä insentiiveistä ja niiden yksilöiden käyttäytymistä ohjaavasta vaikutuksesta, kannustimista siirtyä toimeentuloturvan piiriin ja kynnyksistä

siirtyä takaisin ansiotyöhön. Hyvinvointivaltioetuudet nähdään siten kannustimina tai esteinä (insentiivit vs. disinsentiivit) yksilön työmarkkinoilla toimimista koskevassa päätöksenteossa. (esim. Lindbeck 1995, Holm ja Kyrrä 1997).

Näkökulma edustaa erityisesti amerikkalaista tutkimustraditiota, jota on kritisoitu eurooppalaisessa hyvinvointivaltiotutkimuksessa (ks. Kohli ja Rein 1991, 8). Se ei ota riittävästi huomioon institutionaalisia järjestelmiä ja niiden muutoksia, eikä ylipäänsä riittävän laajasti päätöksentekoprosessissa vaikuttavia eri tekijöitä. Insentiiveistä lähtevä tarkastelu helposti individualisoi päätöksentekoa ja jättää huomiotta sen, mikä on institutionaalisten toimijoiden, valtion, yritysten ja työmarkkinajärjestöjen rooli työmarkkinoilla toimimista koskevissa ratkaisuissa (emt.). Työttömyysyhteiskunnassa kannustavuuskeskustelu tulisikin kytkeä työmarkkinamallin toimintaperiaatteiden kattavaan analyysiin.

Hyvinvointivaltion näkökulmasta kyse on muun muassa siitä, miten aktiivin ja ei-aktiivin väestön osuutta säädellään esimerkiksi varhaiseläkejärjestelyjen ikärajoilla ja muilla yksilöiden työssäkäymistä koskeviin ratkaisuihin vaikuttavilla tekijöillä. Painopiste työ- ja sosiaaliturvalainsäädännön muutoksissa työmarkkinallisen säätelyn mekanismina on pitkään ollut työstä pois siirtävissä tekijöissä. Manner-Euroopan maissa varhaiseläkejärjestelyistä on tullut yhä enemmän työmarkkinallisen säätelyn välineitä, kun alun alkaen niiden tarkoituksena on ollut palkkatyöyhteiskunnan spesifien riskien hoitaminen. Muutoksen taustalla on laaja työttömyysongelma Euroopassa: kun talouspolitiikalla ei ole kyetty lisäämään työvoiman kysyntää, sosiaalipolitiikan tehtäväksi on jäänyt vähentää työvoiman tarjontaa (ks. Kohli ja Rein 1991, 13, Harges ja Mall 1993, 12). Vaikka keskustelua on käyty ennen muuta Manner-Euroopassa - erityisesti Hollannissa, Ranskassa ja Saksassa - kehityssuunta on ollut sama Suomessa (Hytti 1998). Varhaisesta eläkkeelle siirtymisestä on tullut hyvinvointivaltioiden taloudellista kestävyyttä koetteleva ongelma Euroopassa (Kohli ja Rein 1991).

Kuitenkin jo jonkin aikaa lainsäädännön muutoksilla ja muilla toimenpiteillä on tähdätty päinvastaisiin työmarkkinasiirtymiin, ikääntyvien työssäolon pidentymiseen ja eläkkeelle siirtymisen myöhentymiseen niin Suomessa kuin muissakin Länsi-Euroopan maissa (KOM 1996:14, Employment Observatory, Trends No. 29). Yksilöiden käyttäytymismuutosten aikaansaaminen ja kehityksen kääntäminen talouden kannalta terveeseen suuntaan on joka tapauksessa osoittautunut vaikeasti toteutuvaksi, jos kohta välttämättömäksi toimintalinjaksi (Lindbeck 1995, Haveman 1997). Esimerkiksi Manner-Euroopassa toteutetut reformit ovat joitakin poikkeuk-



sia lukuun ottamatta olleet nykyisten järjestelmien marginaalisia sopeutuksia menojen kasvupaineisiin (Espin-Andersen 1996a, 82).

Toisaalta yhteiskunnissa, joissa väestö vanhenee ja nuorten työmarkkinoille tulevien ikäluokkien koko pienenee, kehityksen on arveltu johtavan työvoimapulaan ainakin joillakin työmarkkinoiden lohkoilla (Kohli ja Rein 1991, 31). Samalla myös ikääntyvien työllistymisen edellytysten voidaan nähdä paranevan.

Jälkiteollista hyvinvointiyhteiskuntaa koskeva sosiaalipolitiikka-analyysi voidaan tiivistää Taylor-Goobyn (1997) mukaan erityisesti kolmeen asiaan. *Ensiksikin* epätasa-arvoisuus lisääntyy markkinoilla koskien sukupuolta, rotua, ikää, uskontoa jne. Kehityksen taustalla on markkinaehtoisuuden vallitseva trendi, joka heijastuu voimakkaana sosiaalipolitiikkaan. Markkina-asemasta muodostuu yhä määräävämpi tekijä yksilön resurssien hallinnassa koko eliniän ajan. Näkemystä epätasa-arvon kasvusta tukevat tutkijoiden havainnot polarisaatiokehityksen voimistumisesta työmarkkinoilla (vrt. Kiander ym. 1997, 103-106).

*Toiseksi* kansallisvaltiolla on edelleen merkitystä sosiaalipolitiikassa. Globalisaatio ei väistämättä vie kehitystä samaan suuntaan. Erilaiset poliittishallinnolliset järjestelmät mahdollistavat erilaiset ratkaisut globaalin talouden haasteisiin. Muutos tulkitaan sensuuntaiseksi, että hallitusten valta pikemminkin muuntuu kuin vähenee. *Kolmanneksi* pääoman valta on merkitykseltään keskeinen maailmassa, jossa markkinat enenevästi dominoivat. Siten hyvinvointivaltion oikeutuksessa huomio kohdistuu yhä enemmän inhimilliseen pääomaan ja sitä koskeviin investointeihin (Taylor-Gooby 1997, 189-90). Työyhteiskunnan toiminnassa painottuu osaavan ja korkean ammattitaidon omaavan työvoiman saatavuus. Hyvinvointivaltion kiinnostus kohdistuu yksilön elämänkaarella yhä enemmän aktiivivaiheen suuntaan (vrt. Esping-Andersen 1996a, 83).

### 2.3.2. Työyhteiskunnan kriisistä

Työyhteiskunnan kriisi ilmenee käydyn keskustelun valossa monitahoisena ja -tasoisena kysymyksenä. Tyhjentävää vastusta siihen, mistä työyhteiskunnan kriisissä on kysymys, onkin vaikea antaa. Perimmältään tällä keskustelulla pyritään erittelemään työyhteiskunnan syvällekäypää muutosta, jossa työ on menettänyt merkitystään yhteiskunnan eri alueilla. Keskeisesti kysymys on palkkatyön vähenemisestä ja työttömyyden kas-

vusta. Tuotannon tasolla automaatio syrjäyttää kasvavassa määrin ihmistyötä, jolloin työprosessien ja työn luonne muuttuvat ja työttömyys uhkaa muuttua rakenteelliseksi joukkotyöttömyydeksi. Työttömyyden muuttuminen massatyöttömyydeksi murentaa hyvinvointivaltioiden rahoituspohjaa ja siten järjestelmän perusteita. Työyhteiskunnan kriisissä hyvinvointivaltioprojektin katsotaan ajautuneen umpikujaan, ja joka tapauksessa kriittisen uudelleen arvioinnin kohteeksi (Aho 1988, 104, Rahkonen 1996, 58-59).

Kriisin sosiaalisia vaikutuksista on pohdittu laajasti. Työyhteiskunnan kriisiksi määriteltujen tekijöiden yhteisvaikutukseksi on muun muassa ennakoitu perinteisen työetiikan eroosiota, "protestanttisen etiikan" ja työn arvostuksen murenemistä. On myös puhuttu yleisestä arvomuutoksesta, "jälkimaterialististen arvojen" noususta hiljaisena vallankumouksena. Työyhteiskunnan kriisin yhtenä seurauksena on nähty hyväosaisten työsäkävien ja marginaaliryhmien välisten konfliktien esiin nouseminen (emt.).

Keskustelu työyhteiskunnasta ja sen odotettavissa olevasta katoamisesta käynnistyi jo 1980-luvun alkupuolella Keski-Euroopassa. Keskustelua käytiin Manner-Euroopassa, mutta ei juurikaan anglosaksisessa tai amerikkalaisessa tieteessä. Vasta hiljattain se on yltänyt Amerikkaan asti (Rahkonen 1996, 88-89, Rifkin 1995). Keskustelun taustalla oli alun alkaen 1970-luvun niin sanotun öljykriisin jälkeinen lama ja joukkotyöttömyys OECD-maissa. Keskustelua käytiinkin niin intensiivisesti ja laajasti, että se vähitellen laantui ja - kuten Keijo Rahkonen (1996, 91) toteaa - paradoksaalisesti, sillä oireet eivät ole hävinneet. 1990-luvun taitteessa alkanut maailmanlaajuinen lama ja sitä seurannut hitaan kasvun aika Euroopassa on selvästi aktualisoinut 1980-luvun lopussa vaimentuneen keskustelun.

Ensimmäisiä työyhteiskunnan kriisistä keskustelijoita oli 1980-luvun alussa saksalainen sosiologi *Ralf Dahrendorf*. Hän esitti tuolloin teesinsä "työyhteiskunnassa ehtyy työ". Ranskassa keskustelun alullepanijoihin kuului utopiatradition edustaja *Andre Gorz*. Gorzin kanta työyhteiskuntaan on avoimen kriittinen. Hänen mukaansa elinikäisestä kokopäivätyöstä tulisikin pyrkiä irtaantumaan. Lähtokohtana on nykyistä lyhyemmän elinikäisen työajan joustava sijoittelu eri elämänvaiheisiin. Informaatiotekniikan ja automaation kehitys tarjoavat oivan avun työajan lyhentämiseen ja joustavoittamiseen. Tulevaisuuden yhteiskunta on Gorzin mukaan jakautumassa uudella tavalla aktiivisiin ammattiliittiryhmiin ja työttömien ja työllisyydestään epävarmojen ryhmiin. Työyhteiskunnan muutospaineita aiheuttaa



ennen kaikkea jälkimmäisistä ryhmistä (Rahkonen 1996, 89 ja 1992, 227-229).

Dahrendorfin aloittamaa keskustelua työyhteiskunnan katoamisesta jatkoi Saksassa sosiologi *Claus Offe*. Hän lanseerasi käsitteen "työn imploosio", kokoonpainuminen tai luhistuminen. Myöhemmin ajatusta kehittäi saksalainen yhteiskuntatieteilijä Ulrich Beck, jonka riskiyhteiskuntaa koskeva analyysi sai paljon huomiota. Myös *Jürgen Habermas* on puhunut painokkaasti työyhteiskunnan kriisistä ja erityisesti sen hyvinvointivaltiollisista seurauksista. Habermas viittaa Offeen puhuessaan työn imploosiosta; työ ja tuotanto on menettänyt objektiivisesti yhteiskunnan rakennetta ja kehitystä määräävän voimansa. Kommunikatiivisen toiminnan teoriassa Habermas tarjoaa oman ratkaisunsa ongelmaan (Rahkonen 1996, 88-89 ja 1990, 652, ks. myös Aho 1988, 103-106).

Laajaa kiinnostusta herättänyt *Ulrich Beckin (1992) riskiyhteiskuntaa* koskeva analyysi käsittelee yhtäältä teknologian mukanaan tuomia vaaroja ja sen yhteiskunnallisia haasteita ja toisaalta sosiaalista yksilöllistymiskehitystä. Pääteesi mukaan teolliseen tuotantoon liittyvät riskit alkavat varjostaa yhä synkemmin teknis-taloudellista edistystä. Näiden aluksi vähäisten sivuvaikutusten voimasta koko maailma ajan oloon muuttuu. Voimakas talouskasvu, nopea teollinen kehitys ja korkea työttömyysturva vievät uuteen yhteiskuntaan ikään kuin huomaamatta sivuuttaen poliittiset väittelyt ja parlamenttien ja hallitusten päätökset. Beckin mukaan (1996, 13-14) "teollisen yhteiskunnan ääriviivoja eivät haihduta pois luokkataistelut, vaan normaali modernisaatio ja sen eteneminen". Uuden yhteiskunnallisen järjestyksen tuottajana ei siis ole kapitalismin kriisi vaan sen oma voittokulku. Beckin sanoin teollinen yhteiskunta ajalehtii uuteen aikauteen.

Beckin tulkitsemassa *yksilöllistymiskehityksessä* on taas kyse teollistumiskehityksen sosiaalisista sivuvaikutuksista: kun yksilöä ja yhteiskuntaa välittävät ja yksilön suojana toimineet taustayhteisöt häviävät, ihmiset eristyvät toisistaan entistä tehokkaammin ja ovat yhä tiukemmin sidottuja työmarkkinoihin. Työttömyyden vaikutukset ovat ankarat sen vuoksi, että nykymaailmassa asema määrittyy työelämän roolin kautta. Tätä työmarkkinasidonnaisuutta purkavat sosiaaliturvajärjestelyt, ennen muuta työttömyys- ja eläkevakuutusjärjestelmät. Beckin usko sosiaalivaltiollisen projektin tulevaisuuteen on kuitenkin heikko. Hänen mukaansa se on kuluttanut loppuun utooppiset voimavaransa, hyvinvointivaltion rajat ja varjo-oulet ovat nousseet näkyviin (Beck 1996, 16-27 ja 1992, 140-149).

Työyhteiskunnan tulevaisuudesta Beck hahmottelee kuvaa *joustan alityöllisyyden järjestelmästä*: koko elämänpituisesta, täyspäiväisestä

palkkatyöstä siirrytään joustavan, monimuotoisen ja hajautetun alityöllisyyden (riskejä sisältävään) järjestelmään. Beckin mukaan mahdollisesti työttömyyden ongelmaa ei enää esiinny niin, että palkkatyö puuttuu kokonaan. Tässä järjestelmässä työttömyys piilotettuna erilaisiin alityöllisyyden muotoihin "integroidaan" työllisyyteen, ja vaihtokaupassa saadaan työn epävarmuuden yleistymisen (Beck 1992, 140-149). Teollisuusyhteiskunnan yhdenmukainen täystyöllisyyden järjestelmä hajoaa.

Työajan joustavoitumisen erilaiset muodot rikkovat siis täyspäiväisen, elinikäisen palkkatyön normin. Työntekijät vaihtavat vähäisen vapautumisen työstä uudentyyppisiin haittoihin ja aineelliseen epävarmuuteen. Työttömyys mahdollisesti katoaa, mutta se ilmestyy uudenaikaisena riskejä sisältävänä alityöllisyytenä. Työllisyyden joustavat muodot kiinnostavat yhä enemmän (nuoria) työntekijöitä, sillä ne mahdollistavat työn ja perheen sekä työn ja "elämisen" yhteensovittamisen.

Näihin etuihin, päätäntävällän ja vapauden lisääntymiseen liittyy kääntöpuolena työn fyysisten ja henkisten terveysten riskien privatisoituminen. Riskit siirtyvät enenevästi työntekijöiden omalle vastuulle. Vapaus työssä ja työstä vaihtuu uudenaikaisiin pakkoihin ja riskeihin. Kun teollisuusyhteiskunnan kehittyessä palkkatyö erottui olennaisesti kodin ulkopuoliseksi työksi, riskiyhteiskunnan alityöllisyysjärjestelmässä koti- ja palkkatyön ero jälleen hämärtyy. Myös palkkatyön keskittyminen fyysiseen paikkaan häviää. Yrityksen erilaisia toimintoja voidaan hoitaa tietotekniikan avulla, jolloin työ on mahdollista organisoida hajautetusti. Fyysisen työpaikan korvaa yrityksen näkymätön organisaatio (Beck 1992, 140-149).

Beckin mukaan työajan uudelleenjakoa, jolla pyritään alityöllisyyden yleistymiseen ja työttömyyden poistamiseen, merkitsisi tulojen, sosiaaliturvan, uralla etenemismahdollisuuksien jne. uudelleenjakoa. Tässä mielessä työaikapolitiikka on uudelleenjakopolitiikkaa, mikä luo uudenlaista turvattomuutta ja epätasa-arvoa (Beck 1992, 143). Moderni yhteiskunta onkin sisäisen dynanismsinsa vuoksi murentamassa omia luokka-, ammatti-, sukupuolirooli-, tuotanto- ym. rakenteitaan sekä materiaalisen teknistaloudellisen kehityksen tähänastisia muotoja. Tätä uutta vaihetta, jossa edistys voi muuttua itsetuhoksi ja jossa yhdenlainen modernisaatio murentaa ja muuttaa toista Beck (1996, 12-13) kutsuu *refleksiivisen modernisaation vaiheeksi*. Beckin mukaan "refleksiivinen modernisaatio tarkoittaa sellaisten riskiyhteiskunnan seurausten tunnustamista, joita teollinen yhteiskunta ei kykene omilla institutionalisoiduilla normeillaan mitaten käsittelemään ja sulattamaan järjestelmäänsä" (emt. 17).

Muun muassa Beckin alityöllisyyteen liittämä optimismi on kritiikille altista. Teknologinen kehitys ei välttämättä johda laajaan alityöllisyyteen

niin, että avoin työttömyys radikaalisti vähenee tai häviää. Viimeaikainen kehitys työelämässä ei tue tämänsuuntaista näkemystä. On myös niin, että Beckin selkeästi hylkäämä sosiaalisen hyvinvointivaltion malli saattaa olla sille tarjottaviin vaihtoehtoihin nähden kohtalaisen tyydyttävä riskiyhteiskunnan sosiaalisten ongelmien hoitamisessa (ks. arvioinnista Webster 1995, Rahkonen 1990, 655).

Yhtä kaikki Beckin analyysi joustavan alityöllisyyden yhteiskunnasta sisältää osuvaa kuvausta siitä, miten teollisuusyhteiskunnan työlle ominaiset piirteet vähitellen haurastuvat ja häviävät: elinaikainen, täyspäiväinen ja fyysiseen työpaikkaan sidottu työ harvinaistuu. Tämä taas synnyttää muutospaineita selkeästi määriteltävien työsuhteiden ja täystyöllisyyden varaan rakentuville sosiaaliturvajärjestelmille. Vaikka näkökulmien painotuksissa on eroja, työyhteiskunnan kriisi- ja hyvinvointivaltiokeskustelua ei voida erottaa toisistaan.

Väitettä työyhteiskunnan kriisistä ei liioin voida pitää tieteen piirissä kiistattomana. Jälkitekollisen yhteiskunnan kehityksessä ei välttämättä nähdä selvää kriisiä tai katkosta suhteessa teolliseen yhteiskuntaan, vaikka päinvastaisiakin näkemyksiä esiintyy (ks. Webster 1995, Rahkonen 1996, 57, 65 ja Aho 1988, 106-107). Painotuksen muutoksesta kertoo osaltaan se, että keskustelua käydään yhä enemmän tietoyhteiskuntaan siirtymisen kuin työyhteiskunnan kriisin käsittein.

### *2.3.3. Työstä tietoyhteiskunnassa*

Tietoyhteiskunnan käsite on suhteellisen uusi, noin pari vuosikymmentä vanha. Vuonna 1976 Daniel Bell esitti teoksessaan *The Cultural Contradictions of Capitalism* ajatuksen informaatioyhteiskuntaan siirtymisestä, jonka yhteydessä myös kulttuuri vapautuu jälkitekollisen yhteiskunnan kahleista ja itsenäistyy elämään omaa elämäänsä. Kulttuurin vapautumisen sosiologit liittävät postmodernismiin, jota käsitettä käytettiin jo 1930-luvulla runouden yhteydessä. Sosiologien kiinnostus postmodernisuuteen heräsi vasta 1980-luvulla (Jallinoja 1995, 30-31)

Frank Webster (1995) on tutkinut tietoyhteiskunnan teorioita laajasti ja toteaa että 1950-luvulla Bell ei vielä puhunut tietoyhteiskunnasta, vaan jälkitekollisesta yhteiskunnasta. Vasta jokin aika sitten Bell alkoi korvata jälkitekollisen yhteiskunnan käsitteen tietoyhteiskunnalla. Sisällöllisesti ne eivät Websterin (emt., 50) mielestä eroa toisistaan.



Bellin mukaan yhteiskunnan määrittelee kulloinkin yleisin työn tyyppi. Kun teollisessa yhteiskunnassa olivat enemmistönä teolliset ammatit, niin jälkiteollisessa yhteiskunnassa hallitsevat palveluammatit. Teollisuustyöntekijöiden määrä vähenee, kunnes robottitehtaissa työskentelee lopulta enää muutama henkilö. Teollisuuden rationalisointia seuraa tuotannon kasvu, joka lisää yleistä vaurautta. Työvoima virtaa teollisuudesta palvelualoille, joilla syntyy jatkuvasti uusia ammatteja. Niiden tarkoituksena on vaurauden synnyttämien uusien tarpeiden tyydyttäminen (emt., 34-35).

Jeremy Rifkin (1995, 59-60) esittää kirjassaan *The End of Work*, että länsimainen teollinen yhteiskunta on siirtymässä kolmanteen teolliseen vaiheeseen. Sille on ominaista ihmisen vapauttaminen massatyöstä ja raadannasta uuden tietotekniikan avulla. Rifkin poikkeaa muista ajatteli-joista siinä, ettei hän usko teknologisen kehityksen synnyttämän tuottavuuden kasvun enää suodattuvan läpi koko talouden ja tuovan hyvinvointia yhteiskunnan kaikille tasoille kuten aikaisemmin uskottiin.

Ensimmäisessä teollisessa vaihe höyrykone vapautti ihmisen raadannasta. Toinen teollinen vaihe sai alkunsa ennen toista maailmansotaa ja sitä leimasi öljyn ja sähkön käyttöönotto. Ns. fordismin valtakausi, jolle oli tyypillistä suurissa tehdassaleissa tapahtuva massatuotanto liukuhihnalla ja massakulutuksen leviäminen, sijoittuu toisen maailmansodan loppumisen ja öljykriisin alkamisen väliseen aikaan.

Fordismin valta-aseman heikkenemiseen oli monia syitä, joista tärkeimpiä oli globalisaatio (Webster 1995, 140-141). Kapitalististen maiden syvä lama 1970-luvulla asetti organisaatiot uusien haasteiden eteen, ja tuotannon siirtäminen halpoihin maihin yleistyi. Ylikansalliset yritykset kasvoivat ja niistä tuli talouden päätekijät. Mika Mannermaa (1997, 287) toteaa meitä tällä hetkellä koskettavan globalisaation eli Euroopan alueellinen kehittymisen olevan osa tätä ylikansallistumista. Se ei kohdistu ainoastaan talouteen, vaan kansallisvaltioiden yläpuolelle ovat muodostumassa omat tarkastelukulmansa ja intressinsä.

Entisen massatuotantoon perustuvan yhteiskunnan mureneminen on saanut sosiologit väittelemään siitä, olemmeko siirtymässä johonkin todella uuteen yhteiskuntaan vai onko kaikki vain vanhan jatkoa uudessa muodossa. Tietoyhteiskunnan teoriat voidaan tältä perustalta jakaa kahteen ryhmään: jatkuvuusteorioihin ja vallankumousteorioihin (Webster 1995). Jatkuvuusteorian kannattajana Anthony Giddens väittää, että modernit yhteiskunnat ovat aina olleet tietoyhteiskuntia. Bellin jälkiteollinen yhteiskunta ja postmodernismi taas edustavat vallankumousteorioita. Niiden yhteiskunnat eroavat radikaalisti entisistä. Webster itse vastustaa sitä, että olisi kysymys tietoyhteiskunnan vallankumouksesta. Toistaiseksi ei

ole kyetty vakuuttavasti osoittamaan, mitkä piirteet tai muutokset tähän syvälliseen yhteiskunnan murrokseen liittyvät tai milloin se on tapahtunut tai tapahtumassa.

### *Tietoyhteiskunnan määritelmät*

Useimpien tietoyhteiskunnan määritelmien mukaan sitä voidaan jollakin tavalla kvantitatiivisesti mitata. Webster (1995, 6) esittää viisi tapaa, joilla tietoyhteiskuntaa on kirjoissa analysoitu: teknologinen, taloudellinen, ammatteihin perustuva, spatiaalinen ja kulttuurinen.

#### *Teknologinen määrittely*

Yleisimmin tietoyhteiskunnan määrittelyssä painotetaan teknologista innovaatiota. Perusidea on se, että tiedon käsittely, varastointi ja siirto ovat johtaneet tietotekniikan käyttöön yhteiskunnan kaikilla alueilla. Informaatiotekniikkaa sovelletaan nykyisin merkittävästi kaikkialla yhteiskunnassa. Kehitykseen liittyy tietokoneiden samanaikainen huikkea lisäys ja hinnan raju lasku (emt., 7-10). Mannermaan (1997, 303) mielestä informaatioyhteiskunta on todellisuutta jo tällä hetkellä teknologisessa mielessä.

#### *Taloudellinen määrittely*

'Informaation taloustieteen' perustajana pidetään Fritz Machlupia, joka käytti tilastollisia menetelmiä informaatioalojen tunnistamiseksi. Hän luokitteli alat viiteen suureen ryhmään: 1) koulutus, 2) tiedonvälitys (esim. radio, televisio, mainonta), 3) 'informaatiokoneet', 4) informaatiopalvelut (esim. laki- ja vakuutuspalvelut, lääketiede), 5) muut informaatiotoiminnot (esim. tutkimus ja kehitystyö, voittoa tavoittelemattomat toiminnot (Webster 1995, 10-13).

Tietoalojen kehitystä seuraamalla on mahdollista laskea niiden taloudellinen arvo ja sen osuus bruttokansantuotteesta. Näiden ryhmien osuuskasvu BKT:sta merkitsee 'informaatiotalouden' voimistumista. Machlup arvioi, että Yhdysvalloissa 29 prosenttia BKT:sta tuli tietoteollisuudesta vuonna 1958.



Missä vaiheessa voidaan puhua informaatioyhteiskunnasta? Onko se silloin, kun informaatiosektorit yhdessä ylittävät 50 prosenttia bruttokansantuotteesta, kysyy Webster? Mannermaa (1997, 305) mainitsee, että kun Machlupin tutkimus 'päivitettiin' vuonna 1980, niin tietoteollisuuden osuus oli noussut vasta 34 prosenttiin.

### *Ammatillinen määrittely*

Tietoyhteiskuntaa mitataan myös ammattien muutoksilla. Websterin (1995, 13-16). mukaan olemme siirtymässä uudentyyppiseen yhteiskuntaan silloin, kun fyysistä voimaa vaativat alkutuotannon ja tavarateollisuuden ammatit vähenevät ja korvautuvat ammanteilla, joissa aineen sijasta liikutellaan lukuja, tekstejä ja ideoita. Tietoyhteiskunta on toteutunut, kun valtaosa ammanteista liittyy informaatiotyöhön, kun toimistotyöntekijöiden, opettajien ja viihdyttäjien lukumäärä ylittää hiilikaivostyöläisten, metallityöläisten, ahtaajien ja rakennustyöläisten määrän.

Mannermaan (1997, 306) mielestä ammattiin perustuvat luokittelut ovat ongelmallisia, koska sellaista ammattia ei ole olemassa, joka ei jollakin tavalla olisi tekemisissä tiedon kanssa. Robert B. Reichin (1995, 193-196) mukaan kaikissa maissa on syntymässä kolme uutta työnkuvaa: rutiinituotantopalvelut, henkilöpalvelut ja symbolianalyysi. Monet tietojenkäsittelyammatitkin kuuluvat rutiinituotantopalveluihin. Symbolityö, joka tarkoittaa luovaa tiedon käsittelyä ja varsinaista tietotyötä, muodosti vuonna 1990 vasta viidesosan erilaisista työnkuvista Yhdysvalloissa.

Antti Hautamäki (1996, 34) päättelee, että tietoyhteiskunnan vaatimaa symbolityötä kykenee suorittamaan vain kohtalaisen rajoitettu, hyvän koulutus pohjan omaava osa väestöstä. Suomessa erityisesti vanhemman väestön alhainen koulutustaso asettaa haasteita kokonaan uusien työtapojen kehittämiseksi siirryttäessä kohti tietoyhteiskuntaa.

### *Spatiaalinen määrittely*

Spatiaalinen määrittely liittyy ennen kaikkea verkkoihin, joiden avulla maantieteellisesti eri paikoissa sijaitsevat työpaikat, kaupungit, koulut, kodit jne. ovat yhteydessä toisiinsa. Ajan ja paikan merkitys muuttuu radikaalisti, kun globaalisti toimiva yritys on reaaliaikaisesti yhteydessä tuotantolaitoksiinsa, sijaitsivatpa ne missä päin tahansa maapalloa (Webster 1995, 18-20).

Globaalien tietoverkkojen, satelliittien ja kaapeleiden merkitys on jo nyt suuri taloudessa. Tunnetuin osa globaalia tietoverkkoa lienee internet. Kaupalliset palvelut verkoissa ovat kasvaneet merkittäväksi taloudelliseksi sektoriksi, pörssimaailman toiminnot ovat globalisoituneet, sekä tieteellinen ja teknologinen informaatiovaihdanta verkoissa ovat kasvaneet voimakkaasti (Mannermaa 1997, 307).

Webster (1995, 20) kyseenalaistaa sen, että informaatioverkkojen suuremmat volyymit ja korkeammat siirtonopeudet sinänsä jotenkin johtaisivat meidät uuteen yhteiskuntaan. Kukaan ei oikeasti tiedä, kuinka paljon ja millaista informaatiota laadullisessa mielessä missäkin päin liikkuu.

### *Kulttuurinen määrittely*

Informaatioyhteiskunnan kulttuurinen määrittely on helpoimmin havaittavissa, vaikkakin se on vähiten mitattu (Webster emt., 21-23). Informaation määrä on tällä hetkellä suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Televisiokanavien määrä on kasvanut voimakkaasti viimeisten 30 vuoden aikana. Sen lisäksi tulevat vielä satelliitti- ja kaapelikanavat, videot ja tietoverkkojen tarjonta. Ihmiset ovat jatkuvan mediatulvan ympäröimiä. Mainonta ja uutiset kymmeniä kertoja päivässä ovat vain osa sitä informaatiotodellisuutta, jossa elämme joka päivä.

### *Tietoyhteiskunnan työmarkkinat*

Rifkinin (1995) mukaan länsimainen yhteiskunta ei ole erityisen kykenevä hallitsemaan tietotekniikan valtaamia työmarkkinoita. Uudet alat eivät luo läheskään yhtä paljon työpaikkoja kuin mitä tietotekninen kehitys hävittää. Koska useimmille ihmisille ei enää riitä palkkatyötä perinteisessä mielessä, niin tulonjaon periaatteet tulisi irrottaa työpanoksesta. Kolmannelle sektorille pitäisi luoda mahdollisuuksia vapaaehtoistyöhön. Vaihtoehtona on yhteiskunnan polarisoituminen ja rikollisuuden kasvu.

Suomessakin on laadittu skenaarioita työelämän pidemmän aikavälin kehityssuunnista. Työministeriön toimesta laadituissa skenaarioissa suositellaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvojen asettamista tietoyhteiskunnan perustaksi polarisaation estämiseksi. Keskeistä on se, että teollisen ja palveluyhteiskunnan strategian sijaan valitaan tietoyhteiskun-

tastrategia. 1980-luvun lopulla alkanut verkostoitumiskehitys, jossa perinteisten alihankintaverkostojen rinnalle on muodostunut yhteistyökumppanuuteen perustuvia verkostoja, on nostettava kansalliseksi ja kansainväliseksi haasteeksi. Yrittäjyyttä tulee edistää sen kaikissa muodoissa, koska oma-aloitteisuus ja aktiivisuus ovat tietoyhteiskunnan elämäntavan lähtökohtia (Stenlund 1997, 5-7).

Työministeriön skenaariot työmarkkinoiden kehittymisestä lähtevät siitä, että perinteisten työpaikkojen vähentyessä syntyy uusia työpaikkoja verkostotyömarkkinoilla, palveluissa ja kolmannella sektorilla (emt., 97). Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko (Mannermaa 1997, 317) on taas sitä mieltä, että jo lähitulevaisuudessa voi esiintyä samanaikaisesti sekä työttömyyttä että työvoimapulaa. Työntekijöiden korvattavuus toisilla työntekijöillä vähenee tietoyhteiskunnan kehittyessä.

Selonteon kanta paljon puhuttuun työn jakamiseen on se, että helposti jaettava työ on vähenemässä. Työn jakaminen voi olla todellinen vaihtoehto vain siinä tapauksessa, että palkkojen annetaan laskea ja hyväksytään Yhdysvalloissa toteutunut ajatus 'työtä tekevien köyhien' luokan kehittymisestä erityisesti palvelualoille.

Selonteolle vastakkaista kantaa on myös esitetty. Työnantajajärjestöjen ja taloudellisen asiantuntemuksen on nähty viime vuosina rakentaneen tiiviin rintaman työajan lyhentämistä ja jakamista vastaan. Osa-aikaisän ja vuorotteluvapaan kokeilut ovat kuitenkin osoittautuneet onnistuneiksi (Julkunen ja Nätti 1997, 185, 193).

Sosiologien käsitykset vaihtelevat siitä, miten tietoyhteiskunta pitäisi määritellä ja milloin siihen ollaan päästy. Yksimielisyys vallitsee kuitenkin sen suhteen, että tietotekninen kehitys on jo muuttanut työelämää ja vähentänyt työpaikkoja muuallakin kuin teollisuudessa. Rifkiniä lainaten suurin haaste tietoyhteiskunnalle lienee syrjäytymisen estäminen.

#### *2.3.4. Työelämän uusista arvoista*

Subjektiiivisilla tekijöillä, kuten työn arvostusten muutoksilla on merkitystä työssä käymiselle ja työuran muuttumiselle. Työuran muutoksiin vaikuttavat tosin vielä enemmän yksilöstä riippumattomat tekijät: työttömyys, työnantajien asenteet ikääntyviä työntekijöitä kohtaan jne.

Läntiset teollisuusmaat kokivat tutkimusten mukaan työhön liittyvien arvojen murroksen 1960- ja 1970-luvuilla. Velvollisuutta, tunnollisuutta ja



ahkeruutta korostavien 'sopeutumisarvojen' kannatus väheni, kun sen sijaan individualistista 'itsensä toteuttamista' korostavien arvojen suosio kasvoi. Murros jäi lyhyeksi, se katkesi työyhteiskunnan kriisiin 1970-luvulla (Aho 1988, 138). 1990-luvun lama ja työttömyys ovat taas uudestaan nostaneet työn arvostusta.

Ennen laman alkua kuitenkin myös suomalaisten homogeenisen suhtautumisen työhön todettiin muuttuneen läntisen maailman trendien mukaisesti. Pekka Ylöstalón (1986) huomion mukaan suomalaisten perinteisesti korkea työn arvostus oli 1980-luvulla vähentynyt, mutta kodin arvostus vastaavasti noussut. Enemmistölle työ ei ollut enää ollut kaiken kattava elämän sisältö. Kun vielä sodan jälkeen työ koettiin pakoksi ja itseisarvoksi, niin koulutustason noutua siihen kohdistui aikaisempaa enemmän sisällöllisiä vaatimuksia. Kiinnostava arvojen muutosta jäsentävä tekijä on koulutuksen ohella ikä.

Kaikesta huolimatta työ on säilyttynyt paikkansa yhtenä suomalaisten merkittävimpana arvona. Tätä todistaa sekin, että Tilastokeskuksen aineistossa 1980-luvun puolivälissä työ oli tärkein elämänalue yli 40 prosentille miehistä ja kolmasosalle naisista (vrt. Aho 1992, 397).

Kun Suomen Gallup kyseli suomalaisten arvoja, asenteita ja eri elämänalueiden tärkeyttä vuonna 1990, niin hieman yli puolet piti työtä erittäin tärkeänä. Vuoden 1996 uusintakyselyssä työtä erittäin tärkeänä pitävien osuus oli laskenut alle puolen (49 %). Tutkimuksesta ei käy selville, miksi näin oli. Muuten suomalaisten käsitykset eri elämänalueiden tärkeydestä olivat kuudessa vuodessa muuttuneet varsin vähän. Ystävien arvostus oli kuudessa vuodessa hieman noussut, kun taas vapaa-ajan ja politiikan arvostus oli vähän laskenut. Yllättävää on, että ruotsalaisiin verrattuna suomalaisissa oli vuonna 1996 vähemmän työtä erittäin tärkeänä pitäviä, sillä ruotsalaisista kaksi kolmasosaa antoi työlle erittäin suuren arvon (Nurmela ym. 1997, 188-189).

Laman vaikutus työn arvon korostumiseen tulee esille suomalaisten arvojen ja tulevaisuuden tutkimuksesta. Kun yhteiskunnan suurimpia ongelmia tiedusteltiin laman alkaessa vuonna 1991, vajaa kolmannes vastaajista korosti talouden kasvuun, lamaan ja työttömyyteen lukeutuvia asioita. Vuonna 1993 syvimmän laman aikana pelkästään työttömyyden mainitsi 86 prosenttia vastaajista (Puohiniemi 1993, 54).

Työhön ja itsensä toteuttamiseen kohdistuvat vaatimukset eivät ole vähentyneet myöskään sen tutkimuksen perusteella, joka tehtiin työn ja arvojen välisestä yhteydestä (Pohjanheimo 1997). Tutkimus on osa ns. Pyhtää-projektia, ja haastattelut kohdistettiin vuosina 1982 ja 1993 työikäi-



siin kuntalaisiin. Tutkimuksessa tarkasteltiin muun muassa sosiaalisen taustan ja ammattiaseman yhteyttä työhön kohdistuviin odotuksiin.

Vuonna 1993 yhteys työn ominaisuuksien ja koulutuksen sekä sosiaalisen aseman välillä oli selkeämpi kuin vuonna 1982. Työt eriytyvät aikaisempaa selvemmin koulutuksen mukaan. Työtä koskevien odotusten kohdalla oli tapahtunut selvä muutos. Ulkoiset, palkkaan ja hyviin työtovereihin kohdistuvat odotukset olivat vaihtuneet sisäisiksi odotuksiksi, jotka suuntautuivat työn mielenkiintoisuuteen ja itsenäisyyteen. Kun vuonna 1982 sisäisiä ja ulkoisia odotuksia esiintyi suunnilleen yhtä usein, niin vuonna 1993 koulutus lisäsi erityisesti työn mielenkiintoisuuden vaatimuksia (emt., 187-188).

Mielenkiintoisen työn arvostus oli noussut myös edellä mainitussa Suomen Gallupin vuonna 1996 tekemässä tutkimuksessa. Keskimääräistä yleisempää mielekkään ja vastuunalaisen työn arvostus oli nuorten ja toimihenkilöiden keskuudessa. Taloudellisesti turvatus työpaikan merkitystä korostivat eniten taas työntekijäasemassa olevat miehet sekä keski-ikäiset (Nurmela ym. 1997, 214-218)

Ikääntyvien työn arvostusta voidaan arvioida myös sen mukaan, miten halukkaasti he pyrkivät pysymään työelämässä tai haluavat pois siitä. Aina ei ole kysymys pelkästään eläkkeelle vetävien tekijöiden houkutuksesta, sille voi olla suoranaista työntöä kuten todettiin Työterveyslaitoksen eläkeasenteita koskevassa tutkimuksessa.

Työterveyslaitoksen tutkimuksessa seurattiin eläkeajatusten muutosta vuosina 1990-1994. Vanhemmassa polvessa, jolle työ on ollut arvo sinänsä, eläkeajatuksat yleistyivät taloudellisen epävarmuuden ja työttömyyden aikana. Niitä perusteltiin ikääntymisellä. Asenteiden taustalla vaikutti myös yleisen ilmapiirin vaatimus siitä, että nuorten työttömyyttä pitäisi helpottaa siirtämällä vanhoja työntekijöitä eläkkeelle (Huuhtanen 1996, 251-252). Kun mielipideilmasto on tämä, niin työntöä eläkkeelle aletaan pitää oikeutettuna Lehtiartikkelin (HS 5.4.1998) mukaan useille teollisuuspaikkakunnille onkin syntynyt kulttuuri, jonka mukaan 55-vuotiaiden oikeus ja velvollisuus on jäädä eläkkeelle.

Kun vanhemmilla polvilla työn motiivit olivat selvemmin lähtöisin yksilön ulkopuolelta joko suoranaisena pakkona tai jo varhain sisäistettynä työmoraalina, niin Riitta Tuohisen (1990) mukaan velvollisuusmoraalin rooli näyttää heikentyneen nuorten työmotiivina. Hän tutki nuorten työlle antamia merkityksiä haastatteleamalla peruskoulun 9. luokan oppilaita. 1980-luvun lopun pitkän korkeasuhdanteen aikana työkään varttuneille työ ei ole enää samassa mielessä arvo sinänsä kuin vanhemmille suku-

polville, josta syystä Tuohinen käyttää heistä nimitystä 'työlle viileä sukupolvi'.

Tämän sukupolven nuorille kulutus ja raha on itsestäänselvyys, joten se on sitä myös työmotiivina. Työtä ei kuitenkaan tehdä pelkästään siitä saatavan rahan vuoksi, vaan motiivit nousevat myös työn sisältöön kohdistuvista odotuksista. Peruskoululaisilla, joilla ei ollut vielä mitään työkokemusta, ulkoiset ja sisäiset työmotiivit eivät eriytyneet kuten edellä mainitun Pyhtää tutkimuksen haastatelluilla (emt., 121-123).

Kari Nyysölän (1994, 133-136) tutkimuksessa arvioinnin kohteena oli se, merkitseekö työnteko nuorelle keinoa hankkia elanto, mahdollisuutta käyttää kykyjään vai elämäntehtävää. Työttömille 17-29-vuotiaille nuorille työn merkitykset jakautuivat melko tasaisesti elannon hankkimisen ja kykyjen käyttömahdollisuuksien välillä. Ainoastaan joka kymmenes nuori piti työtä elämäntehtävänä. Suurelle osalle työttömistä nuorista työ merkitsi ainoastaan toimeentulon välinettä. Työttömien nuorten suhtautumisessa instrumentaalisuus oli Nyysölän mielestä korostetumpaa kuin "työlle viileän sukupolven" (Tuohinen 1990). Tosin Nyysölän tutkimuksessakin ylioppilaat ja akateemiset odottivat työltään enemmän mahdollisuuksia käyttää kykyjä kuin perus- ja keskiasteen suorittaneet.

1990-luvun alkuvuosien lama ja siihen liittyvä ennätystyöttömyys ovat merkinneet työuranäkymien synkkenemistä suurelle osalle työelämäänsä pyrkivistä nuorista. Näyttäisi siltä, että on syntynyt kaksi työmarkkina-asemaltaan miltei vastakkaista nuorten ryhmää: hyvin koulutetut ja työnsä suhteen vaateliaat nuoret sekä vähän koulutusta saaneet nuorisotyöttömät, jotka suhtautuvat työhön instrumentaalisesti (Aho 1992, 397)

Jo viime vuosikymmenen lopussa julkisuudessa esitettiin väitteitä, että työn merkitystä pitäisi miettiä uudella tavalla Tällä tarkoitetaan lähinnä sitä, että muukin työ kuin tuottava työ tulisi hyväksyä statukseen ja toimeentuloon oikeuttavaksi perusteeksi. Tällöin nekin, joille ei ole ansiotyötä, pysyisivät yhteiskunnan piirissä. Tämä vaatimus nousee kuitenkin työn tärkeiden tunnustavista lähtökohdista: ihminen tarvitsee työtä ja jos sitä ei muuten voida järjestää, on työn käsitettä laajennettava (Aho 1988, 149).

Antti Kasvion (1989) mukaan aktiivisimpien nuorten keskuudessa lisääntyvät pyrkimykset nykyistä vaihtelevampaan elämänuraan. Myös elämänkaaren keskivaiheille halutaan järjestää katkoksia ja mahdollisuuksia uudelleensuuntautumiseen. Akateemisen koulutuksen vetovoiman Kasvio olettaa vähenevän ja lyhytkestoisen koulutuksen sekä keikkaluonteisen työskentelyn suosion lisääntyvän. Pitkäkestoiseen koulutukseen ollaan valmiita palaamaan joskus 30 vuoden iässä. Suomalaisten vahva sitoutuminen työhön ja sen arvoihin ei häviä näissä muutoksissa

## 2.4. Työelämän eurooppalaisia muutos- suuntia

Työelämässä on viime vuosikymmeninä tapahtunut monia sellaisia muutoksia, jotka näkyvät työssä käymisen muutoksina. Merkittävimpiä näistä ovat elinkeinorakenteen muutos maataloudesta teollisuuteen, naisten siirtyminen ansiotyöhön ja työttömyyden kasvu. Monenlaiset joustavat työmuodot ovat yleistyneet ja herättäneet keskustelua puolesta ja vastaan. Toisaalta niiden katsotaan lisäävän työntekijän valinnan vapautta, toisaalta taas toimivan ainoastaan työnantajan ehdoilla ja heikentävän työntekijän asemaa.

Kehitystä tarkastellaan lähinnä nykyisissä EU-maissa, joiden luku nousi 15:een Suomen, Ruotsin ja Itävallan liittyttyä EU-maiden joukkoon vuonna 1994. 1960-luvun puolivälistä 1990-luvun alkuvuosiin asti Euroopassa koettiin elinkeinorakenteen muutos taloudellisen kasvun seurauksena. Maataloudessa työskentelevien osuus laski 16 prosentista kuuteen vuosina 1965-1992. Ainoastaan Kreikassa ja Portugalissa noin viidesosa työvoimasta työskentelee edelleen maataloudessa. Myös teollisuudessa työskentelevien osuus laski aikavälillä 40 prosentista 31:een. Vain Saksassa teollisuus työllistää yhä niinkin paljon kuin 40 prosenttia työvoimasta (Employment in Europe 1993, 52).

Kolmessa vuosikymmenessä palveluammateissa työskentelevien osuus nousi 43 prosentista 63:een. 1970-luvun suurin murros olikin läntisten maiden siirtyminen teollisesta palveluvaltaiseen yhteiskuntaan. Useimmissa länsimaissa palvelualat kattavat nykyisin vähintään 60 prosenttia kokonaistuotannosta ja työllisyydestä. Teknologian ja tietotekniikan kehittyminen sekä julkisin varoin tuotettujen palvelujen lisääntyminen ovat olleet edistämässä tätä kehitystä (Uhmavaara ja Kairanen 1997, 6).

Taloudellinen kasvu ja palvelujen yleistyminen edesauttoivat naisten ansiotyöhön siirtymistä. 1960-luvulla alkanut naisten ansiotyön yleistyminen ei osoita vielääkään laantumisen merkkejä. Ansiotyössä olevien naisten lukumäärä lisääntyi kolmasosalla vuosina 1965-1992. Samanaikaisesti miesten ansiotyöhön osallistuminen väheni. Naisten työpaikat keskittyvät palvelualoille ja kolme neljäsosaa niistä on toimistoissa, myyntityössä tai muilla palvelualoilla (Employment in Europe 1993, 148; 1996, 71).

1990-luvun suurin ongelma on työttömyys. 1960-luvun puolivälin kahdesta prosentista työttömyysaste oli kivunnut EU-maissa 11 prosenttiin vuonna 1995. Naisten työttömyys on yleisempää kuin miesten, mutta eri-

tyisesti tällä hetkellä huolestuttaa nuorten työttömyys (Employment in Europe 1993, 52).

Epätyypillisen työn lisääntyminen liittyy joustavuuden kasvuun työmarkkinoilla. Normaalityösuhteesta epätyypilliset työsuhteet poikkeavat sillä tavoin, että niitä voidaan tehdä usealle työnantajalle, osa-aikaisena tai muuten normaalista työajasta poiketen ja rajoitetun aikaisissa työsuhteissa. Normaalityösuhteellahan tarkoitetaan työtä, jota tehdään yhdelle työnantajalle lakisääteisesti turvatussa työsuhteessa, kokoaikaisena ja normaalityöaikana (Julkenen ja Nätti 1994, 39). Kun päätyneet työsuhteet ovat yleensä olleet kokoaikaisia ja vakinaisia, niin yhä useammin niiden tilalle ovat tulleet osa-aikaiset tai määräaikaiset työt (Employment in Europe 1996, 7).

### *Työllisyyden muutokset Euroopassa*

Länsi-Euroopassa vallitsi sodan jälkeen kapitalismin historiassa ainutlaatuinen tilanne eli työvoiman kysynnän ja tarjonnan lähes täydellinen vastaavuus eli täystyöllisyys (Therborn 1995, 57). Nykyisten EU-maiden työikäisestä, 15-64-vuotiaasta väestöstä 65 prosenttia kuului vuonna 1965 työvoimaan, johon luetaan sekä työlliset että työttömät. Työvoimaosuus oli laskenut 61 prosenttiin vuonna 1992 ja 60 prosenttiin vuonna 1995 alittaen jopa öljykriisin jälkeisen työvoiman rajun laskun. Eurooppa on viime vuosina onnistunut muita maanosia huonommin työllisyyden ylläpitämisessä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa työvoimaosuus oli 70 prosenttia ja Japanissa lähes 75 prosenttia vuonna 1992 (Employment in Europe 1993, 8, 52; 1996, 7).

Muuta Eurooppaa jyrkemmin työvoimaosuudet laskivat 1990-luvulla Suomessa ja Ruotsissa. Suomessa työikäisten työvoimaosuus laski vuosien 1985-1995 välillä 75 prosentista 60:een. Ruotsissa lasku oli samaa suuruusluokkaa (Employment in Europe 1996, 35).

Työikäisen, 15-64-vuotiaan väestön määrä on 1960-luvusta lähtien kasvanut sodanjälkeisistä suurista ikäluokista johtuen. EU-maiden työvoima kasvoi 12 miljoonalla vuosina 1965-1992, mikä perustui yksinomaan naisten ansiotyön yleistymiselle, sillä työvoimaan kuuluvien miesten lukumäärä pieneni kahdella miljoonalla. Miesten alentunut osallistuminen on syynä myös siihen, että työvoimaosuudet ovat laskeneet (Employment in Europe 1993, 52).



Työvoimaosuuksien lasku näkyy erityisesti nuorilla 16-25-vuotiailla ja vanhemmilla 55-64-vuotiailla miehillä. Lisääntynyt koulutus on vaikuttanut siten, että nuorilla työn aloitus on siirtynyt myöhemmäksi. Vanhemmista 55-59-vuotiaista miehistä noin 90 % oli ansiotyössä vuonna 1965. Esim. Ranskassa ja Hollannissa osuus oli laskenut vuonna 1988 noin kahteen kolmasosaan. Länsi-Saksassa, Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa lasku oli lievempää. Kun tarkastellaan vielä vanhempaa ikäluokkaan, niin 60-64-vuotiaista ranskalaisista ja hollantilaisista miehistä enää joka neljäs tai viides kävi työssä vuonna 1988, länsisaksalaisista joka kolmas. Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa kuitenkin runsaasti yli puolet 60-64-vuotiaista miehistä oli työelämässä, ruotsalaisista 65 vuotta täyttäneistäkin vielä joka viides (Jacobs ym.1991, 44-46).

Suomalaisten ikääntyneiden miesten työvoimaosuus ei yllä ruotsalaisten tasolle. Vuonna 1988 enää neljäsosa 60-64-vuotiaista suomalaisista miehistä kuului työvoimaan eli puolta vähemmän kuin ruotsalaisista. 1990-luvun puolivälissä osuus oli suomalaisilla laskenut lähes viidesosaan (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997: Kuviot ja taulukot, 24).

### *Naisten ansiotyöhön siirtyminen*

EU:n nykyisten jäsenmaiden naisista vain noin 30 prosenttia kuului työvoimaan vuonna 1960. Naisten ansiotyöhön siirtymisen suuri vuosikymmen oli 1980-luku, jolloin työvoimaan tuli lisää seitsemän miljoonaa naista. 1990-luvun alussa jo yli 40 prosenttia naisista kuului työvoimaan. Keski- ja Pohjois-Euroopassa naisten ansiotyö on yleisempää kuin Etelä-Euroopassa (Employment in Europe 1993, 16).

Voimakkaimmin naisten ansiotyö yleistyi 25-49-vuotiaiden perheenäitien keskuudessa. Lastenhoidon takia keskeytynyt työura voidaan nähdä kaksihuippuisena: ennen avioliittoa ollaan työssä, avioliiton alussa kotona hoitamassa pieniä lapsia ja lasten kasvettua palataan taas ansiotyöhön. 1960-luvulla naisten työssäkäynnin malli oli tämä ainakin Tanskassa, Ranskassa, Saksan liittotasavallassa ja Isossa-Britanniassa. 1990-luvulla naisten työssäolo jatkuu lyhyitä keskeytyksiä lukuun ottamatta myös lasten ollessa pieniä. Lastenhoitoiässä olevat naiset pyrkivät yhdistämään ansiotyön perhevelvoitteisiin. Saksassa ja Isossa-Britanniassa on tosin vieläkin tavallista jäädä kotiin lasten ollessa pieniä.

Monissa Etelä-Euroopan maissa ja samoin Irlannissa ansiotyössä käyvien naisten osuus on edelleenkin pieni, vain noin kolmannes työikäi-

sistä naisista. Näissä maissa on tavallista jäädä kotiin naimisiinmenon jälkeen. Samoin Benelux-maissa naiset jättivät vielä monesti ansiotyönsä naimisiin mennessään. Sosiaalisilla ja kulttuurisilla tekijöillä on edelleen vahva jalansija näissä maissa (emt., 16-17, 150-152).

25-49-vuotiaiden naisten työvoimaosuus nousi Euroopassa jopa 1990-luvun laman aikana. Lama tosin aiheutti sen, että kaikille naisille ei riittänyt töitä ja naisten työttömyys yleistyi miehiä enemmän. Suomessa, Ruotsissa ja Tanskassa, jossa naiset ovat perinteisesti osallistuneet ansiotyöhön, 25-49-vuotiaiden naisten työvoimaosuudet eivät muun Euroopan tavoin nousseet vuosina 1987-1995, vaan päinvastoin laskivat (Employment in Europe 1996, 23).

Joka tapauksessa naisten työssäkäynnin ennustetaan Euroopassa yleistyvän vielä tulevaisuudessakin. Kasvavat palvelualat luovat sille suotuisan pohjan.

### *Työttömyyden lisääntyminen*

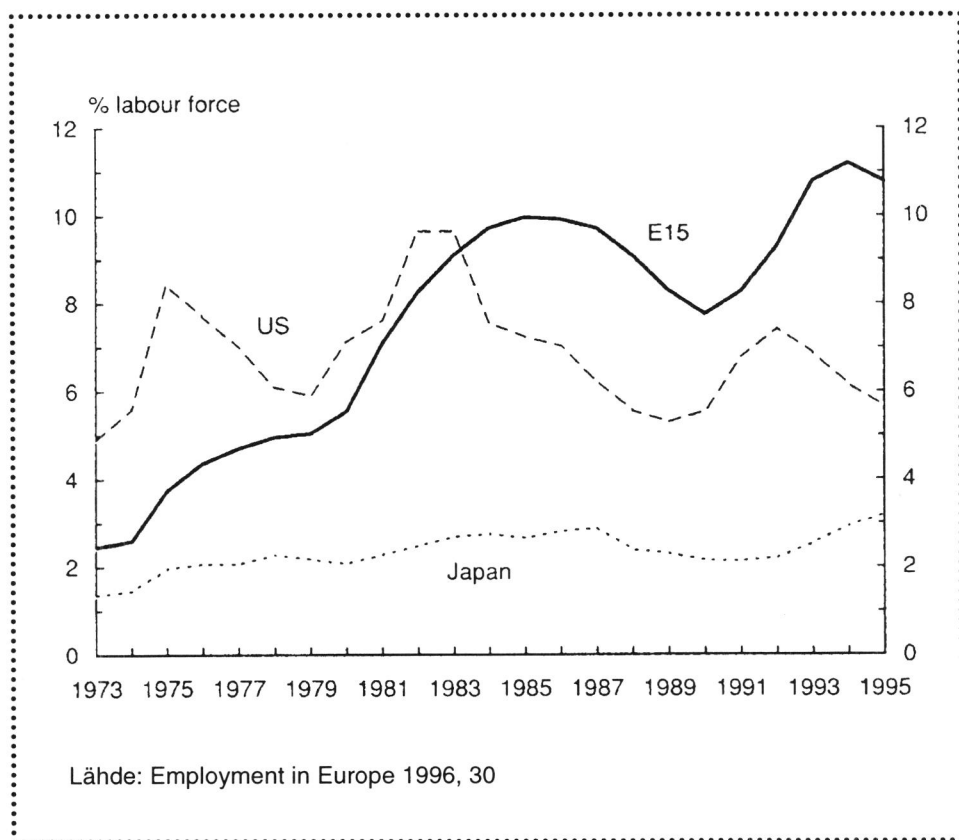
1970-luvun lama ja yritykset sen lopettamiseksi merkitsivät täystyöllisyyden loppua useimmissa Euroopan markkinatalousmaissa. Vain Itävallassa, Norjassa, Ruotsissa ja Sveitsissä työllisyys pysyi entisellään mm. julkisten toimenpiteiden ansiosta (Therborn 1995, 58).

Kuvasta 1 voidaan nähdä, että työttömyys lisääntyi EU:n nykyisissä jäsenmaissa 1970-luvun öljykriisin seurauksena. 1980-luvun alkuun asti työttömyysaste pysytteli kuitenkin alempana kuin Yhdysvalloissa, vaikkakin korkeammalla kuin Japanissa. Vuodesta 1984 lähtien EU-maiden työttömyysaste on ylittänyt Yhdysvallat ja Japanin. Yhdysvalloissa työttömyys on ollut laskusuunnassa vuotta 1992 lukuun ottamatta, mutta EU-maissa se lähti uudelleen nousuun vuoden 1990 jälkeen. Työttömyysasteen lievä lasku vuonna 1995 heijastelee laman taittumista (Employment in Europe 1996, 30).

Euroopassa korkeata työttömyysastetta pidetään pysyvänä ilmiönä (Therborn 1995, 58; Pehkonen 1997, 4). Öljykriisiä edeltävälle tasolle on palattu hitaasti tai ei ollenkaan. Kaikissa ydinryhmän EU-maissa työttömyys on jäänyt pysyvästi aiempaa korkeammalle tasolle. Erityisen pysyvää näyttää olevan ikääntyneiden työnhakijoiden työttömyys.

Keskimääräinen työttömyysaste kertoo työttömyyden yleisestä tasosta, mutta EU-maiden keskuudessa työttömyys on jakaantunut epä-

tasaisesti. Työttömyysaste on vaihdellut Espanjan, Irlannin ja Etelä-Italian yli 20 prosentista Etelä-Saksan, Pohjois-Italian, ja Pohjois-Portugalin muutamaan prosenttiin ja Luxemburgin lähes täystyöllisyyteen. Mikään maa ei ole täysin välttynyt laman seurauksilta. Tanskassa, Ranskassa, Irlannissa, Italiassa ja Isossa-Britanniassa työttömyysaste ylitti 1990-luvulla 1980-luvun puolivälin tason, jolloin Eurooppaa edellisen kerran kohtasi syvä lama. 1990-luvun alun kansainvälinen lama lopetti täystyöllisyyden sitten myös Pohjoismaissa. Poikkeuksellisen voimakkaasti lama kohdistui Ruotsiin ja Suomeen (Employment in Europe 1993, 10; 1996, 37).



**Kuva 1.** Keskimääräinen työttömyysaste EU:n nykyisissä jäsenmaissa, Yhdysvalloissa ja Japanissa 1973-1995

Naisten työttömyysaste on EU-maissa ollut miehiä korkeampi. Vuonna 1995 työvoimaan kuuluvista naisista 13 prosenttia, mutta miehistä vain yhdeksän prosenttia oli työttömänä. Suomessa, Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa miesten työttömyys oli vuonna 1995 kuitenkin yleisempää kuin naisten (Employment in Europe 1996, 37). Suomalaisten naisten työttömyysaste on perinteisesti ollut alempi kuin miesten, mutta tilanne näyttää vähitellen muuttuvan päinvastaiseksi.

Työttömyyden suhteen naisten ja miesten toimialat eroavat toisistaan. Teollisuudessa miehet ja naiset ovat jääneet työttömiksi yhtä usein, mutta julkisen sektorin puolelta naisia on irtisanottu miehiä useammin samoin kuin vähittäiskaupasta tai majoitus- ja ravitsemusalalta. Miehet ovat taas naisia yleisemmin jääneet työttömäksi rakennustoiminnasta (emt., 92).

Erityisen vaikean pulman EU-maissa muodostaa nuorten 15-24-vuotiaiden työttömyys. Vuonna 1995 nuorten yli 20 prosentin työttömyysaste oli kaksi kertaa korkeampi kuin 25 vuotta täyttäneillä. Vuosina 1990-1995 nuorten työttömyys lisääntyi eniten Suomessa ja Espanjassa. Työvoimaan kuuluvista suomalaisista ja espanjalaisista nuorista yli 40 prosenttia oli työttömänä vuonna 1995. Viisi vuotta aiemmin nuorisotyöttömyys oli Suomessa ollut vielä muuta Eurooppaa vähäisempää (emt., 7, 21).

Työttömyyden ja työkokemuksen välinen yhteys ei ole EU-maissa kovin selvä, kun on kysymys alle 25-vuotiaista henkilöistä. Suomessa kuitenkin alle 25-vuotiaiden työuran epävakauteen vaikuttavista taustatekijöistä nousevat tutkimuksen mukaan (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1992) muita selvemmin esille työkokemuksen puute ja vähäinen koulutus. Vuonna 1995 muiden EU-maiden työttömistä nuorista keskimäärin yli puolella oli työkokemusta, mutta suomalaisista nuorista työttömistä miehistä 80 prosentilla ei ollut mitään työkokemusta (Employment in Europe 1996, 88-89).

### *Pitkäaikaistyöttömyys*

Osaksi EU-maiden korkeat työttömyysluvut selittyvät siitä, että samalla kun työttömyys on lisääntynyt, niin työttömyyden kesto on pidentynyt (Pehkonen 1997, 3). Työttömyydestä irtaantuminen on tullut entistä vaikeammaksi. Euroopassa työttömän työllistyminen on puolta hitaampaa



kuin Yhdysvalloissa tai Kanadassa. Tämä hitaus heijastuu pitkäaikaistyöttömien korkeissa osuuksissa.

Pitkäaikaistyöttömyyden osuuden kasvu on seurannut yleisen työttömyysasteen nousua. Vähintään vuoden työttömänä olleita oli vuonna 1995 suhteellisesti enemmän kuin 1990-luvun alussa. Pitkäaikaistyöttömyys on yleistä kaikissa EU-maissa, mutta erityisen vaikea ongelma se on yhteisön vähiten teollistuneilla alueilla sekä alueilla, joissa teollinen valmistus on supistumassa (Employment in Europe 1993, 10).

Pitkäaikaistyöttömyydestä ajateltiin toiveikkaasti jo päästyn 1980-luvun laman jälkeen, mutta 1990-luvulla sen osuus on noussut kaiken aikaa: vuonna 1992 yli vuoden työttömänä olleita oli 41 prosenttia kaikista ja 47 prosenttia vuonna 1994 ja seuraavana vuonna jo 50 prosenttia. Kun otetaan lisäksi huomioon, että vuonna 1994 liittyneissä uusissa jäsenmaissa Itävallassa, Ruotsissa ja Suomessa pitkäaikaistyöttömyys on pysytellyt muuta Eurooppaa alemmalla tasolla, se on yleistynyt vanhoissa EU-maissa erityisen voimakkaasti (Employment in Europe 1996, 95-96).

Samoin kuin naisten työttömyysaste on miehiä korkeampi, niin myös pitkäaikaistyöttömyys on naisilla yleisempää kuin miehillä. Erityisesti Saksassa, Italiassa ja Kreikassa naisten pitkäaikaistyöttömyys on lisääntynyt enemmän kuin muualla Euroopassa (emt. 96-97).

### *Työttömyyden vähentämistoimet*

Lääkkeeksi työttömyydestä irtautumiseksi ja työllisyyden parantamiseksi on monissa Euroopan maissa esitetty työajan lyhentämistä tai työn jakamista. Työväenliike on perinteisesti ajanut työajan lyhentämistä laman tai joukkotyöttömyyden aikana. Kesti kuitenkin 1980-luvulle asti, ennen kuin näitä vaatimuksia alettiin toteuttaa. Ranskassa, Hollannissa, Belgiassa ja Itävallassa työaikapolitiikkaa käytettiin silloin työllistämisen välineenä. Saksan liittotasavallassa, Tanskassa ja Isossa-Britanniassa työaikojen lyhentämisellä pyrittiin myös työttömyyden vähentämiseen (Julkunen ja Nätti 1994, 210-211, 216).

Ruotsissa sosiaalidemokraattinen ammattiyhdistysliike on torjunut työajan lyhentämisen työllisyysyistä, vaikka siellä muuten on harjoitettu joustavaa työaikapolitiikkaa. Huolimatta siitä, että Ruotsissa vallitsee suuri työttömyys, siellä ei juuri keskustella työn jakamisesta (emt., 211).

EU-komissio näyttää ottaneen sen kannan, ettei työttömyys vähene yleisellä työajan lyhentämisellä. Työmarkkinaosapuolille halutaan jättää mahdollisuus joustaviin ratkaisuihin. Komission valkoisessa kirjassa vuonna 1993 varoitetaan sopimasta keskitetysti työajan lyhentämisestä. Alakohtaisia sopimuksia työajan lyhentämisestä on sitä vastoin tehty esim. Saksassa metallialoilla ja muillakin aloilla. Ranskassa on koko 1990-luvun subventoitu työajan lyhentämistä valtion taholta ja sitä on pyritty edistämään lainsäädäntöteitse (Julkunen ja Nätti 1997, 77).

Lokakuussa 1997 työaikakysymys nousi taas pinnalle. Työajan lyhentämistä yritetään Ranskan lisäksi unionin toisessa avainmaassa Italiassa. Italian hallitus antoi kommunistisille hallituskumppaneilleen lupauksen selvittää työajan lyhentämistä 35 tuntiin vuoteen 2001 mennessä. Brysselin kovasanainen lausunto ei luvannut tukea tälle eikä muillekaan vastaaville hankkeille (HS 18.10.1997).

Se, että työttömyys on Tanskassa saatu vähenemään ja nuoret integroitumaan yhteiskuntaan, on herättänyt huomiota muualla Euroopassa. Työttömyyden laskun kulmakivenä on ollut vuonna 1992 parlamentin hyväksymä aktivisuussopimus, jolla pyritään edistämään työllisten ja työttömien välistä vuorottelua ja työttömien työllistämistä julkisiin huolenpito- ja palveluihin. Alle 25-vuotiaisiin sovellettava aktiivisuusvelvoite koskee joko työtä tai koulutusta (Julkunen ja Nätti 1994, 228).

Työttömyyskorvauksen ehtoja ja työvelvollisuutta tiukentamalla työttömyysaste saatiinkin vuosina 1993-1996 laskemaan Tanskassa 12 prosentista kahdeksaan. Työttömän on osallistuttava joko koulutukseen, työharjoitteluun tai yleishyödyllisiin töihin, jos ei halua menettää työttömyyskorvausta (HS 14.7.1997 ja 16.7.1997).

Niistä maista, joissa työttömyys lisääntyi huomattavasti 1970-luvulla tai 1980-luvun alkuvuosina, vain Suomessa, Hollannissa, Belgiassa ja Portugalissa työttömyys saatiin sittemmin alenemaan merkittävästi. 1980-luvulla Suomi ja Ruotsi olivat poikkeuksia yleisestä kehityksestä, sillä työttömyys saatiin pysymään kurissa aina 1990-luvun alkuun saakka. 1990-luvulla Suomi ja Ruotsi samoin kuin Espanja ovat sitä vastoin olleet poikkeuksellisen korkean työttömyyden maita Euroopassa (Pehkonen 1997, 3).

Kun tarkastellaan työttömyyttä vuonna 1996, niin työttömyys oli laskenut vuoteen 1990 verrattuna vain kahdessa EU-maassa, Tanskassa ja Irlannissa. Mikäli tarkastelu rajoitetaan 25 vuotta täyttäneisiin, niin näihin maihin voidaan lisätä Iso-Britannia, Hollanti ja Portugali, joissa myös naisten työttömyys oli saatu alenemaan (Employment in Europe 1996, 33). Suomen työttömyysaste oli vuonna sitä vastoin kaksinkertaistunut

vuodesta 1990 vuoteen 1996, jolloin se oli 16,3 prosenttia. Työttömyys oli kuitenkin laskusuunnassa 18,4 prosentin huippulukemista vuonna 1994 (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997; Kuviot ja taulukot, 33).

### *Yrittäjätoiminnan lisääntyminen*

Osaksi työllisyyden parantamiseksi ja osaksi myös taloudellisen kasvun vuoksi lukuisat EU-maat yrittivät 1980-luvulla rohkaista pienyrittäjätoiminnan aloittamista. Uusista yrittäjistä tosin vain joka seitsemäs oli ollut työtön, muut olivat työskennelleet aikaisemmin palkansaajina (Employment in Europe 1993, 36). Joka tapauksessa maatalouden ulkopuolisen yrittäjyyden kasvu on ollut laaja, joskaan ei universaali tendenssi 1980-luvulla. Havaittavinta se on ollut suurtyöttömyyden maissa kuten Iso-Britanniassa, Italiassa, Belgiassa, Espanjassa ja Irlannissa (Therborn 1995, 78).

Euroopassa yrittäjyys lisääntyi 1980-luvulla aina 1990-luvun alkuun saakka. EU-maissa on suhteellisesti enemmän itsenäisiä yrittäjiä ja ammatinharjoittajia kuin muissa länsimaissa. Lukua nostavat maatalousyrittäjät, mutta myös muilla aloilla yrittäjyys on yleistä. Esimerkiksi teollisuudessa ja palveluammateissa toimivista 13 prosenttia oli itsenäisiä yrittäjiä vuonna 1990, kun vastaava osuus oli Efta-maissa ja Yhdysvalloissa vain seitsemän prosenttia (Employment in Europe 1993, 9).

Yrittäjyys on yleisintä Etelä-Euroopassa. Kaikissa näissä maissa maatalousyrittäjien osuus on pitkällä ajanjaksolla pienentynyt, mutta palvelualat ovat kasvaneet ja lisänneet muiden yrittäjien määrää. Italian ja Kreikan teollisuudessa ja palveluammateissa työskentelevistä yli 20 prosenttia oli vuonna 1990 itsenäisiä yrittäjiä, Espanjassa ja Portugalissa vastaava osuus oli yli 15 prosenttia (emt., 9, 34).

Vuosina 1991-1994 yrittäjätoiminta laajeni EU-maissa vain vähän, mutta vuonna 1995 oli jo nähtävissä selvää nousua. Monissa maissa yrittäjätoiminnan lisääntyminen selitti suuren osan työllisyyden kasvusta. Naisyrittäjyyden kasvu oli ainoa syy työllisyyden nousuun Isossa-Britanniassa, Belgiassa ja Alankomaissa. Saksassa ja Italiassa miesten työllisyys aleni yleisesti, mutta miesyrittäjien määrän kasvu lievensi alamäkeä (Employment in Europe 1996, 61).

## *Joustavat työmuodot*

Brittiläisen John Atkinsonin (1987) teoria joustavasta yrityksestä koskee työvoiman käytön erilaistumista. Yritysten joustopyrkimyksiä edistävät muun muassa kiristynyt kilpailu, nopea teknologinen muutos ja työttömyys. Nämä pakottavat ja mahdollistavat yritykset pyrkimään joustavuuteen eri keinoin: toiminnallisesti, määrällisesti ja ulkoisesti. Osa-aikatyö ja määräaikaistyö, jotka ovat määrällisen jouston ilmenemismuotoja, asettavat työntekijät kuitenkin reunatyövoiman asemaan. Yritykset kokevat joustavan työaikajärjestelmän omien intressiensä mukaiseksi, sillä kysynnän vaihtelujen mukaiset työajat sopivat niiden tavoitteisiin. Yritysten tavoitteleva määrällinen jousto toteutuu tällöin kaksien työmarkkinoiden avulla: normaalityöaikaisten ja joustomarkkinoiden (Julkunen ja Nätti 1994, 139-140).

Joustava työaika on vastakohta normaalityöajan ideaalityypille. Työsuhteen arkkityypiksi käsitetään jatkuvassa työsuhteessa, samassa työpisteessä säännöllistä kokoaikatyötä tekevä miespuolinen teollisuustyöläinen. Työsuhteille on tyypillistä tiukka kontrolli, valvottu ajankäyttö, hierarkkinen järjestys ja yhtenäinen työyhteisö, ns. taylorismi (Uhmavaara ja Kairanen 1997, 33).

Epätyypillisiä työvoiman käyttömuotoja ovat muun muassa osa-aikaiset ja määräaikaiset työsuhteet, vuokratyösuhteet, etä- ja kotityö, erikseen työhön kutsuttavat sekä harjoittelijat. Näitä työsuhteen muotoja käytetään erityisesti sesonkiherkillä aloilla kuten vähittäiskaupassa, majoitus- ja ravitsemusalalla sekä tietyissä yritystoiminnan kriisi- tai muutostavaiheissa (emt., 33).

Vajaatyöllisyydeksi taas nimitetään sitä, jos työntekijän työ ei vastaa tiettyjen normien mukaan määriteltä normaalityötä, kun otetaan huomioon myös työntekijän kyvyt ja taidot. Vajaatyöllisyys voi olla näkyvää tai näkymätöntä. Näkyvästä vajaatyöllisyydestä on kysymys silloin, kun työntekijä joutuu työskentelemään vasten tahtoaan normaalia lyhyemmän työajan puitteissa. Vastentahtoisesti osa-aikatyössä oleva on näin muodoitin vajaatyöllinen, mutta omasta halustaan osa-aikatyötä tekevä taas ei ole. Näkymätöntä vajaatyöllisyyttä on vaikeampi mitata kuin näkyvää, siinä on kysymys työn vaatimuksista ja työntekijän kykyjen ja ammattitaidon erosta (OECD Employment Outlook 1995, 45).



## Osa-aikatyö

Monissa EU-maissa osa-aikatyö on nähty työntekijän edun mukaiseksi. Se on mahdollistanut naisten ansiotyön yleistymisen niissä maissa, joissa yhteiskunta ei huolehdi lasten päivähoidosta tai kouluruokailusta. Monet 1980-luvulla ansiotyöhön siirtyneistä naisista tekivät osa-aikatyötä ja se laajeni nopeasti niin, että 1990-luvun alussa useampi kuin joka neljäs työllinen nainen oli osa-aikatyössä (Employment in Europe 1993, 17, 159).

Osa-aikatyötä tekevät naiset ovat usein epäedullisessa asemassa kokoaikaisiin työntekijöihin nähden. Silloin kun kokoaikatyötä tekevän puolison sairausvakuutus ja muut etuudet kattavat koko perheen, osa-aikatyötä tekeillä naisilla ei ole välttämättä oikeutta omasta ansiotyöstä seuraaviin sosiaaliturvaetuuksiin. Joissakin maissa osa-aikatyötä tekevät on suljettu eläkejärjestelmien ulkopuolelle. Esim. Saksassa, Itävallassa ja Belgiassa ovat voimassa tietyt työaika- ja palkkaehdot eläkejärjestelmän piiriin kuulumiselle, joita osa-aikaiset eivät täytä (Delsen 1991, 128)

Osa-aikatyö on yleisempää Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa kuin Etelä-Euroopassa. Vuonna 1992 osa-aikatyö oli yleisintä Isossa-Britanniassa ja Hollannissa, mutta myös Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa vähintään kolmannes työllisistä naisista oli osa-aikatyössä. Saksassa, Ranskassa ja Belgiassa noin neljäsosa työllisistä naisista teki osa-aikatyötä. Italiassa, Kreikassa, Espanjassa ja Portugalissa naisten osa-aikatyö ei ole yleistä. Nuoret naiset ovat kokoaikatyössä siihen asti kun menevät naimisiin (Julkunen ja Nätti 1995, 116).

1990-luvulla syntyneet uudet työpaikat ovat useimmiten olleet osa-aikaisia. Vuoteen 1995 mennessä osa-aikatyö oli laajentunut koskemaan myös miehiä. Vuosina 1991-1994 miesten työpaikkojen väheneminen kohdistui pääasiassa kokoaikatyöhön ja osa näistä korvautui osa-aikatyöllä. Miesten osa-aikatyö lisääntyi melkein kaikissa EU-maissa niin, että kaikkiaan viisi prosenttia miehistä teki osa-aikatyötä vuonna 1995. Jos nykyinen kehitys jatkuu, niin kymmenen vuoden kuluttua osa-aikatyötä tekeviä miehiä on jo kymmenesosa kaikista (Employment in Europe 1996, 53-54).

Suomessakin osa-aikatyö on 1990-luvulla yleistynyt. Vielä vuonna 1987 osa-aikatyötä teki 6.5 prosenttia työllisistä (Santamäki-Vuori ja Saaramo 1990, 21). Vuonna 1993 osa-aikatyössä oli jo vajaat yhdeksän prosenttia työntekijöistä. Vuonna 1997 osa-aikatyön määrittelyä muutettiin, mikä nosti osa-aikaisten työntekijöiden osuuden vuoden alkupuolella noin 11 prosenttiin (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997: Kuviot ja taulukot, 31) Muihin Euroopan maihin verrattuna osa-aikatyötä tekevien naisten osuus

on Suomessa kuitenkin matala. Laman myötä osa-aikatyötä tekevien miesten määrä on kasvanut myös Suomessa (Parjanne 1997, 65).

### *Määräaikaiset työsuhteet*

Vakinaiset työsuhteet vähenivät ja määräaikaiset lisääntyivät 1990-luvun laman aikana. Kehityssuunta koski myös miehiä. Tämän kehityssuunnan on ennustettu kasvavan myös tulevaisuudessa, sillä palvelualoilla on sille kysyntää sekä naisten ja vajaatyökykyisten työvoimassa taas tarjontaa (Delsen 1991, 144).

Vuonna 1995 kaikki edellisestä vuodesta lisääntyneet miesten työpaikat ja puolet naisten uusista työpaikoista olivat määräaikaisia. Kreikkaa ja Tanskaa lukuun ottamatta määräaikaiset työpaikat lisääntyivät kaikissa EU-maissa ((Employment in Europe 1996, 55).

Määräaikaiset työsuhteet yleistyivät erityisesti nuorilla. EU-maiden alle 25-vuotiaista keskimäärin joka kolmas työskenteli määräaikaisessa työsuhteessa vuonna 1995. 25-49-vuotiailla miehillä vastaava osuus oli kahdeksan prosenttia ja naisilla 12 prosenttia. Määräaikaiset työsuhteet olivat harvinaisia 50 vuotta täyttäneillä työntekijöillä (emt., 56).

EU-maissa määräaikaiset työsuhteet ovat yleisempiä naisilla kuin miehillä. Naisten määräaikaisiin työsuhteisiin liittyy myös osa-aikatyö useammin kuin miehillä. Määräaikaisista työsuhteista runsaassa kolmasosassa tehtiin osa-aikatyötä 1990-luvun alussa. Määräaikainen työsuhde oli naisilla harvoin vapaaehtoinen valinta. Kyselyn mukaan suurin osa naisista ei ollut löytänyt pysyvää työtä (Employment in Europe 1993, 162-163).

Määräaikaisten työsuhteiden viimeaikaista yleistymistä osoittaa se, että vielä 1990-luvun vaihteessa ei ollut vahvaa tilastollista näyttöä sille, että epätyypillisten työsuhteiden määrä olisi kääntynyt merkittävästi nousuun. Isossa-Britanniassa, Ranskassa ja Saksassa joustava työllistäminen ei vielä tuolloin lisääntynyt selvästi (Kasvio 1994, 98).

Epätyypillisen työn muodot yleistyivät 1990-luvun alussa hitaasti myös Suomessa. Määräaikaisten työsuhteiden pitkän ajanjakson nouseva trendi on kuitenkin selvästi havaittavissa Suomea koskevista tilastoista. Kun 1980-luvulla vain 11-12 prosenttia työsuhteista oli määräaikaisia, vuoden 1996 loppuun mennessä niiden osuus oli noussut jo 16 prosenttiin. Määräaikaisten työsuhteiden yleistyminen näkyy erityisesti uusista työ-

suhteista, joista jo 55 prosenttia oli määräaikaista vuonna 1996 (Uhma-vaara ja Kairanen 1997, 38).

Vuonna 1997 määräaikaisten osuus uusista työsuhteista oli noussut 62 prosenttiin, mutta Tilastokeskuksen mukaan uusien työsuhteiden määräaikaistumisen trendi kääntyi lievään laskuun vuoden 1998 alkupuolella. Laskun pysyvyydestä on vielä liian aikaista puhua. Päinvastoin kuin muissa EU-maissa määräaikaistyö on Suomessa ja muissa Pohjoismaissa yleisintä julkisella sektorilla (Nätti 1993, 35), joten sen laajuus on sidoksissa julkisen talouden laajentumis- tai supistamistoimiin.

### *Tulevaisuuden trendeistä*

Employment Observatory (Trends 29/1997) sisältää eri maiden ennusteet työvoiman ja toimialojen kehittymiselle noin kymmenen vuoden tähtäimellä. Tutkijoiden ennustama työvoiman väheneminen ei kosketa Eurooppaa ainakaan lähivuosien aikana, sillä useimmissa Euroopan maissa työvoiman odotetaan päinvastoin kasvavan työikäisen väestön eliniän pitenemisen seurauksena. Ainoastaan Ranskassa, Itävallassa ja Portugalissa ja Suomessa työvoiman ei uskota lisääntyvän nykyisestä.

Alle 25-vuotiaiden osuus työvoimasta vähenee edelleen, mutta keski-ikäisten ja ikääntyneiden työntekijöiden osuus kasvaa. Eliniän nousu vanhentaa työntekijöiden keski-ikää mm. Tanskassa, Saksassa, Ranskassa, Hollannissa ja Kreikassa. Suomen osalta arvio on, että 55 vuotta täyttäneitä työntekijöitä on vuonna 2010 noin 170 000 enemmän kuin vuonna 1995. Heidän osuutensa työvoimasta olisi tällöin nousut nykyisestä 10 prosentista 17 prosenttiin.

Palvelualat ovat edelleen kasvussa ja tämä kasvu yhdistetään talouden elpymiseen, uusien ammattien syntyymiseen ja osa-aikatyön yleistymiseen. Isossa-Britanniassa ja Belgiassa naisten arvioidaan muodostavan enemmistön työvoimasta 10-20 vuoden kuluessa. Naisten työvoimaosuuksien ennustetaan kasvavan voimakkaasti myös Ranskassa, Hollannissa, Italiassa ja Espanjassa.

Osa-aikatyön ennustetaan yleistyvän useimmissa maissa. Isossa-Britanniassa ja Ranskassa se lisääntyy vielä entisestään heijastaen muun muassa vähittäiskaupan sekä ravitsemus- ja majoitustoiminnan kasvua. Ranskassa osa-aikatyötä tekevät yhä useammin alle 25-vuotiaat ja 55 vuotta täyttäneet.



Ruotsissa talouden painopiste on pantu palveluammattien lisäksi tietoteollisten ammattien kehittämiseksi. Göran Therbornin (1995, 76) mielestä Pohjoismaat ja Hollanti ovatkin selvimmät tietoyhteiskuntia, kun asiaa arvioidaan toimihenkilöammattien lukumäärän perusteella. Ruotsi on toistaiseksi ainoa maa, jossa toimihenkilöitä ja teknisen työn tekijöitä on enemmän kuin tuotannossa ja liikenteessä työskenteleviä.

Yrittäjätoiminta laajeni voimakkaasti 1980-luvulla erityisesti suurtyöttömyyden koettelemissa maissa (emt., 78). Yrittäjätoiminnan ennustetaan edelleen kasvavan useimmissa maissa. Kreikassa on tähän asti ollut eniten yrittäjiä Euroopassa, mutta siellä yrittäjätoiminnan ennustetaan pitemmällä aikavälillä laskevan maatalouden supistumisen ja muiden rakenteellisten muutosten takia.

Useimmissa maissa työttömyys jää pysyväksi ongelmaksi, eikä työttömyysasteen odoteta jyrkästi laskevan. Tanskassa työttömyys lisääntyy nykyisestä lähinnä kouluttamattoman työvoiman parissa, Ruotsissa sen arvioidaan jäävän nykyiselle tasolle. Samoin Saksan ja Ranskan työttömyysaste pysyttelee nykyisen kymmenen prosentin tuntumassa, Itävallassa ja Italiassa vähän sen yläpuolella. Työttömyyden odotetaan vuosikymmenen kuluessa lientyvän vain muutamassa maassa kuten Isossa-Britanniassa, Belgiassa, Hollannissa, Irlannissa ja Kreikassa.

Pitkäaikaistyöttömyys ja ammattitaidon riittämättömyys lisäävät pyrkimystä eläkkeelle. Monissa Euroopan maissa harkitaan varhaiseläkkeelle pääsyn rajoittamista. Kreikassa, Italiassa ja Hollannissa on suuret odotukset sen suhteen, että eläkeuudistuksilla onnistutaan viivästäämään varhaiseläkkeelle siirtymistä. Tämä tosin lisää valtiovallan paineita ikääntyneiden tilanteen hoitamiseksi muulla tavoin, jotta syrjäytymiseltä vältytään.

## 2.5. Työelämän murros Suomessa

### *Työllisyyskriisin piirteistä*

Suomen työllisyysjärjestelmä toimi 1990-luvun lamaan saakka hyvin. 1970-luvun öljykriisi horjutti järjestelmää vain väliaikaisesti, ja toiminta vakaantui melko nopeasti. Suomalaista työmarkkinamallia luonnehtikin aina 1980-luvun lopulle saakka hyvä työllisyystilanne. Työttömyysaste oli ma-



tala, ja pitkäaikaistyöttömiä oli vähän. Naiset olivat vakiinnuttaneet asemansa työmarkkinoilla, ja tuloerot olivat tulonsiirtojen ansiosta suhteellisen pienet. Julkisen palvelusektorin laajeneminen ja ansiosidonnainen sosiaaliturva vahvistivat osaltaan työyhteiskuntaa. Sosiaaliturvan kaksijakaisuus - ansio- ja perusturvan rinnakkaisuus - takasi työyhteiskunnalle laajan kannatuksen (Kiander ym. 1997,95-98; Julkunen 1997, 44-46).

Kuitenkin jo 1980-luvulla on havaittavissa vuosikymmeniä jatkuneen palkkatyön voimakkaan kasvutrendin taittumien Suomessa. Palkansaajien määrän kasvu pysähtyi yksityisellä sektorilla 1980-luvun alussa lähinnä teollisuuden työntekijöiden vähenemisen vuoksi ja kasvu hidastui selvästi julkisella sektorilla (Aho ja Koski 1995, 1-3). Palkansaajien kokonaismäärä tosin kasvoi 1980-luvulla, mutta huomattavasti pienemmällä volyyymillä kuin edellisellä vuosikymmenellä (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997, Kuviot ja taulukot, 30).

Sitä vastoin yrittäjäyys lisääntyi 1980-luvulla niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa (vrt. Therborn 1995, 78). Yrittäjien määrän kasvu maatalouden ulkopuolisilla aloilla oli Suomessa erityisen voimakasta vuosikymmenen jälkipuoliskolla. Yrittäjien osuus työllisistä muilla kuin maatalousaloilla kaksinkertaistui ajanjaksolla 1980-1993 nousten viidestä prosentista kymmeneen prosenttiin (Aho ja Koski 1995). Kasvutendenssi oli huomattava jopa useiden Euroopan maiden vastaavaan kehitykseen verrattuna viime vuosikymmenellä (Loutfi 1991, 12).

Työllisyyskehitys oli vuosikymmenen vaihteeseen saakka kaiken kaikkiaan hyvä. Suomen työttömyysaste on perinteisesti ollut 1-3 prosenttiyksikköä alempi kuin OECD-maissa keskimäärin (Santamäki-Vuori 1996, 16). Laman aikana tilanne muuttui radikaalisti. Työllisyys heikkeni nopeasti 1990-luvun alkuvuosina niin, että Suomi siirtyi korkean työttömyysasteensa perusteella Euroopan kärkipäähän (Työvoima 2017, 13). Lyhyessä ajassa työllisten määrä supistui yhteensä runsaalla 400 000 henkilöllä. Työttömyyden kasvu taittui vuonna 1994, jonka jälkeen niin maataloussektorin ulkopuolisten yrittäjien<sup>3</sup> kuin palkansaajienkin määrä kääntyi jälleen hitaaseen nousuun (Työvoimatutkimuksen erillistaulukoita vuosilta 1977-1996). Viitteitä työllisyyskehityksen paranemisesta on saatu

3 Työllisyyskriisin ratkaisemiseksi viranomaiset ovat mm. pyrkineet edistämään uudenlaisen yritystoiminnan käynnistymistä madaltamalla palkkatyön ja yrittäjyyden välistä rajaa (esim. hoivayrittäjäyys, starttirahayrittäjäyys, työosuuskunnat, henkilöstöyritykset ym.). Raja palkkatyön ja itsensä työllistämisen välillä onkin hämärtyneessä (Nätti 1996, 82).

vasta viime aikoina. Vuoden 1997 aikana työttömyysaste aleni hiukan nopeammin kuin edellisvuosina (Työmarkkinat 1997:16, 75, Työmarkkinat 1988: 5, 17).

Laman jälkeistä talouskehitystä leimaa työn tuottavuuden nopea kasvu (Työvoima 2017, 17). Lamanvuosina tuotannon määrä putosi jyrkästi, mutta on jo usean vuoden ajan kasvanut voimakkaasti. Kun samanaikaisesti työllisyys on kohentunut vain hitaasti, vuosikymmenen vaihteen tuotannon määrään päästään nykyisin aikaisempaa merkittävästi pienemmällä työntekijöiden määrällä (Suomen kehityskulkuja - tilastollisia kuvauksia Suomesta, 1997, 40).

Työllisyysjärjestelmän sitkeäksi ongelmaksi on siten muodostunut korkea työttömyys ja suureksi kasvanut pitkäaikaistyöttömien joukko. Yli vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleiden osuus työttömistä työnhakijoista moninkertaistui lyhyessä ajassa. Pitkäaikaistyöttömyyden kasvu onkin merkinnyt työttömyyden rakenteen "eurooppalaistumista" Suomessa. Manner-Euroopan maiden työttömyydelle ominaista on juuri pitkäaikaistyöttömien suuri osuus, enimmillään jopa 50 - 70 prosenttia työttömistä (Esping-Andersen 1996a, 78-79).

Kun työnvälityksen työnhakijatietojen perusteella pitkäaikaistyöttömien osuus vaihteli Suomessa viime vuosikymmenellä noin 7 prosentista 13 prosenttiin, nykyisin noin kolmannes työttömistä on pitkäaikaistyöttömiä. Pitkäaikaistyöttömien määrä näyttää tosin kääntyneen hienoiseen laskuun vuoden 1995 ennätystasosta, noin 140 000 henkilöstä (Työpoliittinen aikakauskirja 3/1997: Kuviot ja taulukot, 34, 59).

Yhtäjaksoisen pitkäaikaistyöttömyyden ohessa toistuvaistyöttömyys - lyhyiden työsuhteiden ja työttömyysjaksojen vuorottelu - kasaa työttömyyttä samoille henkilöille. Työttömien rakenne on siis muuttunut niin, että yhä suurempi osa on vaikeasti työllistyviä pitkäaikais- ja toistuvaistyöttömiä. Näin määritellystä kroonisesta työttömyydestä toistuvaistyöttömyyden osuus on kuitenkin suurempi (Santamäki-Vuori 1996, 18-19).

Työttömyyden rakenne on eurooppalaistunut myös niin, että nuorisotyöttömyydestä on muodostunut vakava ongelma (vrt. Esping-Andersen 1996a, 79). Nuorten työttömyys lisääntyi voimakkaasti lamavuosina Suomessa, vaikka koulunsa päättäneistä monet jatkoivat opiskelua jäädesään työttömäksi (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 15, 24-26). Nuorten työvoimaosuudet pienuivatkin selvästi 1990-luvulla, mikä näkyy erityisesti alle 24-vuotiaiden työvoimaosuuksissa (Työmarkkinat 1997:16, 50-51, 74). Työttömyyden kääntyessä Suomessa laskuun sen aleneminen on ollut nuorilla selvästi nopeampaa kuin vanhemmillä ikäryhmillä. Samoin pitkäaikaistyöttömyys on vähentynyt nuorilla merkittävämmän kuin vanhemmillä



(Työvoima 2017, 17, 31). Myönteisestä kehityksestä huolimatta alle 24-vuotiaiden työttömyysaste on edelleenkin lähes kaksinkertainen keskimääräiseen työttömyysasteeseen verrattuna.

1990-luvun työllisyyskriisissä muuttui eniten yhtäältä nuorten ja toisaalta ikääntyvien suhde työmarkkinoihin ja tulonmuodostukseen. Työllisyys heikkeni voimakkaasti 55-vuotiailla ja sitä vanhemmilla henkilöillä. Ikääntyvien tilanteessa erikoista on se, että 55-59-vuotiaiden henkilöiden ja hiukan nuorempienkin työvoimaosuudet päinvastoin nousivat lamavuosina. Ristiriita selittyy työttömyyden kasvusta ja väestörakenteen muuttumisesta. Työllisyys huononi romahdusmaisesti samanaikaisesti, kun yli 50-vuotiaiden määrä lisääntyi huomattavasti (Väestö 1996:9, 32, Työmarkkinat 1997:16, 49-53, 74). Henkilömäärä kasvoi voimakkaasti juuri niissä ikäryhmissä, joissa muutoinkin työttömyys on ollut keskimääräistä suurempaa.

Vaikka siis ikääntyvien työvoimaosuudet nousivat 1990-luvulla, tämä johtui työttömien osuuksien kasvusta. Työttömyysasteen huomattavana nousuna tämä näkyy vain 55-59-vuotiailla, sillä tätä vanhemmat työttömät saattoivat siirtyä työttömyyseläkkeelle 60-vuoden iässä. 55-59-vuotiaiden työttömyysasteen nousuun on vaikuttanut työttömyyden pitkittyminen ns. lisäpäivärahaoikeuden vuoksi (Työmarkkinat 1997:16, 49-53, 74, Parjanne 1997, 11-20). Niin kutsuttu eläkeputki, eli lisäpäivärahaoikeuden piiristä eläkkeelle siirtyminen 60-vuotiaana on houkutteleva ja usein myös ainoa ratkaisu tilanteessa, jossa työn saaminen on käytännöllisesti katsoen mahdotonta.

Tilastojen valossa keski-ikäiset näyttävät selvinneen 1990-luvun työllisyyskriisistä parhaiten (Parjanne 1997, 11-20). Tosin työttömyys kosketti aikaisempaa enemmän kaikkia ikäryhmiä ja ulottui koskemaan niitäkin väestöryhmiä, jotka ovat aikaisemmin välttyneet työttömyydeltä. Työttömyydestä kärsivät enenevästi myös koulutetut henkilöt, joskin työttömyysaste alenee edelleen selvästi koulutustason noustessa (Työvoima 2017, 30, Kiander ym. 1997, 113).

1990-luvun työllisyyskriisin vaikutukset näkyvät paitsi työttömyyden määrässä ja kohdentumisessa myös työllisessä työvoimassa. Palkkatyön rakenne on muuttunut niin, että kokoaikaisten ja toistaiseksi voimassa olevien työsuhteiden osuus on vähentynyt ja epätyypillisissä työsuhteissa, lähinnä määräaikaisissa ja osa-aikaisissa töissä olevien osuus on vastavasti kasvanut. Kun ennen lamaa vuonna 1989 kokoaikaisessa ja pysyvässä palkkatyössä oli 83 prosenttia palkansaajista, vuonna 1996 osuus oli 75 prosenttia (Julkunen 1997a). Määräaikaisten työntekijöiden osuus on kasvanut erityisesti uusissa, alle vuoden jatkuneissa työsuhteissa.

Merkkejä trendin taitumisesta on kuitenkin saatu, sillä uusien työsuhteiden määräaikaistumisen kehitys näyttäisi pysähtyneen vuoden 1997 lopussa ja kääntyneen selvästi laskuun (Työmarkkinat 1997:18, 9, Työmarkkinat 1998:7,8).

Työllisyyskriisin aiheuttama epävakaus työmarkkinoilla näkyy myös osa- ja määräaikaistyön motiiveissa. Näitä töitä tehdään aikaisempaa enemmän siitä syystä, ettei kokoaikaista ja pysyvää työtä ole tarjolla. Varsinkin 1990-luvun alkuvuosina kokoaikaista, pysyvää työtä haluavien osuudet kasvoivat. Lama näkyy myös vajaatyöllisten osuuden kasvuna. Osa-aikatyötä kokoaikatyön puuttuessa tekevien osuus oli pahimpina työttömyysvuosina korkeimmillaan. Työttömyyden hellittäessä otettaan vajaatyöllisten määrä on kääntynyt laskuun: kun vuonna 1993 osa-aikatyössä olevista lähes puolet teki osa-aikatyötä kokoaikatyön puuttuessa, vuoden 1997 lopussa enää kolmasosa osa-aikaisista olisi halunnut kokoaikaiseen työhön (Työmarkkinat 1995:2, 16, 22, Parjanne 1997, 65, Työmarkkinat 1997:18, 2).

Työllisyyskehityksen yhden osoittimen eli piilotyöttömien määrän kehitys poikkeaa työttömyyden yleisestä trendistä siinä, että työttömyyden alenemisesta huolimatta piilotyöttömyys on pysynyt suurena, jopa kasvanut. Vuoden 1997 lopussa piilotyöttömiä eli henkilöitä, jotka eivät aktiivisesti etsi työtä huonon työllisyystilanteen vuoksi, oli noin 100 000 henkilöä (Työmarkkinat 1997:18, 1). Piilotyöttömien joukko koostuu pääosin niistä, joiden on muita helpompi joustaa työllisyystilanteen mukaan. Valtaosa piilotyöttömistä on näet opiskelevia nuoria. Toinen suuri piilotyöttömien ryhmä muodostuu kotona lasta hoitavista naisista (Työmarkkinat 1995:2, 18).

### *Suomalainen työmarkkinamalli muutoksessa*

Talospoliittiseen tavoitteeseen pitää Suomi kilpailukykyisenä ja houkuttelevana sijaintipaikkana yrityksille liittyä monia suomalaisen työmarkkinamallin toimintaan vaikuttavia asioita (Kiander ym. 1997, 99-106, Työvoima 2017, Globaalistuminen ja Suomi 1998).

Suomen kansantalouden ennustetaan kehittyvän lähivuosina suotuisasti. Sekä valtiovarainministeriön että taloudellisten tutkimuslaitosten ennusteiden mukaan Suomen talous kasvaa vuosikymmenen lopulla nopeammin kuin EU-maissa keskimäärin, ja suurin piirtein samalla vauhdilla



kuin OECD-maissa keskimäärin. Lähivuosina talouden ennustetaan kasvavan Suomessa 3,5 prosentin vuosivauhdilla, kun EU-maiden keskimääräiseksi kasvuksi on arvioitu 2,4 prosenttia. Pitkälläkin ajanjaksolla Suomen vuosittainen kasvu arvioidaan EU-maiden keskimääräistä kasvua paremmaksi. (Rantala 1997, 15, Employment Observatory, Trends No. 29, 1997, vrt. Työvoima 2017, 11, 41-42, Vartia ja Ylä-Anttila 1997, 85).

Suotuisasta taloudellisesta kasvusta huolimatta monet työllisyysjärjestelmän piirteet ovat muutospaineiden alaisia niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa. Työttömyys pysyy korkeana, sillä taloudellisen kasvun työntensiivisyys - työllisyyden kasvu suhteessa bkt:n kasvuun - pysyy edelleenkin heikkona. Nopeaa ratkaisua ei siten ole odotettavissa pitkäaikaistyöttömyyden ongelmaan, eikä eräiden riskiryhmien, kuten ikääntyvien ja heikon koulutustason omaavien työllistymiseen (Employment Observatory, Trends No. 29, 5-6, Esping-Andersen 1996a, 78-81). Tärkeä strategia niin työllisyyden kuin kilpailukyvyn edellytystenkin parantamisessa on koulutukseen panostaminen (Kasvio ja Nieminen 1998, Globaalituminen ja Suomi 1998). Erityisenä huolenaiheena tulee kuitenkin olemaan ikääntyvän työvoiman työmarkkinavalmiuksien parantaminen ja työllisyyden kohentaminen.

Väestön ja työvoiman ikääntyminen onkin keskeinen työmarkkinoiden toimintaa säätelevä tekijä. Suomen ikärakenne on pitkään ollut työmarkkinoiden kannalta edullinen, sillä työikäinen väestö on kasvanut aina 1980-luvulle saakka. Lähivuosina ikääntyvä 50-64-vuotias väestö kasvaa huomattavasti ja 25-49-vuotias väestö vähenee (KOM 1996:14, 2-3). Ikääntyvän työvoiman työpanoksen täysipainoisen hyödyntämisen, työkyvyn ylläpitämisen ja ylipäänsä työmarkkinoilla toimimisen edellytysten parantamisen merkitys korostuu entisestään.

Tietyt työmarkkinoiden muutossuunnat nähdään pysyväisluontoisina tai ainakin pitkäaikaisina trendeinä Suomessa. Niinpä ensi vuosituhanen alkua leimaa paitsi korkea työttömyys, myös määräraikaiset työsuhteet, suurempi joustavuus ja eriytyminen työajoissa, yritysten valikoivuus työvoiman käytössä sekä kitkaisuus työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaamisessa (Kiander ym. 1997, 98-99, 106-107, Muutosrohkeutta vai siviilipuolustusta? 1997, 78-79 ja Parjanne 1997). Käynnissä olevassa talouden rakennemuutoksessa työllisyys kehittyy parhaiten korkean teknologian toimialoilla, osaamista ja ammattitaitoa vaativissa tehtävissä ja suhteellisen hyvää palkkaa maksavilla aloilla. Vähän ammattitaitoa vaativilla matalapalkka-aloilla työllisyys sitä vastoin heikkenee, mikä ennustaa polarisaatiokehityksen jatkumista (Parjanne 1997). Kehitys on samansuuntaista kuin useimmissa muissa OECD-maissa.

Yksilötasolla työurat erilaistuvat. Elämäntilanne noudattaa yhä harvemmin standardikaavaa. Tähän vaikuttaa yhtäältä paine työmarkkinoiden joustavuuden lisääntymiseen ja toisaalta yksilöiden elämäntilanteiden erilaistuminen ja tarve yksilöllisiin ratkaisuihin koskien niin koulutusta, perhe-elämää kuin työssäkäymistäkin.

Yksilöllisyyttä myös korostetaan aikaisempaa enemmän kollektiivisuuden kustannuksella. Erityisesti nuoriso ja paremman koulutuksen hankkineet mainitaan ryhminä, jotka ovat individualistisemmin suuntautuneita (Tuohinen 1990, Pohjanheimo 1997). Epävarmuuden aika työmarkkinoilla saattaa toisaalta synnyttää kollektiivisuuden ja solidaarisuuden lisääntymistä työntekijäryhmissä, jotka eivät aikaisemmin ole suosineet kollektiivista toimintaa. Tämän suuntaisiin tulkintoihin voidaan päätyä ay-liikkeen jäsensuhteen muuttumista koskevan tutkimuksen perusteella muun muassa toimihenkilöiden ja marginaalityövoimaan kuuluvien osalta (Jokivuori ym. 1996). Arvo- ja asennetutkimusten mukaan ansiotyö ja itsensä elättäminen ovat kuitenkin pysyneet suomalaisille tärkeinä arvoina.

## 2.6. Yhteenveto

Hyvinvointivaltioiden toiminta pohjautui alun perin työllisyysjärjestelmään, jossa vallitsi täystyöllisyys, ja työtä tehtiin pysyvissä, pitkäaikaisissa niin kutsutuissa normaalityösuhteissa vanhuuseläkeikään saakka. Tämänkaltaiseen työllisyysjärjestelmään pohjaavan rakennelman perustat ovat työmarkkinoiden muutosten myötä heikentyneissä. Yhteiskuntateoreetikkojen usein esittämä näkemys on, että teollisuusmaat ovat joutuneet murrokseen, missä palkkatyöyhteiskunnan järjestys kokonaisuudessaan kyseenalaistetaan. Joidenkin postmodernismin tulkitsijoiden mukaan nykyoloissa ei enää ole selkeitä asiantilasta toiseen johtavia kehityspolkuja. Kuvaavaa on vakiintuneiden kehityssuuntien katkeaminen ja elämää luonnehtiva "tuotettu epävarmuus". Tämä uudenlainen asioiden tila vaatii uudenlaisia lähestymistapoja nykyongelmiin. Vaikka yhteiskuntatieteen piirissä käsitykset jälkiteollisen yhteiskunnan tulevaisuudesta eroavat, jokseenkin yksimielisiä ollaan siitä, ettei paluuta täystyöllisyyteen ole.

Tekninen kehitys ja tietoyhteiskunnan laajeneminen johtavat tuotannon ja elinkeinorakenteen nopeutuvaan muutokseen, jossa vanhoja työpaikkoja häviää ja korvautuu uusilla, yleensä parempia taitoja edellyttävillä paikoilla. EU:n selvitysten mukaan vanhoja työpaikkoja häviää keski-



määrin 10 prosentin vuosivauhdilla (KOM (96) 389). Tekninen kehitys, joka suosii koulutettua työvoimaa, nähdään yhtenä syynä työmarkkinoiden polarisoitumiseen.

Merkittävänä tekijänä mainitaan myös globaalistuva talous ja kansainvälisen työnjaon muutos, mikä synnyttää paineita joustavuuteen myös tuotantoa koskevissa ratkaisuissa, tuotantoa hajautetaan globaalisti. Globalisaatio-hypoteesin mukaan alhaisen palkkatason maiden kilpailu on heikentänyt erityisesti vähän koulutetun työvoiman asemaa aiheuttaen palkkatason alenemista, työtä korvaavan teknisen kehityksen kiihtymistä ja työttömyyttä (Kiander ym. 1997. 103-105). Koulutuksen lisääminen ja ylipäänsä työvoimaan investoiminen on keskeinen strategia työvoiman kysynnän ja tarjonnan tasapainottamisessa.

Työmarkkinoilla tapahtuva eriarvoistuminen, työttömyyden kasautuminen ja muuttuminen työmarkkinoilta syrjäytymisen prosessiksi, on Euroopassa yleinen ilmiö, jonka ennustetaan nykyisen markkinaehtoisuuden vallitessa vielä jatkuvan (esim. Taylor-Gooby 1997, Esping-Andersen 1996a, 79).

Työmarkkinoiden polarisoitumistendenssin on nähty voimistuneen 1990-luvulla myös Suomessa. Työttömyys on kasautunut yhä enemmän riskiryhmille, ja työttömyyden rakenne on muuttunut aikaisempaa ongelmallisemmaksi. Polarisaatiokehityksen osoitukseksi on tulkittu myös epätyypillisen työn lisääntyminen ja näitä töitä tekevien työmarkkina-aseman heikentyminen. Epävarmoissa työsuhteissa toimivat ovat joustaneet sekä työllisyyden että palkkojen osalta. Sitä vastoin lama ei näytä heikentäneen työllisten enemmistön eli vakaassa työsuhteessa olevien ansiokehitystä (Parjanne 1997). Suomalaisen työllisyysjärjestelmän lähi-vuosien haasteena nähdäänkin työmarkkinoilla tapahtuvan eriarvoistumisen synnyttämien jännitteiden purkaminen (Kiander ym. 1997, 105-106).

Työmarkkinoiden kehitysnäkymistä on esitetty myös toisenlaisia tulkintoja. Talouden globaalistumisen ja teknologisen kehityksen ei väistämättä nähdä aiheuttavan työttömyyttä ja työvoiman polarisaatiota. Esimerkiksi ILO:n tutkimuksen mukaan työllisyyden kasvu suhteessa kansantuotteen kasvuun ei ole vähentynyt, vaan pikemminkin päinvastoin. Tosin taloudellinen kasvu on ollut työllisyyden oleellisen kohenemisen kannalta liian vähäistä (World Employment 1996/97, 22). Kaiken kaikkiaan näyttää vaikealta osoittaa, että teknologinen kehitys johtaa automaattisesti laajamittaiseen työttömyyteen. Olavi Riihisen (1998, 40) mukaan joukkotyöttömyyden syitä on edelleenkin haettava talouselämän heikosta toiminnasta, kansallisesta politiikasta ja niistä arvoista, joita yhteiskunnassa liitetään työllisyyteen.

Keskusteluun teknologian ja tietoyhteiskunnan työllisyyttä rapauttavasta vaikutuksesta on samoin EU ottanut selkeän optimistisen kannan. Kokonaisarviot eivät tue teesiä työn loppumisesta tai edes työttömien määrän kasvusta. Tietoyhteiskunnan laajenemisella nähdään päinvastoin olevan suotuisia työllisyysvaikutuksia niin tietoteknisiin aloihin kuin koko talouteenkin (KOM (96) 389).

Tietotekniikan kehityksestä ja muutoksista aiheutuvan rakennemuutosprosessin tuomia ongelmia pidetään kaikesta huolimatta merkittävinä. Yritysten muuttumisen nopeus ja uusien taitojen rajoitettu tarjonta johtaa työvoiman kysynnän ja tarjonnan hankalaan epäsuhtaan. Ammattitaidon ajanmukaistaminen ja "infotaitojen" lisääminen on haaste, joka edellyttää koulutuksen ulottamista tavanomaisia koulutusväyliä laajemmalle ja erityisesti niihin ikä- ja väestöryhmiin, joita uhkaa ammattitaidon vanheneminen ja syrjäytyminen uusien tietotekniikoiden käytöstä. Väestön epäedullinen ikärakenne EU:ssa korostaa haasteen mittavuutta (KOM (96) 389). Sosiaalipolitiikan tulevaisuuden haasteet painottuvat inhimilliseen pääomaan investointeihin, työvoiman koulutuksen, ammattitaidon ja työkyvyn ylläpitoon ja kehittämiseen, mikä on keskeinen strategia työvoiman kysynnän ja tarjonnan tasapainottamisessa myös Suomessa (vrt. Työvoima 2017).



### **3. TYÖYHTEISKUNNAN MUUTOS, TYÖURAT JA ELÄKETURVA**

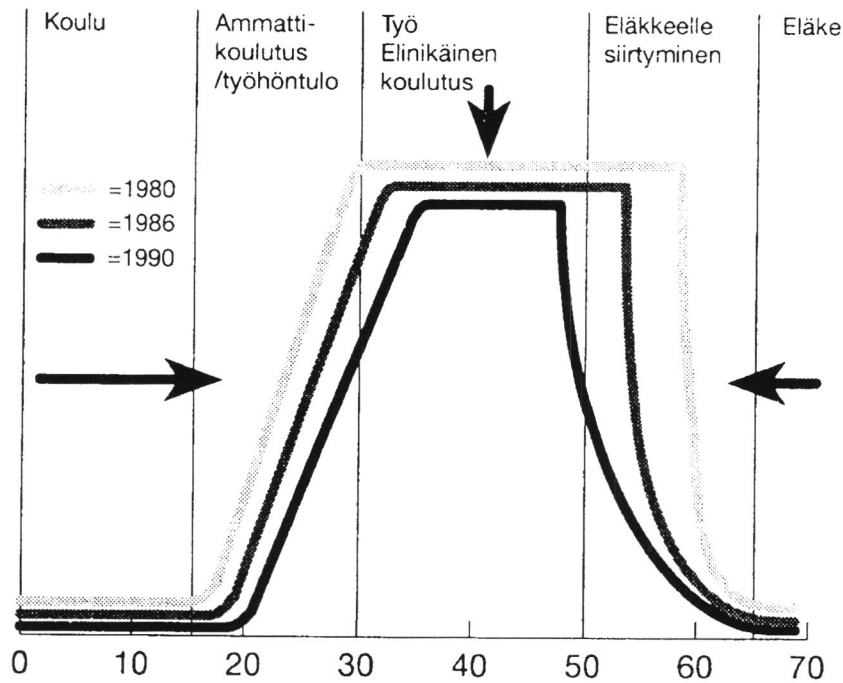
#### **3.1. Työuranäkökulma sosiaalitieteen tutkimuksissa**

Moderneissa palkansaajayhteiskunnissa elämäntulo noudattaa Antti Kasvion (1994, 196-197) terminologiaa käyttäen "normaalibiografian" mukaisia vaiheita, joihin kuuluvat koulunkäynti, ammattikoulutus- ja työhöntulo, aktiivinen työssäolovaihe, johon liittyy elinikäinen koulutus, eläkkeelle siirtyminen ja eläkkeellä oleminen. Normaalielämäntulo on muuttunut niin, että työura on lyhentynyt molemmista päistään, koulutus- ja työhöntulovaiheen pidentymisen ja eläkkeelle siirtymisvaiheen aikaistumisen vuoksi. Kuvassa 2 on havainnollistettu työuran muutoksia Suomessa ajanjaksoa 1980-1990 koskevilla trendeillä.

Työvoimatilastoihin perustuva Tuire Santamäki-Vuoren (1995, 139-140) tutkimus osoittaa samoin työhön osallistumisen vähentyneen niin työuran alussa kuin lopussakin. Nuorten alentuneet työvoimaosuudet kuvaavat nuoruusajan koulutuksen yleistymistä ja pitenemistä. Ennen aikainen eläkkeelle siirtyminen taas on alentanut ikääntyneiden työvoimaosuuksia. Esimerkiksi vuonna 1993 enää joka viides 60-64-vuotias oli ansiotyössä.

Tutkimuksessa verrattiin työvoimaosuuksia 5-vuotiskäryryhmissä vuosien 1963-1993 välillä. Seuranta-ajan lyhyys ei mahdollistanut eri kohorttien koko työajan vertailua, mutta kylläkin keski-ikäisten vertailun nuoriin tai heitä vanhempiin. Sen mukaan nuorten työvoimaosuudet ovat pienentyneet 1960-luvulta lähtien. Kun 15-19-vuotiaista nuorista 56,4 prosenttia kuului työvoimaan vuonna 1963, oli osuus laskenut 45,9 prosenttiin vuonna 1973 ja 34,6 prosenttiin vuonna 1983. Enää joka neljäs 15-19-vuotias nuori oli työvoimassa vuonna 1993, johon myös lamalla oli osuutta. 20-24-vuotiaiden työvoimaosuudet eivät vaihdelleet yhtä paljon. 1950-

luvulta lähtien heistä noin kaksi kolmasosaa on kuulunut työvoimaan (emt., 140).



Lähde: Antti Kasvio: Uusi työn yhteiskunta. Jyväskylä 1994, 197.

**Kuva 2.** "Normaalibiografian" mukaiset siirtymät Suomessa vuosina 1980-1990

Koulusaikojen pidentyminen on yleinen trendi hyvinvointivaltioissa. Useimmissa Euroopan maissa 1980-luvun lopulla yleensä enää vain alle puolet 15-19-vuotiaista kuului työvoimaan. 1990-luvun lama ja työttömyys vielä osaltaan vähensivät nuorten työssäkäyntiä niin, että työvoim-

maosuudet yleisesti laskivat nuorilla alle kolmasosan (OECD Employment Outlook 1996, 111).

Enemmistö 16-24-vuotiaista miehistä kuului 1960-luvun puolivälissä työvoimaan, mutta siitä lähtien koulutusajat alkoivat voimakkaasti pidentyä. Nuorten miesten työvoimaosuuksia on tarkasteltu eri maissa vuosien 1965-1988 välillä (Jacobs ym. 1991, 44-47). Ranskassa ja Hollannissa alle 25-vuotiaiden miesten työvoimaosuudet laskivat tasaisesti 1960-luvun puolivälistä lähtien ja 1980-luvun lopulla enintään puolet kuului työvoimaan. Saksan liittotasavallassa kehitys oli loivempaa, mutta saman suuntaista. Iso-Britannia ja Ruotsi muodostivat poikkeuksen, sillä nuorten miesten työvoimaan kuuluvuus ei näissä maissa juurikaan vähentynyt. 16-24-vuotiaiden naisten työvoimaan kuuluvuus väheni Ranskassa, Hollannissa ja Saksan liittotasavallassa samoin kuin nuorilla miehillä. Isossa-Britanniassa ja Ruotsissa nuorten naisten työssäkäynti sitä vastoin oli 1970-luvun puolivälistä lähtien yleisempää kuin sitä ennen.

Koulutusajat ovat pidentyneet myös Euroopan ulkopuolisessa läntisessä maailmassa. Pitkän aikavälin tarkastelun mukaan Yhdysvalloissa nuoret, valkoihoiset miehet kävivät koulua vuonna 1880 keskimäärin 14,4-vuotiaiksi asti. Vuoden 1970 väestölaskennan mukaan amerikkalaiset nuoret päättivät opiskelunsa keskimäärin 19,1 vuoden iässä (Modell ym. 1978, 238).

Koulutusaika oli Yhdysvalloissa pidentynyt noin viidellä vuodella vaaja sadassa vuodessa. Erot työhön siirtymisajoissa eivät ole kuitenkaan muuttuneet samalla tavoin. Vuoden 1970 väestölaskennan mukaan amerikkalaiset nuoret siirtyivät ansiotyöhön vain pari vuotta myöhemmin kuin vuonna 1880. Tätä tulkittiin osa-aikatyön yleistymisellä. Kun vuonna 1880 puolet nuorukaisista meni työhön ennen 16. ikävuottaan, niin vuonna 1970 vasta 18 vuoden iässä puolet ikäluokasta oli ansiotyössä. Jos ollaan kiinnostuneita siitä, missä ikäluokassa valtaosa eli 80 prosenttia nuorista oli ansiotyössä, niin vuonna 1880 ikäraja oli 18 vuotta ja vuonna 1970 vastaava ikä 20 vuotta (emt., 243).

Suomea koskeva tutkimus osoittaa, että nuorten työvoimaosuuksien laskua on kompensoinut työvoimaosuuksien nousu heitä vanhemmissa ikäryhmissä, nousua on jopa 45-54-vuotiailla. Keskimmäisiin ikäryhmiin kuuluvien eli 25-44-vuotiaiden työvoimaosuudet vaihtelivat 80 prosentin ympärillä vuonna 1963, mutta jo 85 prosentin tuntumassa vuonna 1973. Työvoimaosuudet nousivat erityisen korkealle vuonna 1983, jolloin 30-44-vuotiaista yli 90 prosenttia kävi ansiotyössä. 1990-luvulla osuudet laskivat, mutta eivät erityisen paljon (Santamäki-Vuori 1995, 140).



Aktiivinen työssäoloaika on intensiivistynyt. Se ilmenee sillä tavoin, että keskimääräiset työurat ovat väestössä pidentyneet viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana. Keskimääräisiä työuria ovat erityisesti korottaneet ne ryhmät, jotka aikaisemmin osallistuivat laimeammin ansiotyöhön. Työuran keskipituudet ovat kasvaneet erityisesti naisilla (emt., 140-141).

Myös Helka Hytin (1995, 41-45) tutkimus todistaa työssäolon intensiivistymisestä. Aktiivinen työura ei ole Hytin mukaan merkittävästi lyhennyt siitä huolimatta, että varhaiseläkkeet ovat lisääntyneet. Eniten tähän on vaikuttanut se, että keski-ikäisillä alle 55-vuotiailla henkilöillä on nykyisin enemmän terveitä elinvuosia ja työssäolovuosia kuin aikaisempina vuosikymmeninä.

Keskimääräisen eliniän nousu ei ole lisännyt aktiivi-ikäisen pituutta. Elinvuodet ja eläkevuodet ovat lisääntyneet yhtä paljon vuosina 1970-1993, ja lisääntynyt elinaika käytetään siis eläkkeellä. Aktiivijajan odotteen vähäiset muutokset johtuvat osittain keski-ikäisen väestön eri ikäryhmien kuolleisuuden ja eläkkeelle siirtymisen ristikkäisistä vaikutuksista. Alle 55-vuotiaiden väestön terveiden elinvuosien lisääntymisen vastavoimana on ollut 55-64-vuotiaiden varhaiseläkkeelle siirtyminen (emt., 41-45).

Nuorisotyöttömyys on tämän hetken polttavimpia ongelmia. Vuonna 1995 suomalaisista työvoimaan kuuluvista alle 24-vuotiaista yli 40 prosenttia oli työttömänä. Työttömyysjaksot ovat nuorilla myös pidentyneet. Työttömyysjakson keskimääräinen pituus kasvoi 15-24-vuotiailla noin kymmenestä viikosta lähelle 20 viikkoa vuosien 1983-1993 välillä (Nyssölä 1994, 53).

Meredith Baker ja Peter Elias (1991, 214-244) tarkastelevat Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa nuorisotyöttömyydestä tehtyjä tutkimuksia. He toteavat tutkimusten osoittavan, että nuorten työttömyys ei ole pelkästään senhetkinen ongelma, vaan että sillä voi olla kauaskantoisia vaikutuksia esim. myöhempään ansiotasoon. Nuoruudessa hankitulla työkokemuksella samoin kuin nuorisotyöttömyydellä oli tutkimusten mukaan vaikutusta myöhempään ansiotasoon. Työpaikkaa usein vaihtaneiden ansiotaso oli alempi kuin vakituisessa ansiotyössä olleiden. Alin ansiotaso oli niillä, jotka olivat nuoruudessaan kokeneet monia työttömyysjaksoja.

Erityisen merkittävänä Baker ja Elias pitivät Lisa Lynchin (1985, 1989) tutkimuksia nuorisotyöttömyydestä. Sekä Isossa-Britanniassa tehdystä tutkimuksesta (Lynch 1985) että laajassa amerikkalaisessa kohorttitutkimuksessa (Lynch 1989) työllistymisen todennäköisyyttä mitattiin mallilla, joka otti huomioon mm. henkilökohtaiset ominaisuudet, työvoiman kysynnän ja työttömyyden keston. Paikallinen työvoiman kysyntä ja inhimillisen pääoman kertyminen selittivät pitkälti työttömyyden kestoa. Nuor-



ten työllistyminen oli taas voimakkaasti riippuvainen työttömyyden kestosta. Samanlainen riippuvuussuhde työllistymisen ja työttömyyden keston välillä havaittiin myös hollantilaisnuoria koskevassa tutkimuksessa (Jehoel-Gijsbers ja Groot 1989). Norjalaisia nuoria koskeva seurantatutkimus (Hammer 1996) osoittaa samoin selvästi, että työttömäksi joutumisen riski on sitä suurempi, mitä useampia työttömyysjaksoja nuorella on takanaan.

1990-luvun alun pahimpaan lama-aikaan joka toisella 15-19-vuotiaalla, opintonsa päättäneellä suomalaisella nuorella oli rikkonaisuutta työmarkkinoille tulovaiheessa. Tämän lisäksi joka kuudes jo työssä oleva nuori oli ollut ainakin kerran työttömänä runsaan kahden vuoden tarkastelujakson aikana. Työuran epävakauteen vaikuttavista taustatekijöistä nousivat muita selvemmin esille työkokemuksen puute ja vähäinen koulutus sekä työsuhteen laatu. Määräaikaisissa työsuhteissa oleminen johtaa tavallista useammin työpaikan vaihdoksiin ja työttömyyteen. Tutkimus osoitti toisaalta, että mitä pitemmälle työura opiskeluvaiheen jälkeen etenee, sitä vakaammaksi se muuttuu (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1992, 6-12, 67-69).

Työministeriön projektissa seurattiin vuonna 1968 syntyneiden, peruskoulunsa vuonna 1984 päättäneiden nuorten elämäntulkua aina vuoteen 1994 asti. Nuoret suunnittelivat tulevaa koulutustaan 1980-luvun puolivälissä, jolloin taloudellinen tilanne ja tulevaisuuden näkymät olivat vielä suotuista. Keskeisenä tutkimuskysymyksenä oli koulutuksen ja sukupuolen merkitys elämäntulkun. Kymmenen vuoden kuluttua peruskoulun päättämisestä nuorten elämäntulkussa nähtiin selkeitä eroja. Koulutuksen samoin kuin työmarkkinoille tulon ajoittumisen vaikutus näkyi muun muassa sillä tavoin, että peruskoulureittiä edenneiden ryhmässä oli enemmän työttömiä kuin lukion käyneissä. Peruskoulun käyneistä joka viides oli työtön, lukion suorittaneista joka kymmenes (Nummenmaa 1996, 44; Nummenmaa ym. 1997, 40). Työkokemukset muodostuivatkin erilaisiksi eri reittejä työelämään edenneillä nuorilla.

Kari Nyyssölä (1997, 7-9) on selvittänyt työttömyyttä ja työmarkkina-asemien muutosta yhden nuorisoiäluokan, vuonna 1980 18-24-vuotiaiden osalta. Pitkittäisaineistossa tarkastellaan nuorten työmarkkina-asemien muutoksia vuosien 1980 ja 1993 välillä ja sitä, millainen vaikutus työhistorialla, koulutuksella sekä ansiotuloilla on ollut siihen. Nyyssölä luokitteli nuoret työmarkkinasiirtymien mukaan "pärjääjiin", "menestyjiin", "taantujiin", "pettyjiin" ja "kiinni ottajiin".

Suurimman ryhmän muodostivat työstä työhön siirtyneet "pärjääjät". Heidän työuransa oli vakaa ja tulokertymänsä korkea. Neljäsosa nuorista

kuului "menestyjiin", jotka siirtyivät opiskelusta työhön ja joiden tulotason voi olettaa kohoavan "päjäjäjiä" korkeammalle. "Kiinni ottajat" olivat työttömyydestä työhön siirtyneitä ja pärjänneet epäedullisesta työuran alusta huolimatta melko hyvin työmarkkinoilla. Työstä työttömyyteen siirtyneiden "taantujien" ja opiskelusta työttömyyteen siirtyneiden "pettyjien" työttömyys johtui lähinnä suurtyöttömyydestä. Työttömyydestä työttömäksi siirtyneitä tutkija nimittää "kadotetuksi sukupolveksi", johon kuului alle kaksi prosenttia nuorista. Tämän ryhmän työurat olivat selvästi epävaikaimmat ja heidän joukossaan oli vähiten ammattikoulutusta saaneita.

Ahon ym. (1996, 35) tutkimuksessa arvioitiin työllistämistukien ja työvoimapolitiittisen koulutuksen vaikuttavuutta työttömyyteen Suomessa vuosina 1988-1992. Vain noin neljäsosa työttömistä voitiin määritellä työstä syrjäytyneeksi kolmen työttömyyttä edeltäneen vuoden työkokemuksen perusteella. Sitä vastoin tukityöllistetyistä suurin osa kuului työstä syrjäytyneiden ryhmään.

Tutkimuksessa todettiin, että työvoimakoulutus vaikuttaa myönteisesti myöhempään työuraan. Samoin vakaa työura voi auttaa irtautumaan työttömyydestä. Muita työttömiä vakaampi työura oli nimittäin takanaan niillä seitsemällä prosentilla työttömistä, jotka valikoituivat työvoimakoulutukseen vuosina 1988-1992.

Työvoimakoulutuksessa olleita verrattiin tukityöllistettyihin sekä niihin työttömiin, joihin ei kohdistettu työvoimapolitiittisia toimenpiteitä. Vuonna 1988 työvoimakoulutuksen päättäneistä työttömistä 54 prosenttia ei ollut lainkaan työttömänä kahden seuraavan vuoden aikana. Niillä työttömillä, joihin ei kohdistettu toimenpiteitä, vastaava osuus oli 43 prosenttia. Tilanne huononi nopeasti, sillä vuonna 1990 työvoimakoulutuksen päättäneistä enää 39 prosenttia välttyi työttömyydeltä kahden seuraavan vuoden aikana, toimenpiteitä vaille jääneistä vain 24 prosenttia (emt., 71, 136-138).

Pitkäaikaistyöttömyydestä on tutkimusten mukaan vaikea irtautua. Santamäki-Vuoren (1996) tutkimuksessa perusjoukon muodostivat ne henkilöt, jotka vuoden 1992 lopussa olivat olleet työttömänä vähintään vuoden. Tutkimuksessa tarkastellaan tämän joukon työmarkkinakokemuksia vuosina 1993-1994. Työvoimakoulutukseen osallistui seitsemän prosenttia ja tukitöihin noin kaksi kolmasosaa. Kahden lamavuoden aikana vain alle kymmenesosan onnistui kestävämmiin irtaantumaan työttömyydestä. Lähes kaksi kolmannesta oli pääosin työttömänä altistuen suurelle riskille syrjäytyä pysyvästi työmarkkinoilta. Noin puolet heistä oli alle 40-vuotiaita ja kolme henkilöä neljästä oli ollut työssä välittömästi ennen pitkäaikaistyöttömäksi joutumistaan.

Työurien empiirinen tutkimus on paljolti keskittynyt työurien pituuden ja työvoimaosuuksien muutosten tarkasteluun. Lama ja työttömyyden kasvu ovat lisänneet työttömyyden, erityisesti nuorisotyöttömyyden ja työvoimapolitiittisten toimenpiteiden vaikuttavuuden tutkimusta. Tutkimuksissa korostuu koulutuksen merkitys työuralle pääsyssä ja työkokemuksen tärkeys työttömyydestä irtautumisessa.

### *3.1.1. Työura eläketutkimuksen kohteena*

Eläketutkimuksen luonnollisena kiinnostuksen kohteena on normaalielämänkulku ja sitä koskevat muutokset. Työeläke määräytyy paitsi eläkepalkan myös työuran pituuden mukaan, joten kaikilla niillä muutoksilla, jotka lyhentävät työssäoloaikaa, on vaikutusta eläketurvaan. Eläkejärjestelmä perustuu siihen ajatukseen, että työelämään tullaan suhteellisen nuorena - viimeistään 23. ikävuoteen mennessä, jolloin vanhuuseläkkeen karttuminen alkaa - ja työelämässä ollaan aktiivisesti aina 65 vuoden vanhuuseläkeikään saakka.

Työuriin liittyvää eläketutkimusta on tehty jo 1980-luvun alkupuolelta lähtien. Yhdessä varhaisimmista tutkimuksista on selvitetty TEL- ja LEL-työntekijöiden ansiokehitystä vuosina 1964-1979 (Laesvuori ja Lundqvist 1983). Tutkimuksesta saadaan tietoa ansiokehityksestä muun muassa iän, sukupuolen, eri eläkelakien piiriin kuulumisen, työuran päättymissyyn ja ansiotason mukaan. Myös työuran pituus on taustatekijänä mukana. Vuonna 1989 laaditussa katsauksessa tarkastelua jatketaan vuoteen 1984 asti (Laesvuori ja Lundqvist 29.11.1989). Ansiotasotutkimuksen aineistoa päivitetään säännöllisin väliajoin lähinnä työeläkejärjestelmän kehittämistä varten laadittavia selvityksiä silmälläpitäen.

Työuria on tutkittu myös erityisryhmien kuten työkyvyttömiä ja leskien osalta. Varhaisimpiin kuuluu Raija Gouldin (1980) tutkimus työkyvyttömiä työurista, joita on tarkasteltu koulutuksen ja ammattitaustan mukaan. Tutkimuksessa tiedusteltiin muun muassa viimeisen ja kestoltaan pisimmän ammattijakson pituutta. Gould ym. (1991, 60) ovat myös verranneet työssä käyvien ja yksilölliselle varhaiseläkkeelle siirtyneiden työuran pituuksia. Suurin osa oli tehnyt pitkän työuran elämänsä aikana. Sekä työssä käyvät että yksilölliselle varhaiseläkkeelle siirtyneet miehet olivat työskennelleet keskimäärin 40 vuotta, naiset hieman lyhyemmän ajan.

Työkyvyttömyysteemaan liittyy myös yksilölliselle varhaiseläkkeelle TEL:n piiristä vuosina 1986-1988 siirtyneiden työuria koskeva selvitys.



Siinä tarkastellaan eläkettä kartuttanutta työskentelyä yksityisellä sektorilla työeläkelakien voimassaoloaikana (voim. 1.7.1962). Maksimaalisesta 24-26:sta eläkettä kartuttaneesta työvuodesta varhaiseläkkeelle siirtyneillä oli kertynyt keskimäärin yli 22 työvuotta. Miehillä oli keskimäärin 23,5 työvuotta ja naisilla 21 työvuotta (Kannisto 1991, 12).

Leskien työuraa ja palkatonta kotityötä koskevassa tutkimuksessa tarkasteltiin vuonna 1980 leskeksi jääneitä. Avioliiton aikana työssä olleiden naisten työura jäi kaikissa ikäryhmissä miesleskien uraa lyhyemmäksi. 45-54-vuotiaat naislesket olivat olleet työssä kuusi vuotta ja 55-64-vuotiaat yhdeksän vuotta lyhyemmän ajan kuin vastaavan ikäiset mieslesket. Pääasiallinen syy naisleskien työstä poissaololle oli kodin- ja lastenhoito (Hyrkkänen 1992, 102).

Tilastoaineistoon perustuvassa tutkimuksessa voidaan selvittää työurien pituutta työeläkevakuutetun väestön osalta laajasti. Näin on tehty Jari Kanniston (1989) tutkimuksessa, jossa on tarkasteltu yksityisellä sektorilla eläketurvaa kartuttaneita aikoja työeläkejärjestelmän voimassaoloaikana. Maksimaalinen työssäoloprosentti on siis 100, jos oli ollut ansiotyössä koko ajanjakson 1.7.1962 - 31.12.1987. Niiden miesten osuus, joilla oli työssäoloa vähintään 90 prosenttia, vaihteli iän mukaan. Alle 35-vuotiailla työssäoloaika oli kertynyt vähemmän kuin muilla miehillä. Syy johtui mitä ilmeisimmin koulutusajan pidentymisestä. Runsas puolet 35-55-vuotiaista miehistä oli ollut työssä lähes maksimaalisen työssäoloajan. Vasta 55. ikävuoden jälkeen osuudet laskivat eläkkeelle siirtymisen takia (emt., 28).

Erot naisten ja miesten työssäolossa olivat melko pienet yli 30:een ikävuoteen asti. 35. ikävuoden jälkeen lähes koko ajan työssä olleiden naisten osuudet laskevat tasaisesti. 45-55-vuotiaista naisista vain alle kolmannes oli ollut työssä vähintään 90 prosenttia maksimaalisesta työajasta (Kannisto 1989, 28). Naisten laskevat osuudet kuvastavat ensinnäkin sitä, että nuorissakin ikäryhmissä suurin osa naisista on ainakin jonkin aikaa pois työstä uransa aikana ja toiseksi sitä, että vanhemmissa ikäryhmissä työstä poissaolo on ollut yleisempää kuin nuoremmissa.

Niin ikään yksityisellä sektorilla työskennelleiden työurien pituutta ja eläkeprosentteja on tarkasteltu selvityksessä, joka koski vuonna 1990 ensimmäisen kerran omaeläkkeelle siirtyneitä henkilöitä. Eläkettä kartuttanutta työaika oli keskimäärin 22, 9 vuotta ja sillä sai 34 prosentin työeläkkeen. Eläkkeen määrää tosin korotti 12,9 prosentin tuleva aika, jolla tarkoitetaan varhaiseläkkeen alkamisen ja vanhuuseläkkeen välistä aikaa (Kannisto 1993, 9).



Asko Suikkasen ja Olli Kankaan tutkimuksessa (1997) analysoidaan vuonna 1925 syntyneiden suomalaisten elämänkulkua 1950-luvun alusta vuoteen 1993 saakka. Tässäkin tutkimuksessa todetaan, että sekä miehillä että naisilla työssäkäynnin aste on ollut korkea. Hyvin nuorella iällä aloitetusta työnteosta johtuen työuralle on useimmiten kertynyt pituutta yli 40 vuotta. Vuosina 1962-1990, jona jaksona työeläketurvaa saattoi karttua maksimissaan 29 vuotta, puolet miehistä ja 40 prosenttia naisista oli ollut yli 20 vuotta samassa työsuhteessa. Asteittainen irtautuminen työmarkkinoilta alkoi noin 53-56-vuotiaana (Suikkanen 1996, 23-24).

Monien ikääntyneiden työntekijöiden irtaantuminen työelämästä ei tapahdu varhaiseläkkeelle jäämisen, vaan työttömyyden takia. Vuonna 1996 Kansaneläkelaitos aloitti muutamien muiden tahojen kanssa tutkimuksen ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien työllistymisedellytysten, koulutus- ja kuntoutustarpeiden sekä eläkevaihtoehtojen selvittämiseksi (Rajavaara ja Viitanen 1997, 15).

Tutkimuksesta valmistuneessa selvityksessä tarkastellaan 50-58-vuotiaiden pitkäaikaistyöttömien työuria. Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien työurat luokiteltiin työkokemuksen pituuden ja ansiotyön katkosten perusteella hyvin vakaisiin, melko vakaisiin, epävakaasiin ja heikosti ansiotyöhön kiinnittyneisiin. Pitkäaikaistyöttömillä tuli selvästi esille työsuhteiden epävakaistuminen, sillä heistä vajaa kolmasosa oli jäänyt työttömäksi määräaikaisesta työsuhteesta (emt., 45-46, 93).

Noin 60 prosenttia pitkäaikaistyöttömistä oli jäänyt työttömäksi hyvin vakaan tai melko vakaan työuran jälkeen taloudellisista ja tuotannollisista syistä. He saivat muita useammin ansiosidonnaista työttömyysturvaa. Osa oli ilmeisesti sopinut työnantajan kanssa työttömäksi jäämisestä. Noin joka neljäs pitkäaikaistyötön kuului ryhmään, jossa oli muita enemmän epävakaita työuria rakennus- ja palvelualan työtehtävissä. Tähän ryhmään kuuluvien eläketurva ei vaikuttanut kovin vakaalta (emt., 95-96).

Runsaalla kymmenesosalla työurat näyttivät vaatimattomilta. Ilmeisesti he olivat kokeneet työelämästä syrjäytymistä jo kauan. Tässä ryhmässä oli suhteellisesti enemmän miehiä kuin naisia. Pitkäaikaistyöttömyyttä oli usein edeltänyt muu kuin päättynyt työsuhde, kuten sairauspäivärahakausi tai määräaikainen eläke. Työttömyysturvana oli useimmiten työmarkkinatuki (emt., 96-97).

Ikääntyvien työttömien työuria tarkastellaan myös Eila Tuomisen (1997) tutkimuksessa, jonka aineistona on työvoimatutkimuksen tiedot yhdistettyinä Eläketurvakeskuksen työsuhderekisterin tietoihin. Tutkimuksessa vertaillaan 45-59-vuotiaiden palkansaajaväestöön kuuluvien työttö-

mien ja työllisten työssäolon kestoja ja ansiosidonnaisia työttömyyspäiviä koko työuran ajalta. Näiden tietojen pohjalta ikääntyvien työttömien ja työllisten työurat on luokiteltu vakaiden, kattavien, vajaiden ja epävakaiden ryhmiin. Vakaiden työurien osuus oli odotetusti suurempi työllisillä (66 %) kuin työttömällä (13 %). Vastaavasti epävakaita työuria, joissa on työttömyydestä johtuvaa että muuta työstä poissaoloaika paljon, oli työllisistä sitä vastoin vain vähäisellä osalla (6 %) ja työttömistä noin kolmasosalla (34 %).

Se, että henkilöllä on runsaasti ansiosidonnaisia työttömyyspäiviä työuralla, ei vielä tarkoita, että työura olisi eläketurvan karttumisen kannalta huono. Jos henkilö on ollut palkkatyössä niin, että hän on ollut lähes koko ajan joko ansiotyössä tai ansiosidonnaisella päivärahalla, hänen eläkekarttumansa on hyvä. Tällaisten kattavien työurien osuus työttömällä olikin melko suuri. Noin kolmasosa 45-49-vuotiaiden työttömien työurista luokiteltiin tähän ryhmään. Vastaava osuus työllisillä jäi alle kymmenen prosentin. Vajaita työuria, joista työstä poissaoloaika on lähinnä muuta kuin työttömyysaika, oli likimain yhtä paljon, noin viidenneksellä niin työllisistä kuin työttömistäkin (emt.).

Eläketurvaa koskeissa työuratutkimuksissa kiinnostaa ennen muuta eläkettä kartuttaneen työajan pituus ja siinä ilmenevät muutokset. Varhaiseläkkeiden yleistyminen on aikaansaanut tutkimusta myös näille eläkkeille pyrkimisen syistä ja niistä toimenpiteistä, joilla iäkkäät työntekijät saataisiin jatkamaan työntekoa. Merkille pantavaa sen sijaan on, että työuratutkimusta, jossa yhdistyy molempien eläketurvaan vaikuttavien komponenttien eli työssäolon pituuden ja ansioiden kehitys, ei ole edellä mainittujen (Laesvuori ja Lundqvist 1983 ja 1989) lisäksi toistaiseksi tehty.

## **3.2. Teoreettinen viitekehys**

### *3.2.1. Elämäntietäminen ja työura, käsitteellinen tarkastelu*

Elämäntietämisen tutkimisella tai elämäntietämistutkimuksella (life history analysis) on pitkät perinteet. 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku oli työläisöelämäntietämisen kulta-aikaa Saksassa ja Englannissa (Roos 1987, 13). Vuosisadan alussa Chicagon koulukunnan sosiologiset tutkimukset jatkoivat



tätä perinnettä. Tutkimus oli luonteeltaan kvalitatiivista, ja siinä käytettiin aineistona mm. päiväkirjoja ja haastatteluja.

Elämäkertatutkimuksen merkitys on siinä, että se antaa kronologista tietoa yksilöiden elämänsä ja yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden välisistä suhteista. Yksilöiden elämää eivät ohjaa pelkästään omat tai sosiaalisessa ympäristössä tehdyt päätökset, vaan yhteiskunnan rakenteelliset tekijät laajasti: demografinen kehitys, markkinat, lainsäädäntö, harjoitettu politiikka jne. Elämäkertatutkimus oli perustana myös työuria koskevalle tutkimukselle (work history analysis), joka syntyi myöhemmin työllisyyden ja nimenomaan naisten työllisyyden kvantitatiivisesta tarkastelusta (Dex 1991, 9-10).

Kun sosiaalitieteissä puhutaan ihmisen elämästä kokonaisuudessaan, siitä käytetään tieteenalasta riippuen hieman eri termejä. Englanninkieliset termit *life course*, *life span* tai *life cycle* on käännetty yleensä termeillä elämänsä, elämänsä tai elinkaari. Eri tieteenaloilla näillä vähän epätasavertaisilla käsitteillä saattaa olla erilaisia tarkoituksia.

T. K. Hareven ja G. Elder kehittivät 1970-luvulla sosiaalitieteissä ihmisen elämänsä käsitettä ja sen tutkimista, *life course analysis*. Elämänsä tutkimuksessa tarkastellaan yksilön kokemien tapahtumien riippuvuutta rakenteellisista tai poliittisista muutoksista, tai niiden yhteyttä muiden ihmisten kokemuksiin, ovat nämä ihmiset sitten oman perheen jäseniä tai muita henkilöitä. Elämänsä tutkimuksessa tarkastellaan myös asioiden ajallisia siirtymiä, joten se on erinomainen viitekehys pitkäikäisyyden tutkimuksille (Dex 1991, 4).

Anna-Raija Nummenmaa (1996, 1-2) toteaa, että sosiologisessa tutkimuksessa elämänsä tarkastellaan sosiaalisten määritelmien ja normatiivisten määritelmien avulla. Elämänsä tutkimuksella on pyritty osoittamaan, että yksilön ikä vaikuttaa hänen sosiaaliin suhteisiinsa ja siihen, minkä katsotaan olevan kullekin iälle sopivaa käyttäytymistä. Sosiaalisten roolien muodostuminen ikäspesifeiksi on samalla määrittänyt, mikä tapahtumien kronologia ja minkälaiset seuraannot edustavat ns. normaalia elämänsä.

Psykologinen elämänsä käsite eroaa sosiologisesta käsitteestä. Psykologiassa elämänsä tarkoittaa yksilön kehitystä koko elämänsä jatkuvana prosessina. Yksilön elämänsä muodostuu peräkkäisistä vaiheista, joihin liittyvät erilaiset kehityspiirteet ja -tehtävät (Nummenmaa 1996, 1-2).

Taloustieteen piirissä puhutaan ihmisen elinkaaresta (life cycle). Taloustieteessä elinkaariajattelulla on vakiintunut merkitys. Mikrotalousteorian keskeisen yksilöiden käyttäytymistä kuvaavan mallin muodostaa elin-

kaarimalli, joka liittyy oleellisesti yksilön kulutukseen. Sen mukaan ihmiset tekevät tärkeimpiä taloudellisia päätöksiään ottaen huomioon niiden aikaulottuvuuden. Päätöksenteon aikaulottuvuus on yleensä yksilön oman elinkaaren pituinen, mutta se voi mallin perusajatuksen kärsimättä olla myös pidempi, jolloin otetaan huomioon tulevatkin sukupolvet (Laurila 1996, 165-166).

Elinkaariajattelun asema on erityisen vakiintunut juuri sosiaaliturvan yhteydessä, sillä eläkkeitä koskeva tutkimus on perinteisesti soveltanut elinkaarimallia. Elinkaarimallissa sosiaaliturvan tavoitteet voidaan nähdä kahdensuuntaisina: järjestelmän tavoitteena voi olla siirtää kulutusta nykyhetkestä tulevaisuuteen tai päinvastoin. Tulevaisuuden hyväksi toimii esimerkiksi pakollinen eläkejärjestelmä (emt., 165, 174).

Työura on osa elämäнкаarta, mutta käsitteenä suppeampi. Nummenmaan (1996, 4) mukaan uran ja uralinjan käsitteitä on käytetty kuvaamaan ihmisten sijoittumista erilaisiin asemiin hierarkkisesti järjestäytyneissä organisaatioissa elämäнкulun eri vaiheissa. Uran käsitettä käytetään usein eräänlaisena analyysivälinenä viittaamaan esimerkiksi koulutuksen ja työn erilaisiin seuraantoihin tai jatkuvaan sitoutumiseen johonkin ammattiin.

Edellä olevaan perustuen todetaan, ettei elämäнкulun tutkimuksessa ole varsinaisesti kysymys yhtenäisestä teoriasta, vaan erilaisista tutkimustraditioihin liittyvistä näkökulmista. Elämäнкulku tulisikin nähdä analyttisenä tutkimusorientaationa, ei niinkään teoreettisena mallina (vrt. Pohjola 1994, 20; Nummenmaa 1996, 1).

### *3.2.2. Yhteiskunnan modernisoituminen ja elämäнкulun kolmivaiheisuus*

Yksilöiden elämäнкulku on muuttunut yhteiskunnan modernisoitumisen ja tuotannon ja työelämän muutosten mukana. Palkkatyön yleistyessä työ-säoloaika erottui vapaa-ajasta, ja normiksi muodostui koko aktiivi-iän jatkuva pysyvä kokoaikatyö. Hyvinvointivaltion kehittyminen ja erityisesti eläkejärjestelmien voimaantulo vaiheisti elämäнкulun iän mukaiseen kronologiseen järjestykseen niin, että se rytmittyi kolmeen jaksoon: lapsuuteen ja nuoruuteen sekä näihin liittyvään työelämään valmentavaan vaiheeseen,



aktiiviseen työkään ja eläkeikään (Kohli 1985, 2-3, Kohli ja Rein 1991, 18-27). Vaiheiden iän mukainen järjestys institutionalisoitui niin sanotuksi normaalielämäkulukseksi.

Elämäkulun muuttuminen kolmivaiheiseksi on siis hyvinvointivaltioissa yhteiskunnan modernisaatioon liittyvä piirre. Erilaisia näkemyksiä sen sijaan on muutoksen taustalla vaikuttavista tekijöistä ja niiden merkityksestä muutosprosessissa. Joissakin tulkinnoissa painotetaan valtion roolia elämäkulun institutionalisoitumisessa, toisissa taas työyhteiskunnan muuttumista, tuotantotavan ja -rakenteen perustavaa muutosta ja hyvinvointivaltiollisten järjestelmien kehittymistä vastauksena talouden rakenteellisiin muutoksiin (Kohli ja Rein 1991, 18-21). Yhtä kaikki eläkejärjestelmien kehittyminen aiheutti teollistuneissa maissa sen, että ansiotyö ja eläkeikä eriytyivät selvästi erillisiksi vaiheikseen. Taloudellisesti turvattu eläkeikä ja erilaisilla palveluilla tuettu vanhuus ovat siten historiallisesti verraten uusia ilmiöitä. Eläketurva alkoi kehittyä Euroopassa viime vuosisadan lopulla vahvistuen asteittain ja saavuttaen nykyisen laajuutensa 1960-luvulla (emt., 19).

Jo jonkin aikaa on käyty keskustelua siitä, onko elämäkulun eri vaiheiden kronologisuus murenemassa. Kysymys on siis siitä, häviääkö vaiheiden iän mukainen järjestys, kun aktiivivaiheen päättymisen ajankohta on varhentunut ja yksilöllistynyt, ja kun elämänmittainen palkkatyö on rikkoutunut työttömyys-, koulutus- ja muiden työstä poissaolojaksojen yleistyksen vuoksi. Reitti koulutuksesta pysyvään palkkatyöhön ja työstä vanhuuseläkkeelle ei näin ollen kuvaisi elämäkulun nykyistä jäsentymistä yhtä standardimaisesti kuin aikaisemmin. Joka tapauksessa aktiiviaika työelämässä on lyhenemässä työuran molemmissa päissä yhtäältä koulutuksen pitenemisen ja toisaalta varhaisen eläkkeelle siirtymisen vuoksi. Tutkijat Martin Kohli ja Martin Rein (1991, 1-35) toteavatkin, että vain harvat trendit ovat yhtä vallitsevia ja yhteneviä länsimaiden viimeaikaisessa historiassa kuin tämä tendenssi.

Osa tutkijoista kuten mainitut Kohli ja Rein (1985, 23-24 ja 1991, 22-23) sekä Gøsta Esping-Andersen (1996a, 74-81) pitävät pääpiirteissään kiinni kolmivaihemallista, kun taas jotkut tulkitsevat sen perustavasti muuttuneen. Esimerkiksi Anne-Marie Guillemard ja Herman van Gunsteren (1991, 374-384) puhuvat elämäkulun erilaistumisesta (destandardization) ja yksilöllistymisestä. Heidän tulkintansa on, että kronologinen ikä ei enää vaiheista elämäkulkua selväpiirteisesti. Ikää tärkeämmäksi kriteeriksi on muodostumassa yksilön työ- ja toimintakyky. Erityisesti työttömyys on hämärtämässä selvää työelämästä pois siirtymisen ajankohtaa. Yhä enemmän työmarkkinoilta poistumista säätelevätkin työmarkkinat ja yri-

tysten työvoiman käytön muodot kuin yksilöiden työn jättämistä koskevat päätökset. Näin ollen entistä vaikeampaa on myös ennakoida aktiivivaiheen päättymisajankohtaa ja eläkevaiheen alkamista.

Vaikka tendenssi elämänkulun kolmivaihemallin haurastumiseen on ilmeinen, kuitenkin ei tiedetä, kuinka perustavasta muutoksesta on kysymys. Tämänhetkisen tiedon perusteella näyttää siltä, että huomattavalla osalla työvoimasta työura on edelleenkin pääpiirteiltään kolmivaiheinen. Vaikka siirtymävaiheet koulutuksesta työhön ja työstä eläkkeelle ovatkin pidentyneet, kuitenkin enemmistö 30 - 55-vuotiaista on ansiotyössä ja vastaavasti valtaenemmistö 65 vuotta täyttäneistä on eläkkeellä ja kokonaan pois työmarkkinoilta (vrt. Kohli ja Rein 1991, 21-23). Normaalityöuran haurastumisesta huolimatta riittävää evidenssiä kronologisten vaiheiden peruuttamattomasta häviämisestä ei toistaiseksi ole.

### *Elämänkulun muutoksista Suomessa*

Palkkatyöyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion kehitys ajoittuu Euroopassa pitkälle ajanjaksolle ja tapahtui eri maissa eriaikaan. Keskeiset Euroopan maat teollistuivat varhain ja myös hyvinvointivaltiolliset järjestelmät luotiin huomattavasti Suomea aikaisemmin (Kuhnle 1995). Tämä koskee myös maita, joissa elämänkulun muuttumista erityisesti varhaisen työelämästä poistumisen näkökulmasta on tutkittu eniten, eli Saksaa, Hollantia ja Ranskaa. Siten normaalielämänkulku, pitkä katkoton työura oli instituutionalisoitunut jo 1960-luvulle tultaessa (Kohli ja Rein 1991, 4, 21). Suomessa agrariiyhteiskunta muuttui palkkatyöyhteiskunnaksi sodan jälkeisenä voimakkaan teollistumisen aikakautena. Tähän ajanjaksoon ajoittuu myös kohtuullisen toimeentulotason turvaavan työeläkejärjestelmän luominen. Vaikka kansaneläkejärjestelmä on ollut voimassa yli puoli vuosisataa, työeläke vasta vajaan 40 vuotta. Työeläkejärjestelmä onkin juuri tulossa vaiheeseen, jossa täysimääräinen eläke on voitu kartuttaa järjestelmän voimassa ollessa.

Elämänkulun instituutionalisoituminen kolmivaiheiseksi ja sen mahdollinen myöhempi erilaistuminen (de-instituutionalization) ovat siten Suomessa tapahtuneet historiallisesti lyhyemmässä ajassa ja nopeammassa tempossa. Toinen merkittävä ero Suomen ja Manner-Euroopan maiden välillä on elämänkulun sukupuolen mukaisessa jäsentymisessä. Elämänmittainen vanhuuseläkeikään saakka jatkunut palkkatyö oli konservatiivi-



Tutkimukset antavat viitteitä kronologisen järjestyksen murenemisestä myös työuran alun osalta. Tosin työuran alku ei ole yhtä selvästi määriteltävissä kuin työuran päätyminen. Vaikeutena työuran alun määrittelyssä on rajan liukuvuus työn ja opiskelun vuorottelun ja myös samanaikaisuuden vuoksi. Opiskelun yleistyminen ei näet välttämättä merkitse sitä, että nuoret ovat kokonaan pois työmarkkinoilta. Päinvastoin, niin tutkinto-opiskelu kuin opiskelijoiden työssäkäyminenkin ovat samanaikaisesti lisääntyneet ja nimenomaan nuorimmissa ikäryhmissä (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1992).

Opiskeluaikojen pidennettyä kuitenkin pysyvä työelämään kiinnittyminen on siirtynyt myöhemmäksi. Koulutustausta ja se, minkälaisessa taloudellisessa tilanteessa työmarkkinoille hakeudutaan, vaikuttaa työuran alkuvaiheen rakenteistumiseen (Nummenmaa 1996). Viitteitä on myös siitä, että epävakaaalle työuralle ajautuminen voi alkaa jo nuoruusiässä (Nyyssölä 1997). Huonon koulutustason omaavat nuoret ovatkin muita suuremmassa vaarassa. Toisaalta nuoret ovat muita herkempiä reagoimaan työmarkkinamuutoksiin niin, että huonon työllisyystilanteen vallitessa päätoimisen opiskelun suosio selvästi kasvaa (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 25-26, Parjanne 1997, 14). Työllisyyden parantuessa nuoret suuntautuvat taas työmarkkinoille.

Nuoruusiän jälkeiseen työuraan on kiinnitetty tutkimuksissa vain vähän huomiota. Tilastolliset tarkastelut puhuvat vakauden puolesta työuran keskivaiheessa (Santamäki-Vuori 1995, 140, Santamäki-Vuori ja Sauramo 1992, 10-11). Vakauden puolesta puhuu sekin, että keski-ikäiset selvisivät 1990-luvun työllisyyskriisistä selvästi muita paremmin (KOM 1996:14, 8-10, Parjanne 1997, 11-20). Lamavuosien kokemukset viittaavat siten työmarkkinakäytäntöjen eriytymiseen elämänvaiheen mukaan: työmarkkinakäytännöt ovat muuttuneet eniten niissä ryhmissä, joiden asema työmarkkinoilla on heikoin (työhön hakeutuvat nuoret, ikääntyneet ja vähän koulutetut), samoin kuin niissä, joissa muutoksia on voitu tehdä toimeentuloturvajärjestelmien myötävaikutuksella (ikäntyneiden siirtyminen eläkeputkeen). Sitä vastoin elämäkulun keskivaihe näyttää pysyneen suhteellisen vakaana.

Vaikka muutostendenssit rakenteistavat työuria uudelleen, selvää kuvaa ei ole siitä, kuinka voimakas ja vallitseva tendenssi normaali-työurien haurastuminen on. Työurien pitkän ajanjakson seurantaan perustuvaa tietoa ei ole käytettävissä. Sen sijaan niin poikkileikkaustutkimusten kuin muutaman vuoden kattavien seurantatutkimustenkin mukaan suurin osa työvoimasta - itse asiassa valtaosa työllisistä palkansaajista ja koko työvoimastakin yli puolet - on edelleenkin jatkuvissa, kokoaikaisissa



työsuhteissa. Vaikka epätyypillisen työllisyyden kasvu onkin nopeutunut 1990-luvun aikana, mistään pysyvästä tendenssin voimistumisesta ei voida toistaiseksi puhua (vrt. Julkunen ja Nätti 1995, 157-176 ja Suikkanen ym. 1996).

### **3.3 Työurat ja eläketurva työyhteiskunnan muutoksessa**

Eläketurvaan liittyvää työurien muutosten problematiikkaa tarkastellaan seuraavassa oheisen kuvan jäsentämänä (kuva 3). Näkökulma on työyhteiskunnan muutosten mikrotason vaikutuksissa. Makrotaloudellisia vaikutuksia ei tässä erityisesti pohdita.

Työyhteiskunnan muutos näkyy työuralla selvimmin juuri siinä, että *työura on lyhenemässä molemmista päistään*. Eläkejärjestelmän aiheuttaman taloudellisen rasituksen kannalta ongelmallista muutostendenssissä on se, että elinaikainen työssäolo lyhenee samalla, kun eläkkeelläoloaika pitenee yhtäältä varhaisen eläkkeelle siirtymisen vuoksi ja toisaalta eliniän yleisen kasvun myötä. Tästä seuraa, että eläketurvaa rahoitetaan oletettua lyhyemmän aikaa, ja etuuksista nautitaan huomattavasti aikaisempaa kauemmin. Tilanne onkin radikaalisti muuttunut sodan jälkeisiin vuosikymmeniin verrattuna. Järjestelmiä luotaessa ansiotyössäkäyminen usein alkoi jo 15-16 vuoden iässä ja jatkui 65 vuoden ikään saakka jopa pitempään, jolloin aktiiviaika työmarkkinoilla oli vähintään 40-45 vuotta. Nykyisin aktiiviaika työssä on jäämässä arviolta keskimäärin noin 35 vuodeksi pidentynyt koulutusaika ja varhainen eläkkeelle siirtyminen huomiioon ottaen. Lisäksi aktiivista työssäoloaikaa ovat lyhentämässä korkea työttömyys ja lisääntyvä aikuiskoulutus (vrt. Esping-Andersen 1996a, 76-78).

Eläkeikä epäilemättä pitenee, kun normaalikäytännöksi on muodostunut eläkkeelle siirtyminen ennen varsinaista vanhuuseläkeikää - Suomessa nykyisin keskimäärin 59 - 60 vuoden iässä - ja kun suomalais-

ten odotettavissa oleva elinikä on tuntuvasti kasvanut<sup>4</sup>. Eri maita koskevan vertailun perusteella nousu on ollut jopa poikkeuksellisen voimakasta Suomessa (Markides 1993, 6-7).

Tutkimustietoa aktiivisen työssäoloajan ja eläkkeelläoloajan tosiasiallisista kestoista - aktiivian lyhenemisestä ja eläkeajan pitenemisestä - ei juurikaan ole. Yksilötason aineistoihin perustuen tällaisen tiedon saaminen ei liioin ole ollut mahdollista työeläkejärjestelmän nuoresta iästä johtuen. Tutkimisen vaikeutena on toisaalta se, että myös teoreettinen pohdinta ja tutkimus eläkeajan ja aktiivian oikeasta ja yleisesti hyväksyttävästä mittaustavasta puuttuu lähes kokonaan (Hytti 1994, 32).

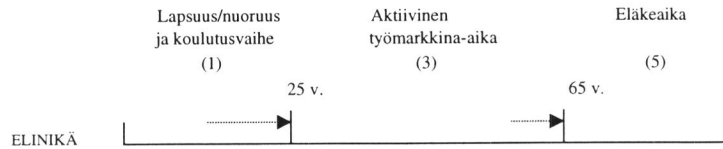
Eläkkeelle siirtymisiän alentuminen ei väistämättä merkitse sitä, että aktiivivuodet työelämässä ovat yleisesti lyhenemässä. Tilastotarkastelut viittaavat siihen, että työurat olisivat keskimäärin jopa pidentyneet ja todennäköisesti intensivistyneet. Tämä johtuu eri ryhmien työhön osallistuvuuden yhdenmukaistumisesta. Esimerkiksi ajanjakson 1985-1993 käsiteltävä tilastollinen tarkastelu osoitti, että aiemmin laimeammin työmarkkinoille osallistuneiden työurat ovat pidentyneet (Santamäki-Vuori 1995, 140-141). Näyttääkin siltä, että keskimääräinen aktiiviaika on muuttunut ajanjaksona 1970-1993 melko vähän (Hytti 1995). Tutkimustietoa eri väestöryhmien työuramuutoksista on kuitenkin vähän. Aihepiiriä koskeva tieto pohjautuu lähinnä tilastollisiin tarkasteluihin ja väestötason tietoihin eläkkeensaajien väestöosuuskehityksestä (Hytti 1995, 1998).

Yhtäältä työurien on siis havaittu yhdenmukaistuneen niin, että ne ovat aikaisempaa ”tiiviimpiä”, toisaalta taas niiden on arvioitu erilaistuneen ja rikkonaistuneen. Joidenkin tulkintojen mukaan kyse on polarisointitendenssistä, työurien pysyväisluontoista jakautumista vakaisiin ja epävakaisiin uriin. Epävakauden kasvuteesiä tukevat osaltaan 1990-luvun työmarkkinamuutoksia koskevat havainnot. Kuitenkaan ei ole riittävästi tietoa päätelmien tekemiseen siitä, kuinka pitkäaikaisesta tai pysyvästä muutossuunnasta on kysymys.

4 Niin miesten kuin naistenkin keskimääräinen elinikä on noussut merkittävästi, miehillä 7 vuodella ja naisilla 7,5 vuodella 1960-luvun alusta, jolloin eläkejärjestelmä laajeni kattamaan koko väestön. Eliniän noususta vain osa kohdistuu jäljellä olevaan elinaikaan 65 vuoden iässä: miehillä tämä aika on noussut noin 3 vuodella ja naisilla noin 5 vuodella (Kansaneläkelaitoksen väestöennuste 1993-2050, 25).

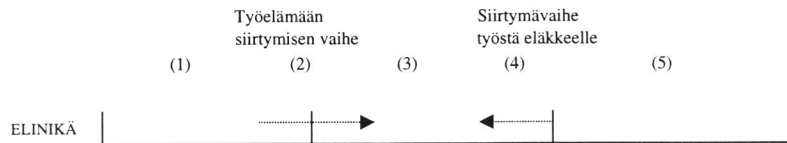
TEOLLINEN YHTEISKUNTA:

ELÄMÄNKULUN KOLMIVAIHEMALLI:



JÄLKITEOLLINEN YHTEISKUNTA:

ELÄMÄNKULUN LIMITTÄINEN MALLI:



TYÖURAA HAURASTUTTAVIA TEKIJÖITÄ:	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Ammatillinen ja muu aikuiskoulutus	K	K	K	K	-
Äitiys- ja lasten hoitoaika	-	P	P	-	-
Työttömyys	-	T/K	T/K	T/K/E	-
Epätyypillinen työ, vajaatyöllisyys	T/K	T/K	T/K	T/K	-
Sairaus, työkyvyttömyys	S/E	S/E	S/E	S/E	S/E
Työ- ja toimintakyvyn huonone- minen, ikääntyminen	-	-	A/K	A/K/E	E

HYVINVOINTIVALTION TOIMEENTULOTURVAN FUNKTIOT:

K = ammatillisiin ja muihin opintoihin, aikuiskoulutukseen ja työvoimapolitiittiseen koulutukseen liittyvä tuki  
P = perhepoliittinen toimeentuloturva (vanhempainrahat, kotihoidontuki ym.)  
T = työttömyysvakuutus ja muu työttömyysturva  
S = sairaus- ja tapaturmavakuutuksen etuudet  
A = työkyvyn ylläpitoon liittyvät, ammatillisen ja muun kuntoutuksen tuet  
E = eläketurva

**Kuva 3.** Elämänculun ja työuran muuttuminen teollisen yhteiskunnan muutosprosessissa

Seuraavassa käsitellään työeläkejärjestelmän kannalta sitä, mistä työurien haurastumisessa ja siihen liittyvässä eläkeproblematiikassa on kysymys (vrt. kuva 3).

Siirtyminen katkottomasta, eläkeikään saakka jatkuvasta työurasta vaihtelevampaan ja mahdollisesti rikkonaisempaan työuraan voi edetä niin omaehtoisesti, yksilöiden elämäntilanteisiin liittyvien päätösten johdattamana (mm. opintovapaa, vuorotteluvapaa) kuin pakon sanelemanakin (mm. työkyvyttömyys, työttömyys). Omaehtoiseen työmarkkinoilta poissaoloon ei liity erityistä problematiikkaa työeläketurvan kannalta lukuun ottamatta työvoiman uusintamista ja yleisemminkin työvoimainvestointeja koskevia aikoja. Tällöin joudutaan ratkaisemaan, kartuttavatko koulutus-, kuntoutus-, äitiys- ja vastaavat ajat eläkettä, kuinka pitkältä ajanjaksolta ja millä perusteilla.

Suomen työeläkejärjestelmässä omaehtoinen työstä poissaoloaika kuuluu joiltakin osin työeläketurvan piiriin yhtäältä määrätyn edellytyksin karttuvan ns. työeläkelisän perusteella ja toisaalta pääsääntöisesti työsuhteen sisään jäävien alle vuoden pituisten palkattomien aikojen osalta. Jälkimmäinen säännös kattaa muun muassa alle vuoden pituiset äitiysajat työsuhteen voimassa ollessa. Työeläkelisää karttuu puolestaan tietyin edellytyksin<sup>5</sup> koulutus- ja kuntoutusajoilta, jolta henkilö on oikeutettu ansiosidonnaiseen toimeentuloturvaan.

Kun sen sijaan henkilöllä on sekä työkyky että työhalu, hänen työllistymisensä esteet ovat hänestä itsestä riippumattomia. Tällöin katsotaan, että hyvinvointivaltion tehtävänä on huolehtia työttömyyden, sairau- den ja työkyvyttömyyden aikaisesta toimeentuloturvasta samoin kuin siitä, ettei eläketurva näiden aikojen vuoksi kohtuuttomasti heikkene. Palkka- työyhteiskunnan ideologian mukaan työttömyys oletetaan yleensä tilapäiseksi, joten työttömyysturvaa maksetaan ja tältä osin eläketurvaa karttuu vain rajalliselta ajalta. Hyvinvointivaltion taloudellisen kestävyuden vuoksi tämä on alun alkaen ollut lähtökohtana työttömyysturvan järjestämisessä. Työttömyysproblematiikkaan palataan lähemmin tuonnempana.

Riippumatta siitä, onko kyse omaehtoisesta tai vastentahtoisesta työstä poissaoloajasta, työeläketurvaa karttuu kuitenkin työsuhteen sisään jääviltä lyhyiltä palkattomilta jaksoilta. Pääsääntöisesti alle vuoden pituiset

5 Ks. työeläkelisän kartumisesta esim. Työeläkkeen laskentaopas 1996, 16-17.



palkattomat jaksot työsuhteen kestäessä (sairaus- ja äitiysloma, opintovapaa, vuorotteluvapaa, lomautus ym.) kartuttavat eläkettä. Näin ollen vanhempainraha-aika ja esimerkiksi vuorotteluvapaa-aika kuuluvat aina eläketurvan karttumisen piiriin edellyttäen, että henkilö palaa takaisin työhön. Kun palkaton jakso ylittää vuoden rajan kuten lakisääteisessä hoitopaassa, eläkkeen karttuminen katkeaa ja alkaa uudestaan, kun henkilö palaa takaisin työhön.

Työurien rikkonaisuus todennäköisesti lisääntyy myös näiden aikojen yleistyessä, kun yhä enemmän tarjoutuu mahdollisuuksia vapaiden pitämiseen myös työsuhteen kestäessä. Monet katkokset tosin kuuluvat vuoden säännön perusteella eläketurvan karttumisen piiriin. Lyhyetkin palkattomat jaksot työsuhteen voimassa ollessa voivat kuitenkin huonontaa eläkettä silloin, kun ne ajoittuvat vuosiin, joita ei voida jättää pois eläkepalkan laskennasta (Tuominen ja Hyrkkänen 1998).

Työuran haurastumisen eläketurvavaikutuksia koskevassa tarkastelussa on siten merkillepantavaa, että *työoikeudellisen työsuhteen pituus, aktiivinen työssäoloaika ja eläketurvaa kartuttava aika* voivat erota toisistaan. Eläketurvaa siis karttuu paitsi aktiiviselta työssäoloajalta myös työsuhteiden ulkopuolella ansiosidonnaisilta työttömyysajoilta ja eräiltä muilta työeläkelisään oikeuttavilta ajoilta sekä pääsääntöisesti myös työsuhteen kestäessä alle vuoden pituisilta palkattomilta ajoilta.

Tietoa työurien kokonaispituuksista ja myös eläketurvaa kartuttavista ajoista on jonkin verran saatavissa (vrt. luku 3.1.1.). Sitä vastoin ei ole tietoa siitä, minkälaisista jaksoista aktiiviaika - työssäolo- ja työstä poissaoloaika - muodostuu ja mikä on erilaisten työmarkkinasiirtymien (työstä työttömäksi, koulutukseen, kuntoutukseen, takaisin työhön jne.) insidenssi aktiivivaiheen aikana. Ei tiedetä sitä, kuinka paljon on omaehtoista ja vastentahtoista työstä poissaoloa työiän aikana ja mikä on eri tekijöiden merkitys työurien mahdollisessa haurastumisessa. Niin ikään ei ole tietoa eläkkeeseen vaikuttavan toisen komponentin eli palkan kehittymistä erilaisissa työurissa.

Työurien haurastumisessa kyse on myös siitä, miten toimeentuloturva on järjestetty silloin, kun työssäkäyminen eri syistä estyy tai päättyy. Kun siis työstä poistuminen ja työhön siirtyminen vuorottelevat aktiivivaiheena, usein siirrytään hyvinvointivaltiollisten järjestelyjen kuten koulutus-, sairausvakuutus-, äitiys-, työttömyys-, kuntoutus- ja vastaavien etuuksien piiriin, ja vastaavasti pois niiden piiristä. Kuvassa 3 on hahmoteltu sitä, missä vaiheessa elämänkulkua erilaisia työmarkkinasiirtymiä ja niihin kytkeytyviä toimeentuloturvaetuuksia esiintyy (vrt. Koistinen 1997, 65).

Elämänkulun kolmivaiheisuuden mahdollinen muuttuminen elämänkulun limittäisyydeksi merkitsee siten toimeentulon näkökulmasta sitä, että *aktiiviaikaisen toimeentulon perusta monipuolistuu*: palkka- ja yrittäjätulot ja erilaiset tulonsiirrot vuorottelevat työssäolo- työttömyys- ja koulutus- ym. jaksoja vastaavasti. Toimeentuloturva tulee usein tilalle silloin, kun työssäolo syystä tai toisesta päättyy tai keskeytyy. Toimeentuloturvajakso on harvoin päällekkäinen työssäolajakson kanssa niin, että kyseessä on samaan ajankohtaan kohdistuva tapahtuma, kuten vajaatyöllisen henkilön osa-aikatyöhön liittyvä soviteltu päiväraha tai osa-aikaeläke.

Työtä koskevat päätökset eivät riipu pelkästään yksilön omasta elämäntilanteesta tai mahdollisuuksista saada ansiotyötä, vaan myös toimeentuloturvajärjestelmistä ja niiden ohjaavasta vaikutuksesta yksilöiden päätöksiin (esim. Lindbeck 1995, Holm ja Kyyrä 1997). Mikrotaloudellista insentiivejä koskevaa tutkimusta on Suomessa kuitenkin vain vähän.

Seuraavassa tarkastellaan lähemmin koulutusta, työttömyyttä ja työn epätyypillistymistä ja näiden kytkeviä eläketurvakysymyksiä, eli tekijöitä, joiden merkitys työuraa rikkonaistavina tekijöinä on merkittävä. Myös ikääntymiseen liittyy aikaisempaa enemmän työuraa haurastuttavia tekijöitä. Viime vuosina ikääntyvien työmarkkina-asema onkin ollut laajan huomion kohteena. Niinpä aihepiiriä koskevaa selvitystä ja myös tutkimusta on runsaasti. Tämän vuoksi ikääntymiseen liittyviin työssä jatkamisen ja jaksamisen ongelmiin ja eläkeproblematiikkaan ei tässä laajasti paneuduta.

### *3.3.1. Työuraa haurastuttavista ja vahvistavista tekijöistä*

#### *Koulutus, elämäntietä ja työura*

Työelämään valmistava koulutusvaihe on pidentynyt, ja pysyvä työmarkkinoille kiinnittyminen on siten siirtynyt elämäntietä myöhemmäksi. Anna-Raija Nummenmaan (1996) tutkimuksen mukaan työelämään siirtymisen vaihtelee koulutusasteen mukaan niin, että peruskoulun jälkeen ammatillista reittiä edenneet siirtyivät työelämään 18 - 20 vuoden iässä, kun taas lukioreitien valinneiden työhön hakeutuminen ajoittui 22-26-vuoden ikään. Korkeakoulututkinnon suorittaneiden työhön siirtymisen vaihe painottuu ikäasteikon loppupäähän. Toisaalta yhä useammat nuoret ja yhä nuorempina yhdistävät opiskelun ja työn ja liukuvat siten asteittain



työelämään, joten tarkkaa työhön siirtymisen ajankohtaa on vaikea määrittellä.

Jonkinlaisen kuvan opiskeluvaiheen pitenemisestä saadaan seuraavista nuorten työvoimaan kuuluvuutta koskevista työvoimatutkimusten luvuista (taulukko 1). Työvoimatutkimusten tiedot perustuvat työvoimaan kuulumiseen yhden tutkimusviikon aikana. Luvut eivät siis kerro nuorten työmarkkinasiirtymien insidenseistä mitään eivätkä siitä, että työssäoloaikaan voi monella liittyä opiskelua.

Selvä aleneva trendi työvoimaan kuuluvuudessa 30 vuoden aikana onkin vain alle 20-vuotiaiden ikäryhmässä. Tämä osoittaa lähinnä peruskoulutuksen jälkeisen ammatillisen koulutuksen ja yleissivistävän lukio-opiskelun yleistyneen voimakkaasti. Sitä vastoin 20-24-vuotiaiden ja varsinkin 25-29-vuotiaiden ikäluokissa on paljon jo opiskelunsa päättäneitä, joten työvoimaosuuden vaihtelu heijastaa myös nuorten työllisyystilanteen vaihtelua (vrt. Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 24-26).

Nuorten työvoimaosuuksien muutoksessa on myös sukupuolen mukaisia eroja. Ne eivät käy ilmi taulukon luvuista. 15-24-vuotiaiden miesten työvoimaosuudet ovat viime vuosikymmenten aikana pienentyneet voimakkaasti, kun taas naisilla ei ole selvää alenevaa trendiä, pikemminkin päinvastoin. Tämän vuoksi alle 25-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuudessa ei enää ole suurta sukupuolen mukaista eroa toisin kuin esimerkiksi 1970-luvun alussa ja kuten vielä nykyisin on vanhemmissa ikäryhmissä (Santamäki-Vuori 1990, 71-72). Vaikuttaa siis siltä, että työuran alkuvaihe on yhdenmukaistunut miehillä ja naisilla.

Vaikka siis nuorimpien työvoimaosuudet ovat pienentyneet runsaan 30 vuoden aikana, 25-29-vuotiaiden työvoimaan kuuluvuus on toisaalta lisääntynyt lukuun ottamatta 1990-luvun alkua, jolloin työllisyys heikkeni radikaalisti, erityisesti nuorilla. Ilman tarkempaa tutkimusta on vaikea arvioida sitä, mikä on näiden muutosten vaikutus työuran alkuvaiheeseen yleisesti ja eläketurvaa kartuttavaan aikaan erityisesti. Merkitystä on muun muassa sillä, miten nuorten työssäolo ajoittuu 23 vuoden iän suhteen, jolloin vanhuuseläkkeen karttumisen alkaa. Koko maan palkkasummaan perustuvien arvioiden mukaan vanhuuseläkkeen karttumisen 23-vuoden ikäkarenssi jättää karttumisen ulkopuolelle mainittavan osan nuorten tekemästä työstä (Laesvuori ja Tuominen 1996, 44-46). Yksilötason tietoa ikärajan merkityksestä eläketurvan karttumatta jäämisessä alle 23-vuotiaana tehdystä työstä ei kuitenkaan ole.

**Taulukko 1.** Nuorten työvoimaosuudet ikäryhmittäin ajanjaksona 1963 - 1993.

Ikä	1963	1973	1983	1993
15-19-v.	56,4	45,9	34,6	25,0
20-24-v.	70,3	67,1	72,2	64,2
25-29-v.	78,4	84,3	87,3	81,9

Lähde: Santamäki-Vuori 1995, 140

Joka tapauksessa mahdollisuudet 40 vuoden työuran edellyttävän täysimääräisen vanhuuseläkkeen kartuttamiseen pienenevät sitä enemmän, mitä myöhemmäksi pysyvä työhön kiinnittyminen siirtyy 23 ikävuoden jälkeen. Työeläkkeen karttumisen nopeutuminen 60 ikävuoden jälkeen antaa tosin joustonvaraa 40 vuoden työuravaatimukseen<sup>6</sup>. Taulukon lukujen valossa näyttää siltä, että joustavuutta tarvitaan, sillä valtaosa nuorista on ansiotyössä vasta 25 ikävuoden jälkeen. Korotetun karttuman hyväksikäyttö edellyttää kuitenkin sitä, että nykyinen käytäntö, varhainen eläkkeelle siirtyminen tuntuvasti myöhentyy.

Kun tarkastellaan koulutuksen merkitystä eläketurvan kannalta, on otettava huomioon myös koulutuksen vaikutus myöhempään työuraan. Vaikka pysyvä työhön kiinnittyminen koulutuksen pitenemisen vuoksi myöhentyykin, hyvällä koulutuksella on mitä ilmeisimmin yksilöiden työmarkkina-asemaa vahvistava ja myöhempää työuraa eheyttävä vaikutus. Tutkimusten mukaan koulutuksen merkitys yksilöiden työmarkkinasiirtymissä on edelleenkin suuri, mikä näkyy siinä, että työttömyysaste alenee jyrkästi koulutustason noustessa (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 10,

<sup>6</sup> Ikävuosien 60 ja 65 välillä on voimassa ns. korotettu karttuma. Eläkettä karttuu 2,5 prosenttia vuodessa normaalin 1,5 prosentin sijasta, mikä antaa mahdollisuuden täydentää vajaaksi jäävää eläketurvaa olemalla työssä eläkeikään saakka.



Kiander ym. 1997, 112-113). Koulutuksen työttömyyttä vähentävä merkitys näkyy myös koko työuran ajalta kertyneissä ansiosidonnaisissa työttömyyspäivärahapäivissä: ylemmillä koulutustasoilla työeläkeliään oikeuttavia työttömyyspäiviä on keskimäärin vähemmän kuin alemmilla koulutustasoilla (Tuominen 1996a, 7-11).

Muuttuvilla työmarkkinoilla ei useinkaan riitä nuorena hankittu ammatillinen tai muu tutkinto, sillä uhkana on ammatillisten kvalifikaatioiden nopea vanheneminen. Sekä työmarkkinoilla pysyminen että katkosten jälkeen työmarkkinoille takaisin pääseminen edellyttävät ammattitaidon ylläpitämistä ja kehittämistä. Koulutusjaksot yleistyvät työurilla myös siitä syystä, että niin sanottu koulutusvakuutus, eli pitkäaikaistyöttömille tarkoitettu omaehtoinen koulutuksen tukeminen käynnistyi vuonna 1997 ja etenee ehdotusten mukaisesti (Sosiaaliturvan suunta Suomessa 1997-1998, 32). Koulutuksen painoarvoa työllisyyspolitiikassa lisää se, että kansallinen työllisyysstrategia ja kilpailukykystrategia rakentuvat paljolti koulutuksen varaan (Työvoima 2017, 140-141, Globaalituminen ja Suomi, Eva-raportti 1998, 71-72). Yleisestikin tulevaisuuden sosiaalipolitiikkavisioidissa painopisteen arvioidaan siirtyvän aktiivi-ikään ja työvoimaan kohdistuviin investointeihin (Taylor-Gooby 1997, Esping-Andersen 1996a, 83).

Työvoimapolitiittisen koulutuksen ja muun aikuiskoulutuksen tarve ja määrä epäilemättä kasvaa, ja se koskee erityisesti ikääntyvää työvoimaa (KOM 1996:14). Työvoiman ikääntyminen samanaikaisesti teknologian nopeutuvan kehityksen kanssa luo paineita ammattitaidon kohentamiseen erityisesti vanhemmissa, heikon koulutustason omaavissa ikäluokissa (KOM (96), 389, 17-19, Employment in Europe 1997, 8).

Myös koulutukseen pätee se, mitä edellä on sanottu toimeentuloturvajärjestelmien roolista työssä käymistä koskevissa ratkaisuissa. Koulutukseen osallistuminen on riippuvainen paitsi tarjolla olevista koulutusmahdollisuuksista myös koulutukseen ohjatusta taloudellisesta tuesta. Etuuk-sien saamisen ehdot, tuen määräytyminen ja tuen taso vaikuttavat selvästi siihen, miten näiden järjestelmän piiriin hakeudutaan (Kivistö ja Petä-jäniemi 1997, 40-48).

Eniten koulutustukea ohjautuu nuorten opiskelun ja ammatillisen koulutuksen tukemiseen (Kivistö ja Petäjäniemi 1997, 29). Kun nuorten opiskelua tuetaan Suomessa eri koulutusasteissa yleisesti, se vähentää osaltaan opiskelevien nuorten työssäkäymisen tarvetta. Onkin todettu, että maissa, joissa opiskeluvaiheen taloudellinen tuki on vähäistä, nuorten työvoimaosuudet ovat pysyneet korkeina. Sitä vastoin maissa, joissa opiskeluvaiheen tuki on hyvin järjestetty, päätoiminen opiskelu on yleistä ja nuorten työvoimaosuudet vastaavasti pienemmät (Kohli ja Rein 1991,

22). Toimeentuloturvajärjestelmillä on siten elämänkulkua ja työuraa ohjaava merkityksensä nuoruudesta eläkeikään saakka.

Aikuisiän opintojen tuki painottuu Suomessa työvoimapolitiittiseen koulutukseen, työttömien työmarkkinavalmiuksien parantamiseen. Muuhun omaehtoiseen aikuiskoulutukseen suunnatun tuen määrä on suhteellisen vähäinen. Erityisesti 1990-luvun lamavuosina työvoimapolitiittinen aikuiskoulutus laajeni voimakkaasti (Kivistö ja Petäjäniemi 1997, 29, 89). Työvoimakoulutuksella kuten koulutuksella yleensäkin on myöhempää työuraa eheyttävä vaikutus, sillä sen on tutkitusti todettu edistävän työllistymistä, lyhentävän työttömyyden kestoa ja vähentävän yleisesti työttömyyden uhkaa (Räisänen 1996, Aho ym. 1996, Holm ja Tuomala 1998). Eläketurvan kannalta koulutuksella on ylipäänsä myönteisiä merkityksiä.

Aikuiskoulutukseen käytetty aika on osaksi eläketurvaa kartuttavaa aikaa. Vuoden 1994 alusta lukien työeläkelisää kartuttavat ansiosidonnaisen työttömyyspäiväraha- ja kuntoutusrahopäivien lisäksi eräät aikuiskoulutuspäivät. Näistä yleisimmin esiintyvä etuus on työvoimakoulutuksen koulutustuki, joka käsittää sekä perus- että ansio-osan (Kivistö ja Petäjäniemi 1997, 23-29). Ansiosidonnaiset etuuspäivät otetaan huomioon työeläkelisään oikeuttavana aikana, johon ovat siis oikeutettuja ansiosidonnaista etuutta nauttivat työttömyyskassojen jäsenet.

Työeläkelisää kartuttavat lisäksi muutamat muut harvemmin esiintyvät koulutusetuudet. Tällainen etuus on esimerkiksi ammattikoulutusraha, joka poikkeaa muista etuuksista siinä, että edellytyksenä on työsuhteen jatkuminen koulutuksen aikana (Kivistö ja Petäjäniemi 1997). Kun henkilö on palkattomalla opinto- tai muulla vapaalla, eläketurvaa karttuu kuitenkin normaalisti työsuhteen voimassa ollessa alle vuoden pituiselta palkattomalta jaksolta.

Erilaisen aikuiskoulutuksen esiintymistä, yleisyyttä ja kestoa työurilla ei ole tutkittu, joten toistaiseksi tietoa ei ole näiden aikojen vaikutuksesta eläketurvan karttumiseen tai karttumatta jäämiseen.

### *Työttömyys ja työuran epävakaisuus*

Kun henkilön työuralla esiintyy toistuvaa tai pitkäaikaista työttömyyttä, työuraa luonnehditaan epävakaaksi. Epävakaan työuran käsitettä on tosin käytetty tutkimuksissa hiukan eri merkityksissä. Joissakin tutkimuksissa työuran epävakauteen on sisällytetty yleisemminkin työmarkkinaliikku-

vuotta kuvaavia asioita. Ne voivat ilmentää työttömyysuhan alla toimimista ja siitä johtuvaa työuran rosoisuutta, mutta myös hakeutumista uusiin työtehtäviin ja parempiin työmarkkina-asemiin. Epävakauden käsite on voitu kytkeä myös työkokemuksen pituuteen ja heikkoon ansiotyösi-dokseen elämänkaaren aikana (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1990, 63, Aho ym. 1996, 145-146, Julkunen ja Nätti 1995, 167-168, Rajavaara ja Viitanen 1997, 45-47 ja Tuominen 1997, 28-34). Vaikka merkitys siis vaihtelee tutkimuksesta toiseen, työttömyys sisältyy tavalla tai toisella epävakauden määrittelyyn. Käytännön syistä on kuitenkin usein jouduttu tyytymään melko karkeisiin epävakauden mittareihin, sillä ongelmana on selvittää pitkältä ajanjaksolta takautuvasti yksilön työmarkkina-aseman muutokset ja niiden syyt. Työurien epävakauden tutkimista hankaloittaa osaltaan se, että aihepiiriin käsitteellinen pohdinta on ollut vähäistä.

Teoreettisiin malleihin pohjautuvaa, työttömyyttä koskevaa tieteellistä kirjallisuutta on erityisesti terveyden ja hyvinvoinnin tutkimuksessa. Näiden lähinnä sosiaalipsykologiaan kuuluvien mallien avulla tutkitaan työttömyyden fyysisiä ja psyykkisiä hyvinvointivaikutuksia. Douglas Ezzyn (1993) analyysin lopputulema eri teorioista on, että työttömyys on nähtävä muutosprosessina, osana yksilön laajempaa biografiaa sisältäen niin nykyisyyden kuin menneekin työttömyyden kokemiseen vaikuttavat tapahtumat.

Työttömyyden analysoimista prosessina voidaan korostaa määrittelemällä työttömyys ”työn menetykseksi”, sillä työttömyys-sana viittaa lähinnä staattiseen tilaan (emt., 48). Tosin työttömyyteen voidaan päätyä paitsi työn menetyksen kautta myös muita polkuja pitkin, koulutuksesta, ansiotyöhön hakeuduttaessa lapsenhoitojakson jälkeen jne. Vastaavasti on eri reittejä pois työttömyydestä. Työttömyysprosessia - miten siihen on päädytty, miten työttömyydestä on irtauduttu tai miten siihen on juututtu - on eriteltävä tarkkaan (status passages), sillä eri reiteillä on oletettavasti erilaisia hyvinvointivaikutuksia. Kun työttömyyden terveystvaikutuksia koskevassa tutkimuksessa tarkastelun kohteena on usein tietty vaihe yksilön elämänkaarella, työttömyyden eläketurvavaikutusten tarkastelussa on analysoitava sitä, miten työttömyys rakenteistaa koko työuraa, mihin elämänkaaren vaiheisiin työttömyys liittyy ja miten työttömyys jaksottaa työhistoriaa muiden työmarkkinasiirtymien, lyhytkestoisten työsuhteiden, työvoimakoulutuksen, kuntoutuksen ym. kanssa.

Työttömyyden ja työuran epävakauden problematiikkaa voidaan lähestyä myös syrjäytymistutkimuksesta käsin. Suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa syrjäytymisen käsite liitettiin alun perin juuri työttömyyteen ja työmarkkinoilta pois putoamiseen, missä sitä käytettiin

empiirisen tutkimuksen viitekehikkona. Sittemmin syrjäytyminen laajeni muitakin aihepiirejä, köyhyyttä ja asumis- ja päihdeongelmia ym. koskeviin tutkimuksiin (Helne ja Karisto 1992, 518-519).

Syrjäytymisen käsitteen laaja-alaisuuden ja myös tarkentumattomuuden vuoksi ongelman laajuudesta onkin vaikea saada kokonaiskuva (Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1998:5, 9). Syrjäytymiskustelua onkin usein arvosteltu epämääräisyydestä ja tarkkojen empiiristen havaintojen vähäisyydestä. Toisaalta käsitteen monimerkityksisyys tuo siihen joustavuutta, joka voi osoittautua analyysin kannalta hyödylliseksi.

Menemättä syrjäytymistutkimuksen tematiikkaan sen syvemmin todetaan, että työmarkkinoilta syrjäytyminen on edelleenkin ajankohtainen teema yhtäältä jatkuvaksi ennustetun työmarkkinoiden polarisaatiokehityksen vuoksi ja toisaalta siitä syystä, että työmarkkinoilta syrjäytymistä pidetään merkittävänä sosiaalipoliittisena ongelmana EU:n piirissä. Vaikka syrjäytymistä (social exclusion) käsitellään EU:ssa pääasiassa työmarkkinakysymyksenä, Euroopan Komission raporteista käy toisaalta ilmi, että syrjäytymisen määrittely pyritään kytkemään yhä selvemmin sosiaaliin kansalaisoikeuksiin, kuten perustoimeentuloon ja oikeuteen osallistua sosiaalisten ja ammatillisten mahdollisuuksien käyttämiseen yhteiskunnassa (Silver 1994, 566).

Polarisaatioteesin osalta on todettava, ettei työttömyyden kasvu sinänsä vahvista työmarkkinoiden jakautumishypoteesia oikeaksi, ellei kyse ole työurien polarisoitumisesta eli työttömyyden pysyvästä kohdentumisesta samaan joukkoon. Tästä taas ei ole olemassa pitkän ajanjakson seurantaan perustuvaa evidenssiä. Vähäisiä viitteitä on jopa päinvastaisesta kehityksestä, kun esimerkiksi eri koulutusalojen työttömyysriskien on todettu lähenevän hitaasti toisiaan (Johnson ja Myrskylä 1996, 22-23). Myös Tuula Helne ja Antti Karisto (1992, 519) huomauttavat työllisyyskriisin "demokratisoineen" työttömyyttä, sillä työttömyys on kohdistunut aikaisempaa enemmän myös koulutettuun väestöön (vrt. Santamäki-Vuori ja Sauramo 1995, 9-10).

Yhtä kaikki työmarkkinoilta pois putoamisen vaarassa ovat ne henkilöt, joiden työssäkäyminen oleellisesti vaikeutuu tai estyy tai kun henkilö joutuu tekemään työtä vähemmän kuin toivoisi, on siis vajaatyöllinen. Työmarkkinoilta syrjäytyminen koskee henkilöitä, jotka normaalissa työssä joutuvat syrjään työelämästä joko pysyvästi tai pitkäaikaisesti. Tällöin joudutaan kysymään, minkälaiset prosessit johtavat työmarkkinoilta syrjäytymiseen tai sen vastakohtaan integraatioon. Marginaaliin kuulumisen edellyttää aina vastentahtoisuutta tai pakollisuutta (Møller 1995, 117).



Työmarkkinoilta syrjäytyneinä ei voida pitää vapaaehtoisesti työvoiman ulkopuolelle siirtyviä henkilöitä. Käytännössä voi tosin olla hankalaa, joskus jopa mahdotonta erottaa omaehtoista ja vastentahtoista työstä pois siirtymistä toisistaan.

Kysymys on problemaattinen muun muassa ikääntyneillä. Työelämän kiristyvien vaatimusten ja varhaiseläkemahdollisuuksien vuoksi raja vapaaehtoisen työstä pois jäämisen ja työstä pois joutumisen välillä on tullut hämäräksi<sup>7</sup> (Jacobs ym. 1991, 93, Kohli ja Rein 1991, 17). Kun yritykset tuotannon tehostamiseksi vähentävät työvoimaa varhaiseläke- ja työttömyysturvajärjestelyillä, työntekijät voivat puolestaan pitää työstä pois siirtymisen mahdollisuuksia houkuttelevampina vaihtoehtoina kuin työn jatkamista jatkuvassa paineessa ja epävarmuudessa.

Syrjäytymisen tematiikka koskee myös nuoria: nuorisotyöttömyys on laajaa, ja nuorten työttömyydellä on todettu olevan haitallisia vaikutuksia urakehitykseen. Vaikka työelämään pyrkivien nuorten työttömyys on osaksi elämänvaiheeseen liittyvää kitkатыöttömyyttä ja tyypillisesti myös aikuisten työttömyyttä lyhytaikaisempaa, se on *myöhempää työuraa epävakaaistava riskitekijä*. Työttömien nuorten työllistymisen todennäköisyyttä ja työttömyyden vaikutuksia aikuisiässä on selvitetty useissa tutkimuksissa (Lynch 1985, Lynch 1989, Jehoel-Gijsbers ja Groot 1989, Hammer 1996). Työttömyyden keston, työttömyysjaksojen lukumäärän ja uudelleen työllistymisen välillä on todettu voimakas riippuvuus. Työllistymisen todennäköisyys vähenee selvästi, kun työttömyyden kesto kasvaa. Esimerkiksi Lisa Lynchin (1989) laaja tutkimus osoitti yhteyden säilyvän, vaikka henkilön etninen tausta, koulutus, terveydentila, alueellinen työttömyysaste ja lukuisat muut tekijät kontrolloitiin. Samoin Meredith Baker ja Peter Elias (1991, 217-218, 242) hylkäävät tutkimuksensa perusteella sen ajatuksen, että nuorten työttömyys olisi vailla seurauksia.

Työttömyyden leimaama epävakaa työura tilapäistöineen ja osaaikatoineen hidastaa luonnollisesti ansiotason kehitystä. Tämä käy ilmi muun muassa nuorten työuraa ja ansiokehitystä koskevasta tutkimuksesta

7 Tämänsuuntaista kehitystä on tapahtunut eri maissa, myös Suomessa. Tietyn ikäisillä on mahdollisuus siirtyä työttömyysreittiä eläkkeelle yhtä hyvin työttömäksi joutumisen kuin oman irtisanoutumisenkin vuoksi. Onko kysymyksessä pitkäaikaisesta työttömyydestä aiheutuva "marginalisoituminen" on ennen muuta poliittishallinnollinen kysymys, mutta se sisältää myös teoreettisesti ja tutkimuksellisesti kiinnostavia teemoja.

(Elias ja Blanchflower 1989). Työpaikkaa usein vaihtaneiden nuorten ansiotaso oli odotetusti kehittynyt huomattavasti enemmän kuin vakituisessa työssä olleiden, ja kehnoin ansiotaso oli useita kertoja työttömänä olleilla.

Kuitenkaan ei tarkkaan tunneta vaikutusmekanismeja eli sitä, kuinka työttömyys vaikuttaa myöhempään urakehitykseen. Tutkimuksissa pohditaan esimerkiksi sitä, onko työttömyydellä sinänsä haitallinen vaikutus yksilöön? Vähentääkö työllistymistä työkokemuksen tai työssä vaadittavien taitojen puute vai onko työttömälle kehittynyt piittaamaton suhtautuminen työhön? Onko kysymys siitä, että yritykset pitävät työttömyyttä merkinä työntekijän laadusta?

Eri aikoina työmarkkinoille tulleiden ja erilaisia työttömyyskokemuksia omaavien suomalaisnuorten työhistorioista ei ole tehty pitkittäistutkimusta. Kun nuorten työttömyyskokemuksilla todennäköisesti on haitallinen vaikutus myöhempään työllistymiseen ja ansioihin, voidaan kysyä, onko esimerkiksi Suomessa 1990-luvun työllisyyskriisin aikana työmarkkinoille tulleiden nuorten työ- ja ansiokehityssennuste erityisen huono. Seurantanäkökulma työttömyysproblematiikkaan nuorten työelämään tulovaiheesta ja työkokemuksista käsin on jäänyt vähälle huomiolle mielenkiinnon kohdistuttua viime vuosina ikääntyvien vaikeaan työmarkkina-asemaan ja työuran loppuvaiheen ongelmiin. Nuorisotyöttömyyden laajuus perustelee huomion kohdistamista myös työuran alkuun.

Työttömyyteen ja työuran epävakauteen liittyy kysymys eläketurvan kartumisesta tai karttumatta jäämisestä. Kysymys on ollut suhteellisen ongelmattoman suomalaisessa eläkejärjestelmässä yhtäältä siitä syystä, että työeläkettä karttuu osaksi myös työttömyysajalta, ja toisaalta siitä syystä, että työttömyysaste on ollut Suomessa kansainvälisestäkin verrattuna matala aina 1990-luvun lamavuosiin asti. Eläketurvan karttumisen kannalta merkittävä seikka on ollut pitkäaikaistyöttömyyden vähäisyys. 1980-luvun lopulta asteittain voimaan tullut työllisyyslaki, eli viranomaisten velvoite työllistää pitkäaikaistyöttömät vähintään puoleksi vuodeksi, poisti pitkäaikaistyöttömyyden käytännöllisesti katsoen kokonaan. Kun huonon työllisyystilanteen vuoksi velvoitetta lievennettiin jo vuonna 1992 ja poistettiin kokonaan seuraavana vuonna, pitkäaikaistyöttömien määrä alkoi kasvaa voimakkaasti.

Työeläkelisää karttuu siis ansiosidonnaiselta työttömyyspäivärahaajalta, eli enimmillään 500 työttömyyspäivältä, jonka jälkeen päivärahan saaminen ja työeläkelisän karttuminen lakkaavat. Poikkeuksena ovat 57-vuotiaat ja sitä vanhemmat henkilöt, jotka maksimipäivien tultua täyteen ovat oikeutettuja lisäpäivärahaan aina 60 vuoden ikään ja työttömyyseläkkeelle siirtymiseen asti. Muilla henkilöillä uuden 500 päivärahopäivän jak-

son alkaminen edellyttää työssäoloehdon täyttymistä eli vähintään 10 kuukauden työskentelyä. Myös vajaatyölliselle henkilölle karttuu työeläkelisää työttömyyspäiväraha-ajalta, jolta etuus maksetaan ns. soviteltuna päivärahana. Kyseeseen voi tulla paitsi työttömänä vastaanotettu osa-aikatyö, myös lomautuksen vuoksi lyhennetty työaika, alle kuukauden kestävä kokoaikatyö, sivutyö tai yritystoiminta, joka ei ole esteenä kokoaikatyön vastaanottamiselle. Työttömyyspäivät muunnetaan vastaamaan täysien päivien määrää työeläkelisää laskettaessa.

Vuosien mittaan kun työttömyysvakuutuksen ehtoja on muutettu, ovat työeläkelisän karttumisen perusteet vastaavasti jonkin verran muuttuneet<sup>8</sup> (Työttömyysaikatyöryhmän loppumuistio 30.3.1995).

Työttömyyspäivärahan saamisen - ja siten työeläkelisän karttumisen - perusedellytyksenä on, että henkilö on työmarkkinoiden käytävissä ja on työkykyinen. Henkilö, jota ei sosiaaliturvan saamisen mielessä ole määritetty työkyvyttömäksi, on sosiaaliturvan saamisen kannalta aina työkykyinen (Arajärvi 1997, 82). Työttömyys- ja työkyvyttömyysperusteet ja siten etuudet ovat toistensa suhteen poissulkevia. Ikääntyneillä ne ovat monessa tapauksessa vaihtoehtoisia perusteita työstä pois siirtymisessä.

1990-luvun työllisyyskriisissä työttömyyden rakenne Suomessa on vaikeutunut, ja työttömyysturvajärjestelmän toimintaan on kohdistettu voimakastakin kritiikkiä (Koistinen 1997, 59). Työttömyyden rakenteen muutoksessa kyse on ennen kaikkea siitä, että aikaisempaa suurempi osa on ongelmallisia toistuvais- ja pitkäaikaistyöttömiä. Näistä vaikeasti työllistyvistä toistuvaistyöttömien osuus on edelleenkin pitkäaikaistyöttömien osuutta suurempi.

Pitkäaikaistyöttömyyden kasvun seurauksena ansiosidonnaiselta työttömyyspäivärahalta työmarkkinatuen piiriin - ja samalla eläketurvan karttumisen piiristä - pudonneiden henkilöiden määrä lisääntyi lamavuosina nopeasti. Pitkäaikaistyöttömyyden hellittäessä hitaasti otetaan näiden henkilöiden määrä on vuoden 1994 huippuvuoden jälkeen kääntynyt selvään laskuun. Sen sijaan lisäpäivärahaoikeuden piirissä olevien ja tätä kautta eläkkeelle siirtyvien työttömien määrä on koko tarkastelujakson 1991-1997 kasvanut tasaisesti ja voimakkaasti: kun lisäpäivärahan piiris-

8 Vuoteen 1994 saakka työeläkelisää karttui ainoastaan ansiosidonnaisilta työttömyyspäiviltä. Vuoden 1994 alusta lukien työttömyyslisä muuttui työeläkelisäksi, jolloin se laajeni koskemaan myös eräitä koulutus- ja kuntoutusaikoja.



sä oli vuonna 1991 noin 1.300 henkilöä, vuonna 1994 määrä oli noin 17.600 ja vuonna 1997 jo noin 40.800 ikääntynyttä työtöntä (STM:n työttömyysturvayksikön tilastotaulukot 1991-1997). Työttömyysturvajärjestelmän kautta eläkkeelle siirtyvien määrä on siten ollut kasvussa.

Työvoimapolitiisilla tukitoimilla, erityisesti koulutuksella on todettu olevan vaikutusta työttömyyskierteen - ja samalla eläketurvan karttumattomuuden - katkaisussa (Aho 1996, Larmo 1996). Vaikkakin tutkimusten mukaan interventio on tehokkaampaa nuorten kuin ikääntyneiden työllistämässä, aktiiviset toimet ovat lähes ainoa keino pitkäaikaistyöttömien työllistämässä. Tältä kannalta ongelmallista on muun muassa se, että omavalintaiseen koulutukseen saatavat etuudet ovat tasoltaan yleensä työttömyysturvan tasoa matalampia (Kivistö ja Petäjäniemi 1997, 59-60). Vuonna 1997 käynnistyneessä koulutusvakuutuksessa kannustavuutta on pyritty lisäämään mitoittamalla koulutustuki työttömyysetuuksien tasoiseksi. Tavoitteena on murtaa pitkäaikaistyöttömyyden kehä parantamalla työmarkkinavalmiuksia uudelleen kouluttautumalla (Sosiaaliturvan suunta 1997-1998, 32).

Työeläkelisäjärjestelmän toimivuutta on edistänyt suomalaisen työvoiman korkea järjestäytymisaste. Palkansaajien järjestäytymisaste onkin tasaisesti kasvanut. 1970-luvun alusta lähtien trendi on voimistunut. Samoin 1990-luvulla järjestäytymisaste on noussut selvästi, ja merkittäväntä kasvu on ollut yksityisellä sektorilla: kun ennen lamaa vuonna 1989 kokonaisjärjestäytymisaste oli 86,7 prosenttia, vuonna 1994 se oli 96,5 prosenttia. Muutoksen suunta ja voimakkuus käyvät luvuista hyvin esiin, joskin edunvalvonnan piirissä olevien jäsenten järjestäytymisasteet ovat jonkin verran näitä lukuja pienempiä. (Sandqvist 1996, 41, 53). Epävarmuuden lisääntyminen työelämässä näyttää vahvistaneen kollektiivista sidettä ammattiyhdistysliikkeeseen erityisesti niissä ryhmissä, joissa side on perinteisesti ollut heikko kuten marginaalityövoimaan kuuluvilla (Jokivuori ym. 1996, Santamäki-Vuori ja Sauramo 1990, 30).

Joka tapauksessa järjestäytymisen kasvun myötä yhä useampi palkansaaja on työttömäksi joutuessaan oikeutettu saamaan ansiopäivärahaa ja siten myös työeläkelisää työttömyysajalta.



Edellä on tarkasteltu työmarkkinasiirtymiä työn ja työstä poissaolon välillä. Työurien haurastumiseen on osaltaan syynä epätyypillisten työnteon muotojen yleistyminen. Tendenssiä voimistaa se, että epätyypilliseen työhön, kuten osa- ja määräaikaistyöhön liittyy usein työttömyyttä. Työn, työttömyyden ja koulutuksen välinen vuorottelu työikäisellä väestöllä todennäköisesti lisääntyy.

Viime aikoina on käyty vilkasta keskustelua niin kutsuttujen pätkätöiden yleistymisestä. Pätkätöiden käsitettä ei ole tarkasti määritelty, mutta yleensä sillä tarkoitetaan lyhyttä, korkeintaan muutaman viikon mittaista työsuhdetta. Pätkätöitä on ollut keskustelun kohteena myös siitä syystä, että viime aikoina lyhytaikaisissa työsuhteissa toimivien sosiaaliturvaa on parannettu. Merkittävä muutos tuli voimaan vuoden 1998 alusta, jolloin kaikki työsuhteet niiden kestosta ja palkan määrästä riippumatta tulivat työeläketurvan piiriin. Ennen lainmuutosta alle kuukauden kestäneet työsuhteet samoin kuin TEL:n eli työntekijäin eläkelain palkkarajan alle jääneet työsuhteet eivät kuuluneet työeläkevakuutuksen piiriin. Nykyisin nämäkin työsuhteet on vakuutettava TaEL:n eli taiteilijoiden ja eräiden erityisryhmiin kuuluvien työntekijäin eläkelain piirissä. Kaikki työ kartuttaa siten eläketurvaa edellyttäen, että työnantajavelvoitteet hoidetaan.

Työnteon muotojen epätyypillistymistä osoittaa myös työsuhteiden rinnakkaisuuden ja limittäisyyden, niin sanotun silpputyön yleistyminen 1990-luvulla. Työtä tehdään samanaikaisesti usean eri työnantajan palveluksessa. Tämä näkyy aloitustyöpaikkojen työtuntimäärän vähenemisenä ja tulojen huononemisenä. Silpputyö on huonosti koulutettujen ja helposti korvattavien työntekijöiden työtä, usein opiskelijoiden ja nuorten naisten työtä (HS 10.4.1998). Tämä koskee yleisemminkin epätyypillisiä töitä, sillä määräaikais- ja osa-aikaistyö on tyypillisesti nuorten työtä ja jossain määrin enemmän naisten kuin miesten työtä (Santamäki-Vuori ja Sauramo 1990, Työmarkkinat 1995:2, 56). Samoin kaikkein lyhytkestoisimpia ja pienipalkkaisimpia töitä esiintyy yleisimmin työuran alkuvaiheessa ja useammin naisilla kuin miehillä (Laesvuori ja Tuominen 1996, 22). Kun ikääntyvillä on kasvava riski joutua pysyvästi pois työmarkkinoilta, nuoret työllistyvät usein erilaisiin marginaalisiin töihin.

Vuoden 1998 alusta epätyypillistä työtä tekevien eläketurva on siis ratkaisevasti parantunut. Epätyypilliseen työhön liittyvä eläkeproblematiikka onkin lainmuutoksen johdosta olennaisesti muuttunut. Ongelmana ei ole enää eläketurvan karttumattomuus, vaan lähinnä epätyypillisen työn

ominaispiirteet. Pätkä- ja silpputöiden yleistyessä työurat todennäköisesti haurastuvat, sillä katkokset työssäkäymisessä väistämättä lisääntyvät. Myös ansiokehitys näitä töitä pitkään tekeville hidastuu. Työn epätyypillistyminen voi siten heikentää eläketurvaa niin eläkekarttuman kuin eläkepalkankin pienenemisen vuoksi erityisesti silloin, kun lyhyet ja osa-aikaiset työsuhteet kasautuvat työuralla samoille henkilöille. Kyse on tällöin työvoiman polarisaatiokehityksestä.

Kaiken kaikkiaan työnteon epätyypillistymisen ongelmatiikkaa ei ole eläketurvan kannalta perusteellisesti selvitetty. Pätkättöiden yleistymistä on yleensä pidetty negatiivisena asiana. Kuitenkin määräaikaistöillä voi toisaalta olla myönteisiä, työuraa vakauttavia vaikutuksia. Muun muassa Pasi Holmin ja Juha Tuomalan (1998) tutkimuksen mukaan pätkätyöjaksot parantavat työttömien mahdollisuuksia työllistyä pysyvästi. Joka tapauksessa pätkättöillä on merkitystä työttömyyskierteen katkaisussa ja usein myös ansiosidonnaisen päivärahan - ja samalla eläketurvan karttumisen - piiriin (uudelleen) pääsemiseksi vaadittavan työssäoloehdon täyttymisessä.

Epätyypilliseen työllisyyteen luetaan myös pienyrittäjyys, jonka enustetaan lisääntyvän. Yhä enemmän siirrytään palkkatyöstä yrittäjiksi mm. freelancer-, konsultointi- ja vastaavien itsensä työllistämisen muotojen lisääntyessä ja myös siitä syystä, että erilaisia tehtäväkokonaisuuksia siirretään alihankkijoille pois yritysten omasta piiristä, työtä ulkoistetaan. Kun siirtymät palkkatyön ja yrittäjyyden välillä lisääntyvät, lisääntyvät myös työsuhteisen työn ja yrittäjyyden väliset rajanveto-ongelmat, ja samalla yrittäjien eläkelain ja työntekijöiden eläkelakien väliset soveltamisratkaisut (Arajärvi 1997, 29, Tuominen 1996, 51-54).

Palkkatyön muuttumista yrittäjyydeksi ja siihen mahdollisesti liittyviä pulmia eläketurvassa ei ole selvitetty. Ongelmallisen joukon muodostavat yritystoimintaa aloittavat ja yleensäkin pienimuotoista toimintaa harjoittavat. Näissä ryhmissä voi olla väliinputoajia. Ongelmia voi liittyä myös YEL- palkan määrittelyyn erityisesti yritystoiminnan alkuvaiheessa.

### *Ikääntyminen ja työuran haurastuminen*

Ikääntyvillä on kasvava riski joutua ennen aikaisesti pois työmarkkinoilta, ja riskin on todettu siirtyvän yhä nuorempiin ikäryhmiin (Tikkanen 1998, 79). Viime aikoina ongelmaan on kiinnitetty runsaasti huomiota paitsi puhtaasti taloudellisten näkökohtien vuoksi myös siitä syystä, että yli 45-

vuotiaiden osuus työvoimassa kasvaa lähivuosina voimakkaasti samalla, kun nuorten osuus supistuu. Kun suuret ikäluokat lähestyvät varhaiseläkeikää, työvoiman liikatarjonnan pelätään kääntyvän työvoimapulaksi. Muun muassa tästä syystä aktiivista työvoimapolitiikkaa suunnataan yhä enemmän ikääntyviin ja heidän työssä pysymistä edistävään toimintaansa.

Vuonna 1997 käynnistetyn kansallisen ikäohjelman vuosille 1998-2002 tavoitteena on ikääntyvien työllistymisen edellytysten parantaminen ja työkykyä ylläpitävän toiminnan edistäminen. Tavoitteena on lisätä aktiivivuosia työelämässä ja hidastaa eläkkeelle siirtymistä. Ohjelma perustuu nk. ikomi-komitean mietintöön (KOM 1996:14 ja liiteosa). Mietinnön selvitysosaa on koottu tutkimustietoa ikääntyvien (45-54-v.) ja ikääntyneiden (55-64-v.) työllisyyden kehityksestä, työmarkkina-asetemasta, työelämän asenteista ja interventioiden vaikutuksesta työllistymiseen.

Varhaista työelämästä pois siirtymistä onkin tutkittu verrattain paljon. Myös Eläketurvakeskuksessa on käynnissä kaksi ikääntyviin liittyvää tutkimushanketta. Työstä poistumista eli varhaista eläkkeelle siirtymistä käsittelevän projektin tavoitteena on kuvata varhaisen työstä poistumisen institutionalisoitumista sekä tarkastella eri poistumisreittejä ja niiden toimintaa. Tutkimus liittyy Eläketurvakeskuksen varhaiseläketutkimusten sarjaan, joka käynnistettiin 1990-luvun alussa (Gould ja Takala 1997). Tutkimus etenee kahdella taholla. Ensinnäkin selvitetään yleisesti poistumisreittien rakennetta ja toimintaa ja toiseksi selvitetään tarkemmin yhden varhaiseläkemuodon, osa-aikaeläkkeen käyttöä ja käyttäjiä. Kummaltakin osa-alueelta on viime vuosina jo julkaistu useita artikkeleita ja selvityksiä.

Toinen ikääntyviä koskeva tutkimushanke tarkastelee työssä pysymistä ja sitä, mitkä tekijät vaikuttavat ikääntyneiden työssäkäymisen jatkamiseen ja työssä jaksamiseen. Kiinnostuksen kohteena ovat työn ja psykososiaalisten voimavarojen väliset kytkennät. Tutkimus painottuu asenne- ja ilmapiiritekijöihin sekä yritysten taloudellisten tekijöiden merkitykseen ikääntyneiden työssä jatkamisessa. Tutkimus käsittää sekä työntekijöitä että yrityksiä koskevan osion (Forss ja Karisalmi 1996). Tutkimusta tehdään yhteistyössä eri tutkimuslaitosten kanssa.

Projektien tarkoituksena on tuottaa tietoa, joka auttaa ymmärtämään työmarkkinakäytäntöjä valottamalla yhtäältä yksilötason päätöksentekoprosessia ja toisaalta työmarkkinamekanismien toimintaa yleisesti. Tarkastelut kattavat siis koko työllisyysjärjestelmän toimeentuloturvajärjestelmät huomioon ottaen.

Ikääntyvien työmarkkinoilla toimimisen ongelmat kietoutuvat vyyhdiksi, jossa vaikuttavat samanaikaisesti työkyvyn jatkuva heikkeneminen,

työelämän vaatimusten kiristyminen ja ikääntyvien työllisyyden radikaali huononeminen. Työmarkkinoilla toimimista koskevia päätöksiä ohjataan lisäksi lainsäädännön muutoksilla ja toimeentuloturvaan liittyvillä (dis-) insentiiveillä. Esimerkiksi yksilöllisen varhaiseläkkeen ja osa-aikaeläkkeen ikärajojen muutoksilla vuonna 1994 tähdättiin työssä jatkamisen lisääntymisen. 1.7.1998 lukien osa-aikaeläkkeen ikäraja alennetaan edelleen 58 vuodesta 56 vuoteen tarkoituksena pitää työssä niitäkin, joilla vain osa työkyvystä on jäljellä. Lakimuutos on voimassa vuoden 2000 loppuun.

Näiden ja muiden toimeentuloturvajärjestelmien merkitys varhaisessa työstä pois siirtymisessä on ollut kiinnostuksen kohteena eläkejärjestelmää evaluoivissa tutkimuksissa. Sen sijaan työeläketurvaa koskevassa tutkimuksessa on vähälle huomiolle jäänyt interventioiden, koulutuksen ja kuntoutuksen merkitys ikääntyvien työllistymisessä ja työssä jatkamisessa. Eläketurvan ja työvoimapolitiittisten toimenpiteiden välisen suhteen problematisointi puuttuu lähes kokonaan. Kyse ei ole yksinomaan ikääntyvistä, vaan työvoimaan kuuluvista henkilöistä yleensäkin. Tutkimukset vahvistavat sen, että mitä varhempaan vaiheeseen aktiiviset toimenpiteet kohdistuvat, sitä tuloksellisempia työllisyysvaikutuksia toimenpiteillä on.

Sekä kuntoutus- että aikuiskoulutusjärjestelmää on muutettu olennaisesti 1990-luvulla. Muun muassa koulutusvakuutus, joka ensivaiheessa koskee pitkäaikaistyöttömiä, tuli voimaan vuoden 1997 puolella. Tarkoituksena on laajentaa vakuutus koskemaan tietyn edellytyksin myös työllistä työvoimaa (Sosiaaliturvan suunta 1997-1998, 32). Kuntoutuslainsäädäntö uudistettiin kokonaan vuonna 1991, ja vuonna 1996 voimaan tulleella lainmuutoksella määräaikainen työkyvyttömyyseläke muutettiin kuntoutustueksi, joka edellyttää hoito- tai kuntoutussuunnitelmaa. Tarkoituksena on ollut muuttaa eläkkeelle suuntautunut ajattelutapa kuntoutukseen ja työllistymiseen tähtääväksi.

Työeläkekuntoutuksen kokonaisvolyymi on viime vuosien kasvusta huolimatta edelleenkin pieni esimerkiksi Kansaneläkelaitoksen kuntoutukseen verrattuna (Saarnio 1988, Kansaneläkelaitoksen kuntoutustoiminta. Toteutumisen seuranta vuosina 1992-1997, 31). Eri tahojen järjestämä kuntoutus huomioon ottaen sen rooli väestön ammatillisen osaamisen ja työ- ja toimintakyvyn ylläpidossa ja kohenemisessä on merkittävä. Työvoiman ikärakenteen muutoksen myötä kuntoutuksen työvoimapolitiittinen merkitys todennäköisesti vielä kasvaa. Kuntoutuksen samoin kuin aikuis-koulutuksenkin osalta tarvitaan tilastotietoa syvällisempää analyysiä toimenpiteiden vaikuttavuudesta ja erityisesti taloudellisista näkökohdista niin yksilö- kuin makrotasollakin. Tieto ammatillisen kuntoutuksen tuloksellisuudesta on hajanaista (emt., 137). Jonkin verran on olemassa tilas-



toihin perustuvaa seurantatietoa myös työeläkekuntoutuksen vaikuttavuudesta (Saarnio 1998). Selvitysten mukaan taloudellinen arviointi on kuitenkin vähäistä.

Varhaisen työelämästä poistumisen tarkastelussa on merkitystä myös ei-lakisääteisillä järjestelyillä. Suomessa lakisääteistä turvaa täydentävän lisäturvan sekä yksityisten eläkevakuutusten rooli eläketurvan kokonaisuudessa on ollut toistaiseksi melko pieni. Yksilölliset eläkevakuutukset ovat kasvattaneet suosiotaan viime vuosina, ja todennäköistä onkin, että eläkkeelle jäädään enenevästi esimerkiksi yksityiseen vakuutukseen liittyvän alennetun eläkeiän perusteella. Tutkimustietoa lisäturvan ja yksityisten eläkevakuutusten volyymistä, sisällöstä ja esimerkiksi vaikutuksista lakisääteiseen turvaan ei juuri ole.

Kaiken kaikkiaan ikääntyvien työuran loppuvaihe on erilaisten, toisiinsa nähden ristiriitaistenkin muutospainoiden kohteena. Tähän liittyvää tutkimusta on tekeillä, joskin myös katvealueita esiintyy.

## 4. JATKOTUTKIMUKSEN TARPEET

Eläkejärjestelmien sosiaalipoliittiset ja taloudelliset haasteet liittyvät työmarkkinoiden tulevaan kehitykseen. Eläketurva on sidoksissa niin työmarkkinoiden rakenteellisiin ja laadullisiin muutoksiin kuin taloudelliseen kehitykseenkin. On ilmeistä, että työttömyys pysyy suurena, pitkäaikaisyöttömyys vähenee hitaasti, lyhytaikaiset työsuhteet yleistyvät ja erilainen joustavuus työmarkkinoilla lisääntyy. Yksilön elämänkaaren aktiivivaihe jäsentyy uudella tavalla, kun työn, työttömyyden ja koulutuksen vuorottelu yleistyy ja monenlainen työvalmiuksien ylläpitoon liittyvä aktiviteetti kasvaa. Myös siirtymät palkkatyön ja itsensä työllistämisen välillä lisääntyvät. Työmarkkinamuutokset synnyttävät tarvetta arvioida eläkeoikeuksien tilaa ja kehitystä paitsi taloudellisista näkökohdista myös yksilöiden elämäntilanteesta käsin.

Työeläkejärjestelmän tutkimus on sektoritutkimusta, tietyn hallinnonalan päätöksentekoa ja järjestelmien kehityksen seurantaan palvelevaa, tieteelliset kriteerit täyttävää tutkimusta. Parhaimmillaan sektoritutkimuksen avulla voidaan ennakoida tulevaa kehitystä ja näköpiirissä olevia ongelmia, ja yrittää löytää tutkimuksen keinoin vastauksia esiin nouseviin kysymyksiin. Sektoritutkimuksen ulkopuolisesta tutkimustarjonnasta - koskien muun muassa työmarkkinamuutoksia - puuttuu näkökulma muutosten eläketurvavaikutuksiin.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on toimia viitekehystenä projektin jatkokyöskentelyssä, empiirisen tutkimuksen suunnittelussa, toteutuksessa ja tulosten arvioinnissa. Tutkimus, joka käsittelee yhtäältä työyhteiskunnan muutoksia ja niiden yksilötason vaikutuksia sekä toisaalta eläketurvatu- tutkimuksen ja erityisesti työuratutkimuksen tilaa, tuo esiin monia eläketurvaan liittyviä tutkimushaasteita. Tavoitteena on ollut tutkimusaukkojen paljastaminen, ei niinkään eksaktien tutkimuskysymysten määrittely. Tutkimusteemoja on peilattu työmarkkinoiden muutoskehitykseen ja sosiaalipoliittikan suuntautumiseen.

Sosiaalipoliittisen kiinnostuksen arvioidaan suuntautuvan aikaisempaa enemmän elämänkaaren aktiivivaiheeseen yhtäältä työttömyysongelman laajuuden ja toisaalta markkinaehtoisuuden ennustetun jatkumisen vuoksi. Osaavan ja ammattitaitoisen työvoiman saatavuus on keskei-

siä menestystekijöitä globaalistuvassa taloudessa. Pohjoismaisissa yhteiskunnissa talouden ja työmarkkinoiden muutoksiin vastataan aktiivilla sosiaalipolitiikalla, koulutuksella ja erilaisilla työmarkkinavalmiuksia ylläpitävillä toimilla. Työvoimapolitiikan johtava periaate, työlinja tähtää Suomessa siihen, että sosiaaliturvavetoisesta elämästä irtaudutaan ja kiinnitytään työmarkkinoille sekä saadaan toimeentulo ansiotyöstä. Työlinjaa on noudatettu muun muassa kannustavuutta korostavissa toimeentuloturvaudistuksissa.

Aktivoiva sosiaalipolitiikka kiinnittyy siis ansiotyöhön ja siihen valmentaviin toimenpiteisiin (Julkunen 1998, 182-183). Poliitiikan seurauksena työn tekemisen muodot monipuolistuvat (työharjoittelu, tukityöllistäminen, hoivayrittäjäyys, starttirahayrittäjäyys ym.). Aktivoivan poliitiikan yhtenä tavoitteena on itsensä työllistämisen kynnyksen madaltaminen ja esteiden poistaminen erilaisen pienyrittäjyyden tieltä. Tämä merkitsee työmarkkinasiirtymien yleistymistä palkkatyön ja itsensä työllistämisen välillä. Lähtökohdat yritystoiminnan jatkumiselle voivat kuitenkin olla monessa tapauksessa heikot, joten siirtymät lisääntyvät molempiin suuntiin. *Itsensä työllistämisen ja yrittäjyyden alkuvaiheen ongelmia, jossa mahdollisesti on työttömyyttä taustalla, ei ole aikaisemmin tutkittu eläke- ja sosiaaliturvan kontekstissa.*

Aktivoiva sosiaalipolitiikka voi johtaa työnteon muotojen moninaistumiseen myös siitä syystä, että näkemykset aktiivisemmasta työllisyys- ja sosiaalipolitiikasta voivat merkitä erilaisten "aktivointitoimien" kytkemistä toimeentuloturvaan kuten Euroopan komissio on esittänyt. Tämä hämärtää työmarkkinoilla ansiotyöksi määritellyn toiminnan ja muun vastikkeellisen toiminnan eroa. Samansuuntaista kehitystä ennustaa kansalaisaktiiviteetin lisääntyminen, ns. kolmannen sektorin laajeneminen. Näköpiirissä ei ole akuutteja ongelmia, sillä toistaiseksi kyse on enemmänkin odotuksista kuin uusien työnteon muotojen voimakkaasta ja nopeasta laajenemisesta. Joka tapauksessa nämä luovat paineita ansiotyön käsitteen uudelleen tulkinnalle sekä ansiotyön ja muun toiminnan väliselle rajanvedolle työhön pohjaavissa sosiaaliturvajärjestelmissä.

Intensiivinen palkkatyöhön osallistumisen malli ns. normaalityöura, (koko työiän kestävä jatkuva kokopäivätyö) on muuttumassa joustavaksi, työmarkkinaliikkuvuutta edellyttäväksi työssäkäymisen malliksi. Muutoksen suunta näyttää ilmeiseltä, vaikka tarkkaan ei tiedetä sitä, kuinka voimakkaasta tai vallitsevasta tendenssistä loppujen lopuksi on kysymys. Normaalityöuran ja ns. kolmivaiheisen elämäkulun (työelämään valmentava vaihe, intensiivinen työssäolovaihe, eläkevaihe) muuttumista on tarkasteltava yksilön elämänkaaren kontekstissa. Tämä on viitekehys myös



työuramuutosten eläketurvavaikutusten tutkimisessa. *Ei kuitenkaan tiedetä sitä, kohdistuuko muutos pitkällä ajanjaksolla valikoivasti osaan työvoimaa. Vai onko esimerkiksi niin, että työmarkkinaliikkuvuutta - työmarkkina-aseman vaihtuvuutta ja epävakautta - esiintyy työvoimassa laajasti, mutta lähinnä vain työuran alku- ja loppupäässä.* Jälkimmäistä tulkintaa puoltavia seikkoja on edellä tuotu esiin. Melko yleinen näkemys on kuitenkin se, että 1990-luvun työmarkkinakehitys on voimistanut polarisaatiota: työvoiman yhä selvempää ja pysyvämpää jakautumista ydin- ja marginaalityövoimaan.

Normaalityöuraa pidetään yleensä tavoiteltavana tilana ja mittapuuna, johon muutoksia peilataan. Näkemystä ei ole problematisoitu eläketurvaa koskevassa tutkimuksessa. Normaalityöurasta poikkeava ura ei välttämättä johda matalaan eläketasoon, vaan voi antaa monessa tapauksessa kohtuullisen eläkkeen. Epävakaa, työttömyyttä sisältävä työura voi joissakin tapauksissa antaa lähes täyden eläkeoikeuden (henkilö on ollut koko ajan joko työssä tai työeläkelisään oikeuttavan ansiosidonnaisen työttömyysturvan piirissä). Normaalityöura voi taas johtaa vaatimattomaan eläkkeeseen palkan pienuuden vuoksi. Merkitystä on siis palkkatasolla ja sen kehityksellä, työvuosien määrällä sekä työuran aukottomuudella. Tämä tarkoittaa työeläkejärjestelmässä sitä, että henkilö on ollut työuransa aikana tiiviisti joko ansiotyössä tai työeläkelisää kartuttavien etuuksien piirissä. *Työmarkkinamuutosten eläketurvavaikutuksia koskevissa analyyseissä eläkkeeseen vaikuttavia eri komponentteja on tarkasteltava kokonaisuutena.*

Työurien haurastumiskehityksessä on kiinnitettävä huomiota muutosten taustalla vaikuttaviin tekijöihin ja niiden merkitykseen valinta- ja valikoitumisprosesseissa. Yksilöiden työmarkkina-asemien pysyvyyttä- ja vaihtuvuutta koskevissa analyyseissä on tärkeää selvittää, *mikä merkitys työmarkkina-asemien siirtymissä on henkilöön liittyvillä ja työmarkkinoiden rakenteisiin liittyvillä tekijöillä.* Työuratutkimuksissa näkökulma on ollut selkeästi haurastumiskehityksessä, ja *liian vähälle huomiolle on jäänyt työuraa vahvistavien ja eheyttävien tekijöiden tarkastelu, kuten työuran aikaisen ammatillisen koulutuksen merkitys eläketurvan kannalta.* Opiskelusta on tullut enenevässä määrin osa työikäisen väestön elämänkulkua. Aktiivoin, työllistymistä edistävän politiikan seurauksena myös työvoimapolitiittiset toimenpiteet yksilöiden työurilla lisääntyvät. Koulutuksen, kuntoutuksen ja muiden toimenpiteiden eläketurvavaikutuksia ei ole tutkittu toistaiseksi ollenkaan.

Normaalityöuran haurastumisen seurauksena aktiivisten työvuosien määrän arvioidaan vähenevän, kun koulutuksen pitenemisen vuoksi työ-



elämään tullaan entistä myöhemmin ja eläkkeelle siirrytään yhä aikaisemmin. Muutoksella on vaikutusta yksilötasolla eläketurvaan ja järjestelmän tasolla rahoitukseen, kun aktiivivaihe lyhenee ja eläkeikä eliniän kasvun myötä pitenee. Riittäviä todisteita keskimääräisen työssäoloajan lyhenemisestä ei toistaiseksi ole. Joka tapauksessa työeläkejärjestelmän ongelmana on varhaisen työn jättämisen ja eläkkeelle siirtymisen pyrkimys. Järjestelmän vakauden säilymiseksi on tärkeää saada muutos nykyisiin eläkkeelle siirtymisen käytäntöihin. Tähän liittyvää tutkimusta tehdään intensiivisesti niin Eläketurvakeskuksessa kuin muillakin tahoilla.

Työmarkkinoilla toimimisen aktiivivuosien ja myös eläketurvaa kartuttavaan aikaan vaikuttaa se, missä iässä työmarkkinoille hakeudutaan ja erityisesti, missä vaiheessa työelämään kiinnitytään pysyvästi. *Työuran alkuvaihetta, sen kohorteittaista muuttumista ja työelämään siirtymisessä esiintyviä ongelmia ei ole tutkittu eläketurvan kannalta.* Nuorten työmarkkinoille sijoittuminen ei suju ongelmitta. Nuorisotyöttömyys on Suomessa korkea, ja nuorten työttömyyskokemuksilla on todettu olevan haitallisia vaikutuksia myöhempään työhönsä, todennäköisesti myös eläketurvaan. Työmarkkinoille tulovaiheen muutoksiin ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota.

Työmarkkinasiirtymien tutkimiseen liittyy monia ongelmia. *Yhtenä työuratutkimuksen vaikeutena on selkeän käsitteellisen kehikon puuttuminen.* Vakiintunutta käytäntöä esimerkiksi käsitteistä vaihtuva ja epävakaa työmarkkina-asema ei ole muodostunut. Työuratutkimusta on tehty Suomessa suhteellisen vähän aikaa, mikä voi olla syynä tähän.

Työurien muutosten ja niiden eläketurvavaikutusten tutkimiseen tarvitaan yhtenäistä käsitteistöä ja empiirisen tutkimuksen toteuttamiseen monipuolista paneeliaineistoa.

# KIRJALLISUUS

**Aho S.** (1988) Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja "työyhteiskunnan kriisistä". Tutkijaliitto, Jyväskylä.

**Aho S.** (1992) Suomalaisten työajan kehitys ja vapaa-aika. Teoksessa Riihinen, O. (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Juva, 395-411.

**Aho S. ja Koski P.** (1995) Yrittäjyyden rakennemuutos ja kasvualat. Työpoliittinen tutkimus Nro 106, Työministeriö. Helsinki.

**Aho S., Nätti J. ja Suikkanen A.** (1996) Työvoimakoulutuksen ja tukityöllistämisen vaikuttavuus 1988-1992. Työpoliittinen tutkimus 144. Työministeriö, Helsinki.

**Alasuutari P.** (1996) Toinen tasavalta. Suomi 1946-1994. Vastapaino, Jyväskylä.

**Alestalo M.** (1991) Julkisen sektorin laajentuminen. Teoksessa Sosiaalipolitiikka 1991. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu. Vammala.

**Ali-Yrkkö J. ja Ylä-Anttila P.** (1997) Yritykset kansainvälistyvät - katoavatko työpaikat? ETLA elinkeinoelämän tutkimuslaitos. Sarja B 130 Series. Helsinki.

**Allardt E.** (1994) Makrosociala förändringar och politik i dagens Europa. Sociologia 31 (1), 1-10.

**Arajärvi P.** (1997) Selkeämpään toimeentuloon. Selvitysmiesmuistio toimeentuloturvalainsäädännön selkeyttämisestä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 1997:20.

**Atkinson J.** (1987) Flexibility or fragmentation? The United Kingdom labour market in the eighties. Labour and Society, 12 (1), 87-105.

**Baker, M. ja Elias P.** (1991) Youth unemployment and work histories. Teoksessa Dex S. (toim.) Life and Work History Analyses: Qualitative and Quantitative Developments. Sociological Review Monograph 37. London.

**Beck U.** (1992) Risk Society. Towards a New Modernity. Sage. London.

**Beck U.** (1996) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck U., Giddens A. ja Lash S. Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino, Jyväskylä

**Bell D.** (1976) The Cultural Contradictions of Capitalism. New York.

**Delsen L.** (1991) Atypical Employment Relations and Government Policy in Europe. Labour 5 (3), 123-149.

**Dex S.** (1991) Life and work history analyses. Introduction. Teoksessa Dex S. (toim.) Life and Work History Analyses: Qualitative and Quantitative Developments. Sociological Review Monograph 37. London.

**Elias P. ja Blanchflower D.** (1989) The Occupation, Earnings and Work Histories of Young Adults: Who Gets the Good Jobs? Department of Employment Research Paper 68. London: HMSO.

Employment in Europe 1993. Commission of the European Countries, COM(93) 314. Luxembourg.1993.

Employment in Europe 1996. European Commission, COM(96) 485. Luxembourg 1996.

Employment in Europe 1997. European Commission. COM(97) 479. Luxembourg 1997.

Employment Observatory Trends, No. 29, Winter 1997. Employment & social affairs. European Commission. Berlin.

**Eräsaari R. ja Rahkonen K.** (toim.) (1995) Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta. Tampere.

**Esping-Andersen G.** (1990) The Tree Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge.

**Esping-Andersen G.** (1996) After the Golden Age? Welfare Dilemmas in a Global Economy. Teoksessa Esping-Andersen G. (toim.) Welfare States in Transition. Sage Publications.

**Esping-Andersen G.** (1996a) Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy. Teoksessa Esping-Andersen G. (toim.) Welfare States in Transition. Sage Publications.

ETLA. Suhdanne 1/1997 (tiivistelmä).

**Ezzy D.** (1993) Unemployment and mental health: a critical review. Soc. Sci. Med, 1993:37, 41-52.

**Forss S.** ja **Karisalmi S.** (1996) Työssäpysymisprojekti. Tutkimus ikääntyvien työsuhteessa olevien työssäpysymisen problematiikasta. Eläketurvakeskuksen monisteita 13.

Globaalistuminen ja Suomi (1998). Eva-raportti.

**Gould R.** (1980) Työkyvyttömät 1970-luvulla. Osaraportti II. Koulutus ja ammattitausta. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1980:2. Helsinki.

**Gould R.** (1995) Eläkeläistyminen varhaisen työstä poistumisen reittinä - Suomen malli eurooppalaisessa vertailussa. Teoksessa Lundqvist B., Salminen K., Tuominen E. ja Vanamo J. (toim.) Hyvinvointivaltio, eläketurva ja kansainvälistymisen haasteet. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1995:2. Helsinki.

**Gould R.** (1996) Työttömyys ja varhainen eläkkeelle siirtyminen. Gerontologia 10(3), 140-148.

**Gould R., Takala M. ja Lundqvist B.** (1991) Työ vai eläke. Yksilöllisellä varhaiseläkkeellä olevien ja työssä käyvien vertailu. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:1. Jyväskylä.

**Gould R. ja Takala M.** (1997) Eläketurvakeskuksen varhaiseläketutkimus. Selvitys tutkimuksen nykyisestä vaiheesta. Eläketurvakeskuksen monisteita 21.



**Guillemard A.-M. ja van Gunsteren H.** (1991) Pathways and their prospects: A comparative interpretation of the meaning of early exit. Teoksessa Kohli M., Rein M., Guillemard A.-M. ja van Gunsteren H. (toim.) Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Cambridge University Press.

**Haavio-Mannila E. ja Kari K.** (1979) Demographic Background of Changes in the Life Patterns of Families in the Nordic Countries. International Social Science Council European Co-ordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences (Vienna Centre), Family Project, General Meeting, Warsaw, December 3-6.

**Hammer T.** (1996) Consequences of unemployment in the transition from youth to adulthood in a life course perspective. Youth & Society, Vol. 27, No. 4, June, 450-468.

**Hardes H.-D. ja Mall J.** (1993) The work prospects of older employees: An international comparison. International Social Security Review, Vol. 46, 4/93, 3-23.

**Hautamäki A.** (toim.) (1996) Suomi teollisen tietoyhteiskunnan murroksessa. Tietoyhteiskunnan sosiaaliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset. Sitran julkaisusarja 154. Helsinki.

**Haveman R.** (1997) The Welfare State and Full Employment. Fourth International Research Seminar on Issues in Social Security, 14-17 June 1997, Sigtuna, Sweden. Foundation for International Studies on Social Security (FISS).

**Hellsten K.** (1993) Vaivaishoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmien muotoutuminen Suomessa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 2/1993. Helsinki.

**Helne T. ja Karisto A.** (1992) Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa Riihinen O. (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulma suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Juva.

Helsingin Sanomat 14.7.1997: Työpakko ajaa Tanskan työttömät töihin.

Helsingin Sanomat 16.7.1997: Tanska pakottaa työhön, muttei palkkajous-toihin.

Helsingin Sanomat 18.10.1997: EU-komissaari teilasi työajan lyhentämi-sen.

Helsingin Sanomat 5.4.1998: Eläkepako vai eläkepakko?

Helsingin Sanomat 10.4.1998: Huonosti palkattua silpputyötä tekevien määrä kasvaa edelleen. Tutkijat: Suomeen syntymässä paljon työtä teke-vien köyhälistö.

**Holm P. ja Kyyrä T.** (1997) Tulojen vaikutus työmarkkinasiirtymiin. VATT-tutkimuksia No 40. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki.

**Holm P. ja Tuomala J.** (1998) Työllistyneiden työsuhteiden kesto ja työvoimapolitiikka. Keskustelualoitteita, 163. Valtion taloudellinen tutki-muskeskus. Helsinki.

**Huhtanen P.** (1996) Asenteet ikääntyviin. Komiteanmietinnössä 1996:14: Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten pa-rantamista selvittäneen komitean mietintö. Liiteosa.

**Hyrkkänen R.** (1992) Palkaton kotityö leskien työurassa ja eläketurvas-sa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1992:3. Helsinki.

**Hytti H.** (1994) Eläkeaika ja aktiiviaika - miten niitä pitäisi mitata? Hy-vinvointikatsaus 3/94, 32-37.

**Hytti H.** (1995) Eläke- ja aktiiviajan muutokset 1970-2020. Hyvinvointi-katsaus 1/95, 41-45.

**Hytti H.** (1998) Varhainen eläkkeelle siirtyminen - Suomen malli. Kansan-eläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 32. Helsinki.

**Jacobs K., Kohli M. ja Rein M.** (1991) The evolution of early exit: A comparative analysis of labor force participation patterns. Teoksessa Kohli M., Rein M., Guillemard A.-M. ja van Gunsteren H. (toim.) Time for retire-ment. Comparative studies of early exit from the labor force. New York.

**Jallinoja R.** (1995) Sosiologiaa postmodernisuudesta: Zygmunt Bauman. Teoksessa Rahkonen K. (toim.) Sosiologisen teorian uusimmat virtauukset. Tampere.

**Jehoel-Gijsbers G. ja Groot W.** (1989) Unemployed youth: a lost generation? Work, Employment & Society, Vol. 3, No. 4 December, 491-508.

**Johnson M. ja Myrskylä P.** (1996) Työttömäksi - takaisin töihin. Työpoliittinen tutkimus Nro 155. Työministeriö. Helsinki.

**Jokivuori P., Kevätsalo K. ja Ilmonen K.** (1996) Ay-jäsenen monet kasvot. Tutkimus SAK:n, STTK:n ja AKAVAN jäsenistä. Jyväskylän yliopiston sosiologian julkaisuja 60, Jyväskylän yliopisto.

**Julkunen R.** (1987) Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisatiomuotojen synty ja yleistyminen. Vastapaino, Tampere.

**Julkunen R.** (1997) Työyhteiskunnan tulevaisuus - tosiasiat, projektit ja optiot. Teoksessa Kuusi esseetä työn ja työyhteiskunnan tulevaisuudesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/5.

**Julkunen R.** (1997a) Työeläkepäivien 18.11. 1997 esitelmän Sosiaaliturva palkkatyön murroksessa tiivistelmä. Moniste.

**Julkunen R.** (1998) Aktivoivan sosiaalipolitiikan hämmennykset. Yhteiskuntapolitiikka 63(1998):2, 180-189.

**Julkunen R. ja Nätti J.** (1994) Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon. Vastapaino, Tampere.

**Julkunen R. ja Nätti J.** (1995) Muuttuvat työajat ja työsuhteet. Työministeriön työaikamuotojen tutkimus- ja kehittämisprojektin I vaihe. Työpoliittinen tutkimus Nro 104. Työministeriö, Helsinki.

**Julkunen R. ja Nätti J.** (1997) Työn jakaminen. moraalit, talous, politiikka. Vastapaino, Tampere.

**Kannisto J.** (1989) Työeläkettä kartuttaneiden työssäoloaika yksityisellä sektorilla sekä heidän osuutensa työikäisestä väestöstä. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1989:1. Helsinki.

**Kannisto J.** (1991) Yksilölliselle varhaiseläkkeelle siirtyneiden työhistoria. TEL:n piiristä yksilölliselle varhaiseläkkeelle 1986-1988 siirtyneiden työhistoria yksityisellä sektorilla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:3. Helsinki.

**Kannisto J.** (1993) Yksityisen sektorin työurat ja eläkeprosentit vuonna 1990. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1993:3. Helsinki.

Kansaneläkelaitoksen kuntoutustoiminta. Toteutumisen seuranta vuosina 1992-1997. Kansaneläkelaitos. Helsinki 1998.

Kansaneläkelaitoksen väestöennuste 1993-2050 (1994). Kansaneläkelaitos, Aktuaari- ja tilastolinja, Helsinki.

**Kauppinen T.** (1992) Suomen työmarkkinamallin muutos. Työpoliittinen yhdistys r.y:n julkaisu 1. Helsinki.

**Kasvio, A.** (1989) Työelämän kehitysnäkymät 1990-luvulla. Työeläkepäivä 30.11.1989. Eläketurvakeskus.

**Kasvio, A.** (1994) Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Gaudeamus, Jyväskylä.

**Kiander J., Pekkarinen J. ja Santamäki-Vuori T.** (1997) Työllisyys tulevaisuuden haasteena. Teoksessa Suomen tulevaisuus - taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko Eduskunnalle, Osa II. Oheisjulkaisu 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6.

**Kivistö K. ja Petäjaniemi T.** (1997) Selvitys työttömän omaehtoisen koulutuksen tuesta ja aikuiskoulutustuesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/1.

**Kohli M.** (1985) Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Jg. 37, 1985, 1-29.



**Kohli M. ja Rein M.** (1991) The Changing Balance of Work and Retirement. Teoksessa Kohli M. ym. (toim.) Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Cambridge University Press.

**Koistinen P.** (1997) Työttömyysturvan uudistamisen tarve ja lähtökohdat. Työpoliittinen Aikakauskirja 1-2/1997, 51-67.

KOM 1996:14. Komiteanmietintö 1996:14. Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö. Työministeriö, Helsinki. Lisäksi erillinen liiteosa.

KOM (96) 389 lopull. perusteella laadittu asiakirja. Elämä ja työ tietoyhteiskunnassa: ihmisläheisyys etusijalle. Vihreä kirja. Euroopan unionin tiedote, Täydennysosa 3/96. Euroopan komissio.

**Kuhle S.** (1995) Basic historical trends in European social security. EISS Yearbook 1994. The Nordic model of social security in a European perspective. Leuven, Belgia.

**Laesvuori A. ja Lundqvist B.** (1983) Palkansaajan ansiokehitys. TEL-LEL-työntekijöiden ansiokehitys vuosina 1964-1979. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1983:2. Helsinki.

**Laesvuori A. ja Lundqvist B.** (1989) TEL-LEL-työntekijöiden ansiokehitys 1964-1984. Eläketurvakeskuksen katsaus 29.11.1989.

**Laesvuori A. ja Tuominen E.** (1996) Työeläkevakuutuksen ulkopuolelle jäävä palkkatyö. Tutkimus TEL:n ja julkisen sektorin eläkelakien ulkopuolelle jäävien työsuhteiden yleisyydestä ja palkkojen määrästä. Eläketurvakeskuksen raportteja N:o 4. Helsinki.

**Larmo S.** (1996) Työvoimapolitiittinen aikuiskoulutus ja ikääntyvät. Teoksessa: Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö. Komiteanmietintö 1996:14. Liiteosa. Helsinki.

**Laurila H.** (1996) Elinkaariajattelu sosiaaliturvan viitekehyksenä. Teoksessa Niemelä H., Saari J. ja Salminen K. (toim.) Sosiaalipolitiikan teoreettisia lähtökohtia. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1996:2. Helsinki.

**Lehtonen H.** (1983) Työvoiman käytön ja uusintamisen muodot. Vastapaino, Jyväskylä.

**Lindbeck A.** (1995) The end of the middle way? The large welfare states of Europe. AEA Papers and Proceedings, May 1995, 9-15.

**Loutfi M. F.** (1991) Self-employment patterns and policy issues in Europe. International Labour Review, Vol. 130, No. 1, 1-19.

**Lynch L. M.** (1985) State dependency in youth unemployment. A lost generation? Journal of Econometrics 28, 71-84.

**Lynch L. M.** (1989) The youth labor market in the eighties: determinants of re-employment probabilities for young men and women. The Review of Economics and Statistics 71(1), 37-45.

**Mannermaa M.** (1997) Suomi, kestävä kehityksen tietoyhteiskunta, tulevaisuus. Teoksessa Suomen tulevaisuus - taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa II. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6.

**Markides K. S.** (1993) Trends in the Health of the Elderly in Western Societies. Teoksessa Atkinson A. B., Rein M. (toim.) Age, Work and Social Security. Suffolk UK.

**Modell J., Furstenberg Jr. F. F. ja Hershberg T.** (1978) Sozialer Wandel und Übergänge ins Erwachsenenalter in historischer Perspektive. Teoksessa Kohli M. (toim.) Soziologie des Lebenslaufs. Darmstadt und Neuwied.

Muutosrohkeutta vai siviilipuolustusta? Raportti työelämän murroksesta. (1997) Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA).

**Møller I. H.** (1995) Some Empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market Marginalisation. Teoksessa Mortensen N. (toim.) Social Integration and Marginalisation. Samfundslitteratur, Frederiksberg.

**Nieminen A.** (1994) Eurooppalaiseen yhteiskuntaan. Työmarkkinoiden integraatio. Lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, Sociologia, huhtikuu.

**Nummenmaa A.-R.** (1996) Koulutus, sukupuoli ja elämäntilanne. Työpoliittinen tutkimus Nro 149. Työministeriö. Helsinki.

**Nummenmaa A.-R., Puhakka H. ja Ruponen R.** (1997) Elämän kulku ja sosiaalinen muutos. Työpoliittinen Aikakauskirja 1-2, 35-44.

**Nurmela S., Pehkonen J. ja Sänkiäho R.** (1997) Viiltoja suomalaiseseen yhteiskuntaan. Katsaus suomalaisten asenteiden ja arvojen kehitykseen. Teoksessa Suomen tulevaisuus - taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa II. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6, 159-275.

**Nyysölä K.** (1994) Nuoret ja työmarkkinoiden joustavuus. Turun yliopisto. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportteja 20. Turku.

**Nyysölä K.** (1997) Mitä tapahtui kadotetulle sukupolvelle. Työpoliittinen aikakauskirja 1-2, 3-14.

**Nätti J.** (1993) Määräaikainen työllisyys Suomessa. Jyväskylän yliopiston työelämän tutkimusyksikön julkaisuja 9. Jyväskylä.

**Nätti J.** (1996) Eriytyvät ja riskiytyvät työmarkkinat. Teoksessa Matthies A.-L., Kotakari U. ja Nylynd M. (toim.) Välittävät verkostot. Vastapaino, Tampere.

**OECD** Employment Outlook 1995 ja 1996. July. Paris.

**Parjanne M.-L.** (1997) Työmarkkinat murroksessa. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 135 Series. Helsinki.

**Pehkonen J.** (1997) Työttömyys ja EMU. Valtioneuvoston kanslia. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/10.

**Pohjanheimo E.** (1997) Arvojen muutos, työ ja sosiaalinen tausta. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 1/1997. Helsinki.

**Pohjola, A.** (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämäntilanne toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto, Rovaniemi.

**Puohiniemi M.** (1993) Suomalaisten arvot ja tulevaisuus. Analyysi väestön ja vaikuttajien näkemyksistä. Liite 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/5. Tilastokeskus. Tutkimuksia 202.

**Rahkonen K.** (1990) Jälkiteolliset utopiat. Teoksessa Riihinen O. (toim.) Suomi 2017. Jyväskylä.

**Rahkonen K.** (1992) Sosiaalipolitiikan utopiat ja anti-utopiat. Teoksessa Riihinen O. (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Juva.

**Rahkonen K.** (1996) Utopiat ja anti-utopiat. Kirjoituksia vuosituhannen päätyessä. Gaudeamus, 2000-luvun kirjasto. Tampere.

**Rajavaara M. ja Viitanen M.** (1997) Pitkästä päivätyöstä pitkäaikaisyöttömäksi: rekisterikartoitus. Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seurantatutkimuksen osaraportti 1. Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 20. Helsinki.

**Rantala O.** (1997) Talouden pitkän ajan kasvumahdollisuudet ja riskit. Teoksessa Suomen tulevaisuus - taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko Eduskunnalle, Osa II. Oheisjulkaisu 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6.

**Reich R.** (1995) Rajaton maailma. Yritysten ja kansallisvaltioiden uudet pelisäännöt. SITRA 147. Forssa.

**Rifkin J.** (1995) The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. New York.

**Riihinen O.** (1998) Teknologinen kehitys, työllisyys vai sosiaalinen eriytyminen. Kansaneläkelaitos, sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 24.

**Roos J. P.** (1987) Suomalainen elämä. Hämeenlinna.

**Räisänen H.** (1996) Työvoimakoulutuksen talous ja vaikuttavuus. Työvoimakoulutuksen makrotasoinen vaikuttavuustutkimuksen loppuraportti. Työpoliittinen tutkimus Nro 135. Työministeriö, Helsinki.



**Saarnio L.** (1988) Mitä tilastot kertovat työeläkekuntoutuksesta? Kuntoutus 1/1988, 3-6.

**Salminen K.** (1993) Pension Schemes in the Making. A Comparative Study of the Scandinavian Countries. The Central Pension Security Institute. Studies 1993:2.

**Sandqvist L.** (1996) Palkansaajien järjestäytyminen Suomessa 1994. Työpoliittinen tutkimus Nro 138. Työministeriö, Helsinki.

**Santamäki-Vuori T.** (1990), Työttömyyden muuttuva kuva. Teoksessa Lilja R., Santamäki-Vuori T. ja Standing G. Työttömyys ja työmarkkinoiden joustavuus Suomessa. Työpoliittinen tutkimus Nro 6. Työministeriö, Helsinki.

**Santamäki-Vuori T.** (1995) Työmarkkinoilla toimiminen - suomalainen malli muutoksessa? Teoksessa Lundqvist B., Salminen K., Tuominen E. ja Vanamo J. (toim.) Hyvinvointivaltio, eläketurva ja kansainvälistymisen haasteet. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1995:2. Helsinki

**Santamäki-Vuori T.** (1996) Pitkäaikaistyöttömien työmarkkinakokemukset lamavuosina 1993-1994. Työpoliittinen tutkimus Nro 131. Työministeriö, Helsinki.

**Santamäki-Vuori T. ja Sauramo P.** (1990) Epätyypilliset työsuhteet ja työuran vakaus Suomessa. Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 32. Helsinki.

**Santamäki-Vuori T. ja Sauramo P.** (1992) Nuoret työmarkkinoilla. Työväen taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 43. Helsinki.

**Santamäki-Vuori T. ja Sauramo P.** (1995) Nuorten työttömyys Suomessa vuosina 1993-94. 15-24-vuotiaat työttömät työnhakijat 1988-1994. Työpoliittinen tutkimus Nro 107. Työministeriö, Helsinki.

**Silver H.** (1994) Social exclusion and social solidarity. Three paradigms. International labour Review, Vol. 133, 1994/5-6, 531-578.

**Skog H. ja Räisänen H.** (1997) Toimivampiin työmarkkinoihin. Selvitysmiesten raportti työvoimapolitiittisen järjestelmän uudistamiseksi. Työministeriö, Helsinki.

Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1998:5. Syrjäytymisen estäminen. Hallinnonalan toimenpidekokonaisuus. Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaaliturvan suunta Suomessa 1997 - 1998. (1997) Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1997:26. Helsinki.

**Stenlund H.** (toim.) (1997) Työn tulevaisuus. Työskenariohankkeen loppuraportti. Työhallinnon julkaisu 185. Euroopan sosiaalirahasto ja työministeriö. Helsinki.

**Suikkanen A.** (1996) Palkkatyön murros ja uudenlainen elämäntyyli. Kuntoutus 1/1996,19-31.

**Suikkanen A. ja Kangas O.** (1997) Ikääntyvien elämäntyyli ja eläkkeelle siirtymisen prosessi. Julkaisematon käsikirjoitus. Moniste.

**Suikkanen A., Kauppinen P. ja Viinamäki L.** (1996) Suomalaisten hyvinvointimuutokset ja selviytymisen ja syrjäytymisen pelinä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 12. Helsinki.

Suomen kehityskulkuja - tilastollisia kuvauksia Suomesta. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, Osa II, Oheisjulkaisu 3. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/7. Helsinki.

**Taylor-Gooby P.** (1997) In Defence of Second-best Theory: State, Class and Capital in Social Policy. *Journal of Social Policy*, 26, 2, 171-192.

**Therborn G.** (1995) *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945-2000.* Wiltshire.

**Tikkanen T.** (1998) *Learning and Education of Older Workers. Lifelong Learning at the Margin.* University of Jyväskylä. Jyväskylä.

**Tuohinen R.** (1990) Työlle viileä sukupolvi? Nuorten työlle antamista merkityksistä, niiden tutkimisesta ja tulkinnasta. Työpoliittinen tutkimus 1. Työministeriö. Helsinki.

**Tuominen E.** (1996) Epätyypillinen työ ja työeläkevakuutus. Epätyypillinen työ viimeaikaisten tutkimusten ja eläketurvan karttumista koskevien säännösten valossa. Eläketurvakeskuksen raportteja N:o 3. Helsinki.

**Tuominen E.** (1996a) Epätyypillinen työ - yksilön vai järjestelmän ongelma? Hyvinvointikatsaus 3/1996: 7-11.

**Tuominen E.** (1997) Ikääntyvät työttömät ja eläketurva. Vertaileva selvitys palkansaajaväestöön kuuluvien 45-59-vuotiaiden työttömien ja työllisten työurista ja eläketurvan kartumisesta. Eläketurvakeskuksen raportteja N:o 5. Helsinki.

**Tuominen E. ja Hyrkkänen R.** (1998) Palkattomat jaksot työsuhteen kestäessä. Selvitys olemassa olevasta tilasto- ja tutkimustiedosta. Eläketurvakeskuksen muistio 6.3.1998.

Työmarkkinat 1995:2. Työelämän muutoksia laman aikana. Työvoiman vuosihaastattelu, syyskuu 1993. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 1995:12. Työvoiman liikkuvuus ja työelämän joustot. Työvoiman vuosihaastattelu, syyskuu 1993. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 1997:16. Työvoimatilasto 1996, Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1980-1996. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

Työmarkkinat 1997:18. Työvoimatilasto 1997, marraskuu. Tilastokeskus, SVT. Helsinki 17.12.

Työmarkkinat 1998:5. Työvoimatilasto 1997, vuosikatsaus. Ennakkotietoja. Tilastokeskus, SVT. Helsinki 24.3.1998.

Työmarkkinat 1998:7. Työvoimatilasto 1998, huhtikuu. Tilastokeskus, SVT. Helsinki 22.5.1998.

Työpoliittinen Aikakauskirja 3/1997, 40 vsk. Kuviot ja taulukot. Työministeriö, Helsinki 1997.

Työttömyysaikatyöryhmän loppumuistio 30.3.1995. Eläketurvakeskus. Moniste.

Työvoima 2017 (1998). Paranevaan työllisyyteen ja hyvinvointiin uuden vuosisadan alkaessa. Väliraportti. Työpoliittinen tutkimus Nro 184. Työministeriö, Helsinki.

Työvoimatutkimus 1997, marraskuu, joulukuu. Tilastokeskus.

**Uhmavaara H.** ja **Kairanen M.** (1997) Työsopimuslaki ja toimintaympäristön muutokset. Teoksessa Kröger T. ja Tiitinen K.-P. (toim.) Työsopimuslaki, sen toimintaympäristön muutokset ja työllisyys. Työhallinnon julkaisu 173. Työministeriö, Helsinki.

Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, Osa II. Reilu ja rohkea - vastuun ja osaamisen Suomi. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/2.

**Vartia P.** ja **Ylä-Anttila P.** (1997) Kansallinen kasvuprojekti globaalitalouden paineessa. Teoksessa Suomen tulevaisuus - taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, Osa II. Oheisjulkaisu 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6.

Väestö 1996:9. Väestörakenne 1995. Tilastokeskus, SVT. Helsinki.

**Webster F.** (1995) Theories of The Information Society. London and New York.

World Employment 1996/97. National Policies in a Global Context. ILO. Geneva.

**Ylöstalo P.** (1986) Työn arvostuksen muuttuminen ja palkkatyöhön sitoutuminen. Sosiologia 23:2, 99-105.



